

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ**

Katedra Obecné antropologie

Bc. Petr Toman

**Popularizace vědeckého poznání na příkladu Hrdličkova muzea člověka
v letech 1929-1939.**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Marco Stella

Ořech 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 5. 2014

Petr Toman

Diplomová práce byla podpořena Grantovou agenturou Univerzity Karlovy v Praze, kdy byla součástí projektu č. 630912. Dále bych chtěl na tomto místě poděkovat Mgr. Marco Stellovi za rady a zejména za nezbytnou kritiku. Děkuji rovněž svým rodičům za podporu a povzbuzování.

Obsah

Abstrakt.....	5
1. Úvod.....	6
1.1 Muzeum jako problém	6
1.2 Hrdličkovo muzeum člověka jako předmět bádání.....	9
1.3 Překážky.....	11
1.4 Prameny	15
2. Otcové zakladatelé	17
2.1 Motivace pro projekt.....	23
2.2 Fyzická antropologie v pojetí Aleše Hrdličky.....	24
2.2.1 Program fyzické antropologie dle Aleše Hrdličky	27
2.2.2 Rasa, dědičnost a vznik člověka.....	29
2.2.3 Evoluce a eugenika	36
2.3 Shrnutí.....	47
3. Realizace projektu Muzea člověka a vliv jejího průběhu na expozici	49
3.1 Počátky projektu	49
3.2 Začátek realizace projektu.....	55
3.3 Budování	58
3.4 Shrnutí.....	63
4. Vztah HMČ k veřejnosti	64
4.1 Veřejnost	64
4.2 Expozice.....	66
4.3 Shrnutí.....	74
5. HMČ, stát a národ	75
5.1 Shrnutí.....	78
6. Závěr	79
Použité archivní zdroje.....	82
Seznam literatury	82

Abstrakt

Práce byla součástí širšího úsilí o revitalizaci Hrdličkova muzea člověka, které se jej zároveň snažilo uchopit coby předmět společenskovedního, zejm. historického, bádání. Vycházejí z obecného problematizování konstrukce popularizačních poselství muzejními institucemi, pokusila se práce zaměřit na způsob, jakým aktéři stojící v pozadí zřízení Hrdličkova muzea člověka vytvářeli tuto expozici. Konstrukce expozice Hrdličkova muzea člověka pak byla nahlédnuta skrze několik rovin, které mohly zásadním způsobem její podobu ovlivnit: vědeckým ukotvením realizátorů a jejich osobními postoji, vztahem k veřejnosti a vztahem ke státu a národu, v potaz byl vzat i průběh realizace a okolnosti jej provázející. Cílem tak bylo zpracovat počátky Hrdličkova muzea jinak, než jen čistě z hlediska historického popisu vzniku, ale vzít v potaz kulturní, společenský a politický kontext, v němž Muzeum vznikalo a působilo. Šlo tak o pokus analyzovat, nakolik tyto z většiny „nevědecké“ fenomény zasahovaly do podoby expozice, která měla být vědeckým, objektivním a autoritativním sdělením pro veřejnost.

Klíčové pojmy: muzeum, věda, antropologie, evoluce, rasa, eugenika, návštěvník, společnost, stát

Abstract

This work is part of a broader effort to revitalize the Hrdlička Museum of Man and to research it from a historical perspective. Starting from the view that the popularization of science by museums in general is problematic and a viable topic for the social sciences, the work attempts to focus on the way the exhibition at the Hrdlička Museum of Man was constructed by its creators. This topic is analyzed from three main perspectives: the scientific standpoints and personal worldviews of the creators, relations between the museum and the public, and relations between the museum and the nation; also, the influence of the building process itself is taken into account. The intention of the work is to look at the origin of the Hrdlička Museum of Man within its cultural, social and political context rather than focus purely on a historical description. It is an attempt to bring to light all the "unscientific" phenomena that shaped the exhibition's scientific, objective and authoritative message to the public.

Key Words: museum, science, anthropology, evolution, race, eugenics, visitor, society, state

1. Úvod

Ve své diplomní práci jsem se pokusil zaměřit na problematizování způsobu, jakým je vědecké poznání veřejnosti předáváno ve formě popularizujícího poselství muzejních institucí. Takto obecně vymezenou oblast zájmu jsem pak zredukoval na zkoumání jednoho konkrétního případu, jímž je antropologické Hrdličkovo muzeum člověka (HMČ) a jeho expozice. Snažil jsem se navázat na přístup vlastní tzv. Nové muzeologii. Jedná se o přístup činící ze samotných muzeí a výstav předmět bádání, který se ale již nesoustředí jen na popis metod muzejní práce, ale na samotné instituce, na způsob jejich konstrukce, na jejich obsahy a na možné způsoby, jak se na ně dívala veřejnost a jaký měly přesah do společnosti a kultury. Je mu vlastní problematizování a kritika představ, že muzea a jimi předávané významy byly a jsou hodnotově nezatížené a vždy objektivní, protože patří do oblasti vědy. Je to zpochybnění neprostupnosti a vzájemné odlišnosti oblasti vědy a kultury.¹

1.1 Muzeum jako problém

Moderní muzea se objevily v 19. století, nicméně tyto kulturní a vědecké instituce nebyly přísně vzato ničím fundamentálně novým a nevstupovaly na scénu z ničeho a bezdůvodně. Jejich inovativnost spočívala v nových rolích, kombinaci rolí starých a především v odlišné intenci realizátorů, kteří je uvedli v život. Muzea byla následníky renesančních sbírek a kabinetů kuriozit, které ve svém nadšení shromažďovali bohatí a mocní s cílem získat prestiž, potvrdit svůj sociální status či jen ukojit svou zvědavost a zájem. Začátkem osvícenství se začaly objevovat učenecké kabinety, jež si již nárokovaly primárně vědecký a poznávající účel. Přestože se stále jednalo o soubory nejrozličnějších zajímavostí, reprezentativních přírodnin či koloniálních artefaktů sebraných do jisté míry náhodně a podle příležitosti, najdeme v nich již snahu organizovat sbírku podle určitého klíče, např. klasifikace založené na určitém taxonomickém systému. Takovéto učené kabinety, které kolem sebe s nesmírnou zarputilostí vytvářely věhlasné postavy typu Ole Worma (1588-1655) či George Cuviera (1769-1832), jsou pak již určitým mostem směrem k veřejným muzeím. Soukromé sbírky a kabinety kuriozit představovaly základ moderních

---

¹ MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. UK: Blackwell Publishing. 2006. ISBN-10: 1444334050. s. 2-3.

muzeí, nicméně obojímu byla vlastní spíše uzavřená povaha. Kochat se pohledem na tyto vzácnosti či čerpat z nich poznání mohli často pouze jednotlivci s těmito sbírkami úzce spojení. Dalším zdrojem moderní muzejní praxe byla existence tzv. *freakshows*, výstav lidských kuriozit, které byly naopak svou povahou otevřené a přístupné veřejnosti, byť zpočátku především vyššího společenského postavení. Západní veřejnost milovala výstavy a zábavná vystoupení nejrůznějších „*freaků*“, tedy např. jedinců s fyzickými deformacemi, rasovými či kulturními odlišnostmi apod. Běžný západní člověk se většinou během svého života nedostal do kontaktu s cizími kulturami a jediným způsobem, jak na vlastní oči spatřit např. „primitivy“, které si jeho vlast podmanila, byla návštěva takovéto výstavy, kde se mu dostalo ukázky jejich skutečného života.² Častý fakt, že šlo o herce, kteří pouze hráli svou roli zcela v souladu s poptávkou a podle očekávání založeného na stereotypickém dělení my x oni a civilizace x divoštství, nejenže netrápil návštěvníky z řad běžné veřejnosti, ale nebránil ani kabinetním antropologům používat takovéto podniky ke svým výzkumům.³

Z těchto kořenů se tedy zrodilo moderní muzeum coby zvěstovatel nového vědeckého nahlížení skutečnosti, založeného na objektivitě, racionalitě, pokroku a především uspořádanosti. Muzejní instituce i nadále zůstávaly místem vědecké aktivity, odehrávající se „za jevištěm“, v depozitářích, laboratořích, dílnách. Stejně tak dál plnila roli „úložiště“ jednotlivých atomů univerza, které bylo třeba shromáždit v podobě, jež bude odpovídajícím způsobem reprezentovat tento grandiózní celek. Muzeum tak do jisté míry bylo i nadále světem samo pro sebe. Nicméně jeho novou, a postupem času stále více akcentovanou a nakonec zcela neoddělitelnou úlohou, se stal kontakt s co nejširší veřejností. S veřejností, kterou je třeba náležitě vzdělávat, kultivovat a formovat.⁴

Muzea a jejich sbírky byly svými zakladateli, pracovníky i návštěvníky zpravidla nahlíženy jako objektivní a neproblematické ztělesnění širší skutečnosti. Toto přesvědčení sice platilo zejména o muzeích přírodovědní povahy, či alespoň nároku, bylo ovšem v různé míře přisuzováno i institucím navázaným na společenskovědní obory. Exponáty se svým vytržením z reality, očištěním od své vlastní historie, uzavřením do skleněné vitríny a samozřejmě nezbytným označením popisným štítkem stávaly předměty vědy a poznání. Předměty, které reprezentují specifický výsek reality tak, jak je vědou chápán, a jejichž

---

² Podobná vesnička Dahomejců vyrostla např. v roce 1892 i na pražském Střeleckém ostrově. *Národní listy*. 21. září 1892. Praha: Julius Grégr. č. 261. ročník XXXII.

³ ZIMMERMAN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: University of Chicago Press. 2001. ISBN-10: 0226983420. s. 15-20.

⁴ RYDELL, Robert W. „World Fairs and Museums.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. 2006. s. 137.

výsadním posláním bylo sdělovat tento svůj význam směrem k návštěvníkovi. Popularizace a osvěta se staly klíčovým úkolem muzeí a to z nich učinilo, a v menší míře možná stále činí, hlavní kanál, kterým se věda snažila s veřejností komunikovat, skrze který jí předkládala nové poznatky a z nich vyplývající důsledky, ovlivňovala u návštěvníků jejich pohled na svět a na společnost, na sebe sama a své místo ve společenském řádu. Vštěpováním nových kategorií jako byla rasa, odlišnost, normalita, civilizace, primitivnost, pokrok, evoluce atp. naučila věda prostřednictvím muzeí občany uspořádat zkušenost určitým způsobem.

Neméně podstatná pak byla i legitimizační role muzeí. Nejenže zasazením do muzejního prostředí získá předmět a jeho sdělení punc vědeckosti, ale rovněž podporuje legitimitu, autoritu a prestiž konkrétního vědního oboru a aktérů s ním spojených. Přičemž tento legitimizující potenciál je mnohem silnější a důležitější v případě nových, teprve se ustavujících disciplín, jež si zatím hledají své místo na slunci. Nemluvě o tom, jsou-li svého času spojovány spíše s diletantstvím a amatérizmem, jako tomu bylo kupříkladu právě u antropologie přelomu století.⁵ V neposlední řadě každé dobové muzeum posilovalo i postavení vědy jako takové, jako výsadního a nejautoritativnějšímu způsobu nazírání a rozumění skutečnosti.⁶

Muzejní výstavy byly zpravidla prezentovány veřejnosti jako hotové vědecké fakty, jako neproblematická a přísně objektivní sdělení, která je možné takto konzumovat. Nicméně muzea a exponáty v nich vystavené nejsou zcela objektivními a neproblematickými reprezentacemi faktů, vždy za nimi stojí kulturní, sociální a politické vyjednávání a zvýznamňování,⁷ což s sebou nese odpovídající implikace přesahující zdi muzea. Muzea nejsou jen vitrínami vědy, jsou místem, kde se věda vytváří v podobě, kterou vědci uznají za vhodnou pro veřejnost. Vyjednávání, nezbytné kompromisy, nehody, osobní preference, hodnoty, názory, předsudky a sympatie autorů, stejně jako jejich vědecká paradigmatata, to vše zásadním způsobem ovlivňuje výslednou podobu expozice a zároveň zůstává skryto v pozadí. Asma to vše připodobňuje k „rámu“, v němž je „okno“ expozice konstruováno. Přičemž tento rám vlastně musí zůstat návštěvníkovi

---

⁵ ZIMMERMAN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. 2001. s. 118-119.

⁶ MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. London: Routledge. 1998. ISBN-10: 0415153263. s. 7.

⁷ *Tamtéž*. s. 1.

skryt, aby jej nerozptyloval a neodváděl od samotné výstavy.⁸ Právě na takovýto rám jsem se chtěl při svém zkoumání Hrdličkova muzea člověka zaměřit.

1.2 Hrdličkovo muzeum člověka jako předmět bádání

HMČ vzniklo coby výsledek dlouholetých snah význačného amerického antropologa českého původu dr. Aleše Hrdličky (1869-1943) a několika dalších českých vlastenců z řad akademiků. K otevření pod názvem Muzeum člověka došlo 22. 9. 1937 u příležitosti IV. Mezinárodního sjezdu pro dějiny reálných a technických věd. Vzhledem k finančním problémům způsobeným hospodářskou krizí ale instituce nenabyla podoby, kterou si Hrdlička přál. Nepodařilo se získat vlastní budovu, a proto byla expozice provizorně umístěna do prostor Antropologického ústavu Univerzity Karlovy Hrdličkova přítele prof. Jindřicha Matiegky (1862-1941). V prosinci téhož roku bylo muzeum přejmenováno na Hrdličkovo muzeum člověka.

Muzeum bylo koncipováno tak, aby zachytilo všechny aspekty člověka, které jeho zakladatelé pokládali za důležité, reflektovalo jejich představu o fyzické antropologii jako vědě usilující o celkový obraz člověka.⁹ Skládalo se ze čtyř oddělení: fylogenetického a ontogenetického vývoje, rasové variability a oddělení nazvaného Patologie a smrt. Muzeum samotné bylo vybudováno s ohledem na vědeckou, ale zejména popularizační roli, již mělo plnit. Hrdlička se významně podílel jak na financování chodu muzea (prostřednictvím tzv. Hrdličkových fondů), tak na získávání exponátů. Další exponáty získali během svých výprav badatelé J. Šebesta, V. Suk a J. Malý. Rozsáhlý kosterní materiál obstaral prof. Matiegka.

Již koncem roku 1939 bylo ale muzeum uzavřeno¹⁰ v souvislosti s kroky proti českému vysokému školství v rámci Protektorátu. Antropologický ústav zabrali němečtí vědci, jejichž přístup k fyzické antropologii byl s Hrdličkovým z ideologického hlediska

---

⁸ ASMA, Stephen T. *Stuffed Animals and Pickled Heads: The Culture and Evolution of Natural History Museums*. Oxford University Press. 2001. ISBN 0-19-513050-2. s. xii.

⁹ MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. Nový Bydžov: Nákladem vlastním. 1941. s. 7. Ve stejném duchu píše o fyzické antropologii i Hrdlička, viz „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. Praha: Česká společnost antropologická, 2009. s. 107-110. ISBN 978-80-254-4746-8.

¹⁰ Nicméně podle současného kurátora muzea Mgr. Stelly nejnovější výzkum ukazuje, že bylo otevřeno i v období protektorátu. Svědčí pro to svědectví tehdejších zaměstnanců a zbytky expozice, jako např. popisné štítky v němčině. Je-li tomu tak, znamená to pro mě ještě výraznější manipulaci s původní expozicí a tudíž další její zneprístupnění pro současné bádání (viz níže).

neslučitelný, byť přísně vzato si nebyly po metodologické a teoretické až tolik vzdáleny. Během této doby přišlo muzeum o část svých exponátů, pravděpodobně skončily v říšských muzeích či soukromých sbírkách, jiné naopak v období protektorátu získalo.¹¹

Po roce 1945 došlo k obnovení činnosti muzea, jeho chod ale snad ještě více než před válkou omezoval nedostatek financí, protože Hrdličkovy fondy mezitím zanikly a komunistický režim zájmem o antropologii příliš neoplýval. V roce 1956 bylo muzeum vystěhováno z antropologického ústavu a našlo nový domov v budově Přírodovědecké fakulty UK ve Viničné ulici, kde se nachází dodnes. V současné době má charakter muzejní sbírky a je rozděleno na dvě části: část muzejní, přístupnou veřejnosti, a depozitář, sloužící vědeckým účelům. Muzeum obsahuje přibližně 4 000 exponátů, počínaje velkou sbírkou odlitků obličejů, přes artefakty získané během expedic za domorodými etniky, konče rozsáhlou osteologickou sbírkou, v níž najdeme např. vzácné uměle deformované lebky.¹² Muzeum momentálně prochází rozsáhlou revitalizací a reorganizací s cílem změnit jej na atraktivní popularizační instituci tak, aby splňovalo požadavky moderní vědy a vzdělávání a zároveň zachovalo původního ducha expozice.

HMČ má tedy dlouhou a pohnutou historii, která skýtá plodnou půdu pro množství potenciálně přínosných badatelských projektů. Já jsem se rozhodl své pole zájmu vymezit dekádou, která začíná představením Hrdličkova vysněného projektu prezidentu Masarykovi a končí na prahu smutného období nacistické okupace. Ať již bylo otevřeno, či nikoliv, je jasné, že po tomto datu se samotná expozice a především sdělované významy výrazně proměnily.¹³ Práce se právě z tohoto důvodu věnuje pouze časovému období let 1929-1939 a snaží se problematizovat „původní“ expozici, která byla dílem Hrdličky a zejména Matiegky.

---

¹¹ Jak naznačují inventární knihy z této doby. Viz *Inventář „Muzea člověka“*. V okamžiku nahlédnutí (23. 11. 2013) byl inventář v depozitáři HMČ.

¹² Více o historii HMČ viz HAVLŮJOVÁ, H. „Muzeum z časů krize. Kapitola z dějin Hrdličkova muzea člověka.“ In *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 51, č. 12, s. 24–27. ISSN 0418-5129. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/12/muzeum-z-casu-krize/>.

¹³ Pokud HMČ v období protektorátu skutečně bylo otevřeno, nebo alespoň bylo k otevření připravováno, představovalo by ideální badatelský materiál pro srovnání vlivu ideologií na expozici a její poselství. Srovnat předválečné Matiegkovo a Hrdličkovo zvýznamňování exponátů a způsob jejich aranžování do výstavy a totéž u protektorátních rasových antropologů by bylo bezpochyby velmi podnětné. Bohužel nedostatek pramenů a poničená původní expozice by takový úkol velmi ztížily, takřka znemožnily. Více viz pasáže o překážkách, se kterými jsem se setkal.

1.2 Překážky

Můj přístup ke zkoumání Hrdličkova muzea člověka by za ideálních okolností spočíval především v analýze a problematizování vizualizace vědeckého poznání prostřednictvím vystavených exponátů, jejich zamýšlených i skrytých významů, plynoucích ze způsobu jejich aranžování a zejména zasazení do celé sbírky. Bohužel tato, pravděpodobně nejvhodnější a nejpřínosnější, rovina bádání se po bližším seznámení s dostupnými prameny ze zkoumaného období ukázala být v podstatě neschůdná a její realizování neuskutečnitelné. Je tomu tak z několika důvodů. Za prvé muzeum již nesídlí v prostorách antropologického ústavu, ale přestěhovalo se do podstatně menších prostor ve Viničné, dispozice sbírky se tak změnila, i přes veškerou snahu předchozích kurátorů a pracovníků muzea zachovat ducha původní expozice. Za druhé se v průběhu tohoto stěhování značná část původních exponátů ztratila či poškodila, neblahou roli pak sehrála i již zmíněná nacistická okupace. Za třetí se během následujících desetiletí ztratila i většina dokumentace v podobě inventárních knih, fotografií, průvodců či brožurek pro veřejnost. Nutkání odcházejících pracovníků muzeí brát si s sebou památky na svou práci by si možná zasloužilo vlastní antropologickou studii. Tým současného kurátora Mgr. Stelly se snaží s úspěchem dokumentaci znovu získat a uspořádat, přesto jsem byl ale názoru, že za stávající situace na ní lze založit spíše jen analýzu obecné představy zakladatelů HMČ o žádoucí povaze a účelu vystavované sbírky. V průběhu bádání se ale podařilo pracovníkům muzea získat zpět inventární knihy ze sledovaného období, a to i včetně inventáře sbírky antropologického ústavu, který byl s muzeem provázán, proto jsem se závěrem mohl pokusit o určitou rekonstrukci a analýzu původní expozice, byť velmi omezenou a nedostatečnou. Bylo možné rovněž zkoumat a problematizovat předměty, které se prokazatelně zachovaly ze sledovaného období, výše popsané problémy ovšem způsobily, že rekonstrukce jejich významu a poselství plynoucí ze způsobu umístění v rámci sbírky a ze vztahů k ostatním exponátům byla v podstatě nemožná. Ztráta dokumentárních pramenů do značné míry uzavřela i další potenciálně plodnou oblast bádání, kterou je způsob, jak sbírku vnímala veřejnost, jaké významy si návštěvníci konstruovali, jaké byly jejich hodnotové soudy ohledně předávaného poznání, jaké exponáty se těšily oblibě a z jakého důvodu atp. Prameny, v kterých by se tyto velmi žádoucí informace daly dohledat, bohužel nejsou k dispozici. Velmi citelná je v tomto ohledu zejména absence návštěvních knih, jež by byly k takovéto analýze ideální.

1.3 Roviny bádání

Explicitní a zejména implicitní poselství muzeí se do značné míry odvíjí od kontextu, v němž vznikají.¹⁴ Rozhodl jsem se proto k HMČ přistoupit právě z hlediska kontextualizace, z hlediska analýzy vlivů, které formovaly podobu muzea. Doufám, že se mi tím podařilo překonat překážku, kterou představuje výše zmíněná absence pramenů, umožňujících bezprostřední přístup k podobě původní sbírky. Pokusil jsem se své bádání vymežit třemi kontextovými rovinami. Nejedná se ale o roviny zcela zřetelně oddělené a jasně vymežitelné, jejich prolínání bylo nevyhnutelné, nicméně doufám, že se mi je podařilo zformulovat tak, aby tyto třetí plochy byly co nejmenší. Cílem tohoto trojího vymezení bylo vytvořit si záchytné body. Ty mi umožnily přistoupit k pramenům z určité perspektivy, o které jsem doufal, že se ukáže být nosnou a podnětnou, a napomůže při selekci a interpretaci pramenů.

První, výchozí a nejobsáhlejší,¹⁵ je rovina, kterou jsem si pracovníčně nazval jako vliv „zakladatelů“. Jestliže muzea představují materializaci vědeckých teorií a prostředníka mezi vědou a veřejností, pak jsem názoru, že je nezbytné se hlouběji zabývat autory poselství, jež s sebou taková instituce nese. Pánům Hrdličkovi a Matiegkovi (potažmo i dalším jejich kolegům z kuratoria jako byl Niederle, Suk či Brožek) bylo vlastní určité teoretické zakotvení, a to nejen pokud jde o představu o tom, jak má vypadat správná antropologie, ale i jaký je její vztah k ostatním vědeckým disciplinám, biologii, lékařství, demografii apod. A je třeba pamatovat, že období, které realizaci projektu HMČ předchází, je rovněž dobou urputných vědeckých i laických debat o tématech, jako je otázka lidského původu, dědičnost, rasová hierarchie, úpadek „bílé“ civilizace, „degenerace“ a její příčiny či možnosti nápravy, případně, jakou roli by věda jako taková měla v moderní společnosti hrát. Vědecké ukotvení klíčových aktérů (zakladatelů, tzn. Hrdličky a Matiegky) jsem považoval za nezbytné tematizovat a pokusit se do něj proniknout, protože právě toto své

---

¹⁴ ASMA, Stephen T. *Stuffed Animals and Pickled Heads*. 2001. s. xii.

¹⁵ Vzhledem k celkové délce práce je možná tato rovina rozsáhlá až příliš, po dokončení jsem uvažoval, zda ji nezredukovat. Nakonec jsem se rozhodl ji po menších úpravách v zásadě ponechat v původním rozsahu, jednak protože to přeci jen byl rozměr, ke kterému jsem měl nejvíce pramenů, a jednak také proto, že mi činilo určité zlomyslné potěšení zabývat se tématy a aspekty Hrdličkovy a Matiegkovy práce, které československá i česká sekundární literatura v podstatě ignorovala či upravovala, aby zůstal zachován „čistý“ odkaz obou vědců. Myslím, že tento „jiný“ pohled na zmíněné pány má snad svou hodnotu, a měl by proto v práci zůstat. Příkladem adorativní literatury, která po válce položila základy Hrdličkova „kultu“, budiž PALIVEC, Viktor. *Aleš Hrdlička*. Praha: Orbis, 1947. Nebo FETTER, Vojtěch. *Dr. Aleš Hrdlička: světový badatel ve vědě o člověku*. Praha: Orbis, 1953.

pojetí antropologie a antropologického poznání se snažili z určitého důvodu předat veřejnosti prostřednictvím muzejní výstavy.

Hrdlička a jeho kolegové žili v době, která považovala vědu za oblast čistě objektivní a ideologicky nevinné pravdy, stojící jasně stranou od společnosti a kultury. Toto přesvědčení bylo dávno problematizováno¹⁶ a věda se ukázala být nedokonalá, subjektivní a ideologicky nabitá jako jakákoli jiná oblast lidského jednání. Proto jsem se v práci snažil vliv zakladatelů netematizovat pouze z hlediska teoretických východisek, která aktéři zastávali, ale rovněž se pokusil nahlédnout jejich subjektivní uvažování a motivace, ať už si jich byli vědomi či nikoliv.

Pokusil jsem se rovněž pochopit a problematizovat jejich skálopevné přesvědčení, že Československá republika potřebuje fyzickou antropologii a antropologické muzeum. Jaké deklarované i skryté motivy stály za projektem muzea? Proč měla být československá veřejnost vzdělávána v tematických oblastech, které mělo muzeum prezentovat? Jaké významy mělo předávat? Jaké ambice mělo muzeum naplnit? Mělo určitým směrem ovlivňovat československou společnost, kupříkladu směrem k podpoře eugenických či sociálně hygienických myšlenek? Jsem názoru, že právě tyto teoretické i osobní postoje a motivace zakladatelů se zásadním způsobem promítly do povahy muzea a jeho sbírky, do způsobu, jakým bylo muzeum členěno, do volby exponátů, do způsobu jejich vystavení atp. I když k samotné expozici nemáme přístup, zaměření se na tuto kontextovou rovinu nám může mnohé napovědět.

V tomto ohledu je neméně důležitý hlavní cíl HMČ, tedy jeho popularizační poslání. Skutečnost, že muzeum má promlouvat k určitým způsobem vymezené veřejnosti a sdělovat jí vědeckou pravdu, představuje vliv na podobu a povahu expozice, který je stejně důležitý jako teoretické a osobní postoje autorů. Vztah muzea k veřejnosti je tak druhou rovinou, na kterou jsem se v práci zaměřil. Kuratorium muzea si uvědomovalo, že stojí před úkolem zrealizovat projekt, který je primárně popularizační. Muselo tedy rozhodnout především o tom, komu je expozice určena, jaké vstupní znalosti budou u návštěvníků předpokládány, aby mohli sdělovaným významům náležitě porozumět, jakým způsobem shromážděné předměty v rámci expozice uspořádat, aby výsledkem bylo srozumitelné předání vymezených významů. V muzejních expozicích pochopitelně nejsou vystavené předměty pouhými izolovanými ostrůvky informací, ale představují součást

---

¹⁶ Především viz LATOUR, Bruno. *Nikdy sme neboli moderný*. Kalligram: Bratislava, 2003. ISBN 8071495956.

komplexního celku, jejich plný význam a porozumění se odvíjí od relací s ostatními exponáty a odděleními.¹⁷ Rozvržení expozice bylo tudíž základním úkolem realizátorů ihned poté, co vymezili své cílové návštěvníky. Museli rozhodnout, jakým způsobem vtisknout smysl do budoucích exponátů, např. pomocí textových a obrazových vysvětlení, či pomocí výkladu průvodce? Proces vytváření výstavy, formulování jejího významu i veřejnosti, která jej má konzumovat, představuje zásadní vhlad do způsobu, jakým bylo ono vědecké poselství zachycující „člověka ze všech hledisek“ konstruováno pomocí vybraných vizuálních reprezentací. Volba exponátů a způsob jejich vystavení je zde o to důležitější, že se instituce potýkala se značným nedostatkem místa při velmi ambiciózní volbě čtyř tematických oddělení, z nichž každé by bez větších problémů mohlo vyplnit celé muzeum.

Snažil jsem se v rámci této roviny zabývat i spíše významy implicitními a ne plně formulovanými, které výstava mohla veřejnosti předávat. Vedle očividných kategorií jako je např. pokrok zachycený v evolučním narativu, kterým je celé muzeum prochnuto, jsou zřetelně přítomné i pod povrchem ležící kategorie, jako je odlišnost a normalita, které výstava u návštěvníků mohla utvářet a potvrzovat. Minimálně dvě oddělení muzea (plemenná variabilita, patologie a smrt) od začátku naznačovala potenciálně plodnou půdu pro bádání. Zde plně vyniká antropologie jako věda o jiném, ať již kulturní či biologické povahy. Vztah k veřejnosti jsem se pokusil nahlédnout i skrze strategie, kterými se muzeum snažilo prezentovat v běžném i odborném tisku, a to, jakým způsobem oslovovalo své potenciální návštěvníky.

Mnozí autoři¹⁸ propojují muzea s problematikou nacionalismu a rodícími se národními státy, od konce 19. století také s imperiální politikou některých z nich. Muzea podle nich sloužila jako významná institucionální podpora legitimizující národní stát a společenský status quo, muzejní kultura a imperialismus jsou vykreslovány jako vzájemně propojené a podporující se fenomény, jež se vzájemně ospravedlňovaly a usnadňovaly západní veřejnosti přijímat koloniální realitu. Proto třetí a poslední rovinou mé práce bylo zaměření na vztah muzea a jeho realizátorů k československému státu a národu a to, jakým způsobem mohl ovlivnit podobu sbírky a zejména expozice. Hrdlička od počátku

---

¹⁷ ASMA, Stephen T. *Stuffed Animals and Pickled Heads*. 2001. s. xiii.

¹⁸ Viz např. ANDERSON, Benedict. *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1490-8. Další viz PREZIOSI, Donald. „Art History and Museology: Rendering the Visible Legible.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. 2006. s. 50.

považoval československý stát za klíčový zdroj financování při realizaci projektu, osobně se znal s prezidentem Masarykem. Matiegka byl významným představitelem Karlovy univerzity, instituce financované státem a propojené s ministerstvy. Jakou měrou a jakým způsobem se snažili získat sympatie a podporu státu bylo tedy výchozí otázkou této roviny. Jaká byla argumentace zakladatelů odůvodňující prospěšnost tohoto projektu pro československý stát? Předpokládal jsem, že mohlo dojít na jisté ústupky či snahu si naklonit státní aparát úpravami výstavy ve snaze přimět jej k participaci a snažil jsem se předpoklad ověřit. Na druhé straně mě zajímala otázka, zda Československo, postrádající jakékoliv exotické kolonie, mohlo mít výraznější zájem na obdobné instituci. Jaká byla reakce státu na navrhovaný projekt Muzea člověka? Jakým způsobem a jakou měrou participoval na jeho realizaci?

I kdyby se snad bezprostřední vliv státu na expozici nepotvrdil, chtěl jsem se podrobněji zabývat způsobem, jakým mohlo muzeum předávat politicky nabitě významy svým návštěvníkům. Nakolik se v něm např. objevují národovecky zabarvené exponáty, jakým způsobem byly aranžovány, jak byla ospravedlňována jejich přítomnost atp. To pro mě bylo o to zajímavější, že fyzicky antropologické, tedy dle názorů zainteresovaných pánů v podstatě přírodovědné muzeum, by na první pohled mělo být spíše neutrální apolitické povahy. V tomto bodě jsem předpokládal jistý přesah mezi třetí rovinou a první, protože jsem myslel, že bude potřeba vyvést na světlo osobní politické a národnostní postoje realizátorů, jako byl zřetelný slovanský „patriotizmus“, který jim byl vlastní a který se velmi zřetelně projevoval v jejich vědeckých pracích a především společenských aktivitách.

1.4 Prameny

Ještě než začneme, rád bych stručně zmínil prameny, které jsem měl k dispozici a z nichž jsem čerpal. Velmi užitečným zdrojem informací pro mě byla zejména osobní korespondence mezi Hrdličkou a Matiegkou, kterou se pracovníkům Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy podařilo získat na podzim roku 2011. Bohužel pro cíle mé práce byla velká škoda, že tato korespondence končí rokem 1922 a o projektu Muzea člověka se v ní tudíž nepíše. Přesto pro mě byla tato akvizice velmi šťastná, protože dopisy mi umožnily nahlédnout takřkajíc „pod kůži“ oběma aktérům, poznat alespoň jejich osobní postoje a hodnoty, stejně tak pozadí jejich činnosti a

spolupráce. Rovněž byla tato korespondence cenná výčtem posílaných objektů včetně účtů. Poukazuje tak na čilou cirkulaci „objektů poznání“ i předmětů zcela osobních, posílaných pro potěchu příjemce. V průběhu psaní diplomové práce se mi podařilo vyjednat v *National Anthropological Archives* spadající pod *Smithonian Institution* zaslání osobní korespondence mezi Hrdličkou a Matiegkou, která pokrývá i léta 1923-1941 a zahrnuje i sledované období. Navzdory očekávání ale korespondence dorazila až po dokončení práce, tudíž jsem nemohl tento potenciálně velmi přínosný pramen zohlednit. Dalším zásadním pramenem, který jsem se snažil prostudovat, byly odpovídající archivní fondy. Počínaje obsáhlým 40-ti kartonovým fondem Jindřicha Matiegky v archivu Národního muzea, přes archivní fond Hrdličkových fondů, fond Hrdličkova muzea člověka a fond antropologického ústavu, konče Matiegkovým fondem ve Státním okresním archivu v Benešově. Především studium Matiegkových písemností bylo poměrně komplikované, protože měl ve zvyku využít veškerou plochu papíru, a to i k pozdějším poznámkám, které s původním textem vůbec nesouvisejí. V každém případě ale tyto archivy představovaly jeden ze základních stavebních kamenů mé práce. Na rozdíl od zmíněné korespondence sice většinou nenabízely mnoho nahlédnutí do soukromí a osobních postojů pisatelů, ale byly neocenitelným zdrojem informací v podobě interních dokumentů vypovídajících o „oficiální“ agendě Hrdličkova muzea člověka, kuratoria, které jej mělo uvést v život. Vypovídaly rovněž mnohé o vztazích se státními úředníky a státem obecně, stejně jako s univerzitou. Vedle korespondence a fondů pak přišly ke slovu zejména Hrdličkovy a Matiegkovy publikace. Hlavním problémem byla ovšem jejich nedostupnost a to především pokud jde o Hrdličku. Využil jsem proto publikace a články, které se mi podařilo nejrůznějšími cestami (antikvariáty, nákupy přes internet, Národní knihovna, depozitář HMČ atd.) sehnat. Velmi přínosný byl žurnál *Anthropologie*,¹⁹ v němž vycházely články a abstrakty publikací autorů zainteresovaných na projektu muzea a který poměrně úspěšně ilustroval pole bádání tehdejší fyzické antropologie jako takové. V depozitáři HMČ se naštěstí nacházely všechny ročníky mimo roku 1932. Co se týče samotného muzea coby pramene, zde byla situace poněkud komplikovanější kvůli výše popsané manipulaci s původní expozicí. Přesto se podařilo, kromě stále vystavených exponátů, dohledat i obrazovou část v podobě informačních tabulí a diagramů, byť se zachoval pouhý její zlomek. Velmi důležitým pramenem byly znovu získané inventární knihy HMČ a

---

¹⁹ MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie: časopis věnovaný fyzické antropologii, nauce o plemenech, demografii, eugenicě a tělesné výchově se zvláštním zřetelem k Slovanům*. Praha: Antropologický ústav Karlovy university. 1923-1941.

antropologického ústavu ze sledovaného období, které umožnily alespoň rámcovou rekonstrukci tehdejší expozice a záměru, který sledovala.

Ze sekundární literatury jsem použil především publikace, jež se věnují problematice muzeí obecně,²⁰ muzeím přírodovědeckým,²¹ historickým pracím na téma dějin fyzické antropologie a rasově orientovaných věd.²² Zbytek použité literatury je uveden na příslušném místě práce.

2. Otcové zakladatelé

Aleš Hrdlička se narodil 30. března 1869 v Humpolci v tehdejším Rakousku-Uhersku, ale ještě než mohl nastoupit na studia, odstěhovala se celá jeho rodina do New Yorku za vidinou lepšího života. Přestože musel přes den pracovat v továrně na doutníky, podařilo se mu vystudovat medicínu na *Eclectic Medical College* a *Homeopathic Medical College*. Jeho lékařská kariéra odstartovala v roce 1894, kdy se stal internistou v *Middletown State Homoepathic Hospital*, o rok později nastoupil do *Pathological Institute of the New York State Hospitals*. V obou institucích se mu naskytla příležitost pracovat s rozsáhlým lidským vzorkem pro jeho první antropometrická měření. To byl zásadní moment, který ovlivnil jeho další vědecké a akademické směřování. V roce 1896 se rozhodl rozšířit své vzdělání a v návaznosti na svou zkušenost s antropometrií odcestoval do Paříže a na *École d'anthropologie* absolvoval několika měsíční studijní kurz pod dohledem význačného francouzského antropologa Léonce Manouvriera (1850-1927). V roce 1899 odešel z *Pathological Institute* a pustil se do antropologických expedic. Zkoumal rasové složení obyvatelstva Spojených států a především začal se svými slavnými výpravami za kmeny původních obyvatel Ameriky. V roce 1903 se stal kurátorem oddělení fyzické antropologie v *United States National Museum* ve Washingtonu. V následujících

---

²⁰ MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. 2006. MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998. CARBONELL, Bettina Messias (Ed). *Museum Studies: An Anthology of Contexts*. Wiley-Blackwell; 2 edition. 2012. ISBN-10: 1405173815. ROGOFF, Itit, SHERMAN, Daniel J. *Museum Culture: Histories, Discourses, Spectacles*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 2003. ISBN 0-203-26336-7.

²¹ ASMA, Stephen T. *Stuffed Animals and Pickled Heads*. 2001.

²² BAKER, Lee D. *From Savage to Negro: Anthropology and the Construction of Race, 1896-1954*. Berkeley: University of California Press, 1998. ISBN 0-520-21167-7. BOKOVOY, Mathev F. *The San Diego Worlds Fairs and Southwestern Memory, 1880-1940*. [USA]: University of New Mexico Press, 2005. ISBN-10: 0826336426. PATTERSON, Thomas C. *A Social History of Anthropology in the United States*. Oxford: Berg, 2001. ISBN 1 85973 489 8. ZIMMERMAN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. 2001.

letech se zásadní měrou zasloužil o rozkvět fyzické antropologie a antropometrie. V roce 1918 založil známý a dodnes vycházející *American Journal of Physical Anthropology*²³ (dále *AJPA*), okolo něhož se obě disciplíny nadále rozvíjely. Výsledkem jeho expediční práce bylo ohromné množství shromážděných antropometrických dat, osteologického materiálu, prehistorických fosilií, kulturních artefaktů atd., které obohatily antropologické sbírky nejen ve washingtonském Národním muzeu. Hrdlička si ale při exhumaci ostatků nepočínal vždy zcela ohleduplně a následkem toho musela být část sbírky v souladu s *Native American Graves Protection and Repatriation Act* později vrácena zpět potomkům původních obyvatel.²⁴

Na základě dat ze svých expedic zformuloval Hrdlička několik teorií. Nejvýznamnější je pravděpodobně teorie o zalidnění amerického kontinentu z Asie přes dnes již neexistující pevninský pás mezi Kamčatkou a Aljaškou. Ta zůstává dodnes nevyvrácena a archeologické nálezy ji potvrzují. Jiné Hrdličkovy teorie, jako například ta o západoevropském původu člověka²⁵ či o neandertálské fázi člověka,²⁶ se nesetkaly s širším přijetím. Hrdlička se svým výpravám věnoval s velkou zálibou až do vysokého věku a bezpochyby by v nich pokračoval i nadále, kdy jeho život neukončila 5. září 1943 srdeční příhoda.

V současné době je ve Spojených státech Aleš Hrdlička sice považován za jednoho z klíčových zakladatelů moderní fyzické antropologie,²⁷ nicméně zůstává ale spíše pozapomenut a stranou zájmu, do jisté míry bývá pokládán za lehce výstřední a kontroverzní postavu, na kterou se vzpomíná spíš jen v rámci tradice.²⁸ Vliv na tom má svým způsobem i úspěch Hrdličkova přítele, kolegy a zároveň konkurenta²⁹ Franze Boase

---

²³ HRDLIČKA, Aleš (ed.). *American Journal of Physical Anthropology*. Washington, 1918–.

²⁴ Více viz RYDELL, Robert W. „World Fairs and Museums.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. 2006. s. 148.

²⁵ Podle Hrdličky byla západní Evropa místem, kde se vyvinul moderní člověk. Teorie byla poměrně brzy zpochybněna, Hrdlička ale zůstal jejím zastáncem.

²⁶ Hrdlička byl názoru, že člověk neandertálský byl součástí vývojové linie *Homo sapiens*. Vědecká obec ale v zásadě dospěla k názoru, že šlo o samostatnou vývojovou linii. Nicméně dodnes na věc nepanuje jednoznačný názorový konsenzus.

²⁷ Ač on sám za skutečného zakladatele americké fyzické antropologie považoval Samulea G. Mortona (1799–1851), HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its Scope and Aims: Its History and Present Status in the United States*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1919. s. 32

²⁸ Hrdličku zmiňují např. BAKER, Lee D. *From Savage to Negro*. 1998. Dále BOKOVOY, Matthev F. *The San Diego Worlds Fairs and Southwestern Memory, 1880-1940*. 2005. LITTLE, Michael A. (Ed). *Histories of American Physical Anthropology in the Twentieth Century*. Lexington Books. 2009. ISBN 978-0-7391-3512-9. Podařilo se mi vyhledat i diplomní práci MAGAÑA, Linda. *Mr. America's Creator: The Race Science of Dr. Ales Hrdlicka, 1896-1943*. Columbia University. Department of History, 2011. Thesis Advisor: Professor Mae Ngai.

²⁹ PATTERSON. Thomas C. *A Social History of Anthropology in the United States*. Oxford: Berg, 2001. ISBN 1 85973 489 8. s. 55.

(1858-1942) a jeho pojetí antropologie jako nikoliv primárně fyzické, ale obecné, tzn. skládající se z rovnocenných komponent antropologie kulturní, fyzické, archeologie a lingvistiky, které samotnou fyzickou antropologii poněkud zastínilo.³⁰ Stejně tak postkoloniální antropologie ve svém zpochybňování a kritice dávných autorit a jejich hodnot, postojů a metod nemohla mít pro otce oboru založeného na rasové kategorizaci a hierarchii příliš pochopení.

Hrdlička tak zůstává v paměti především v českém prostředí, kde je vyzdvihováno jeho vlastenectví, starost a zájem o dění v republice a především o československou vědu. Byl s kolegy ze staré vlasti v neustálém kontaktu, o čemž svědčí rozsáhlá korespondence, a výrazně se angažoval při zakládání a rozvíjení československé antropologie. Financoval vydávání časopisu *Anthropologie* (1923-1941), československé obdoby *AJPA*, editované Jindřichem Matiegkou, blízkým přítelem a další výsadní postavou české antropologie. Hrdlička rovněž založil fondy³¹ při Karlově univerzitě, z nichž byly financovány výpravy a projekty českých antropologů, které se shodovaly s jeho představami o žádoucí podobě „vědy o člověku“.

Tento živý zájem o starou vlast v kombinaci s Hrdličkovými zkušenostmi coby kurátora a organizátora fyzicky antropologického oddělení Smithonianu vedl ke zformulování projektu Muzea člověka. Hrdlička se delší dobu zaobíral myšlenkou výstavby fyzicky antropologického muzea ve stylu Brocova institutu v Paříži. Nakonec se tento svůj sen rozhodl zrealizovat v Československu a v dopise z března 1929 představil svůj vysněný projekt prezidentu Masarykovi. Hrdlička plánoval založit nadaci v rámci Karlovy Univerzity, která by měla za cíl vybudovat a provozovat antropologické muzeum člověka a na její konto následně připsal akcie v hodnotě 1 000 000 korun. Od tohoto okamžiku byli na tahu Hrdličkovi čeští kolegové, především pak Jindřich Matiegka, kterého Hrdlička označil za hlavního realizátora projektu.³²

Jindřich Matiegka byl zcela klíčovou postavou stojící u počátku československé fyzické antropologie a představoval spojnicí mezi ní a Alešem Hrdličkou. Narodil se roku 1862 v Benešově, kde jeho otec působil coby soudce. Otcova kariéra ale časem zavedla

---

³⁰ Přestože z počátku bylo Boasovo a Hrdličkovo pojetí antropologie relativně podobné. Přinejmenším z hlediska důrazu na plasticitu a nestabilitu rasového typu vlivem životního prostředí a způsobu života.

³¹ Hrdlička se svou ženou založili celkem tři fondy, první při Královské společnosti, druhý při Akademii věd, a konečně třetí při Univerzitě Karlově.

³² „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 109. či konkrétněji „Statut fondu Dra Aleše a Marie Hrdličkových k založení a udržování „Musea člověka“. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1362 (28).

celou rodinu do Prahy, kde se Jindřichovi dostalo vzdělání. Vystudoval zde lékařství a po praxi odešel do Lovosic, kde se lékařské činnosti dále věnoval. Roku 1891 se ovšem vrátil do Prahy, kde se vedle lékařství začal postupně dostávat do popředí i jeho zájem o archeologii. Seznámil se s budoucím dlouholetým přítelem Luborem Niederlem, který se věnoval prehistorické archeologii a etnografii. Jejich budoucí spolupráce byla pro rozvoj české antropologie zásadní. Rok 1897 byl počátkem Matiegkovy akademické dráhy, kdy se habilitoval na FF UK v oboru antropologie a demografie.³³ Matiegka následně vložil své lékařské zkušenosti do služeb státu, stal se úředním lékařem, později zdravotním inspektorem pro české království a zdravotním radou. Povolání, jež v následujících letech pomáhalo utvářet i jeho vědecké zaměření. Roku 1908 obdržel titul mimořádného profesora antropologie a demografie na FF UK, od této chvíle se akademická dráha stala jeho hlavním zájmem. V roce 1918 získal řádnou profesuru na UK, roku 1921 se stal děkanem přírodovědné fakulty, rok 1929 jej zastihl ve funkci rektora Karlovy univerzity. Roku 1932 odešel Matiegka do penze, ale to v žádném případě neznamenalo konec jeho vědecké činnosti. Dále řídil svůj časopis *Anthropologie*, dohlížel na fungování Hrdličkových fondů. Do roku 1934 rovněž vedl antropologický ústav při Karlově univerzitě, o jehož existenci se zásadním způsobem zasloužil, především pokud jde o akvizice osteologického materiálu, který obstarával z kostelních kostnic či ze zrušených kostelů. I poté Matiegka zůstával ve funkci jednatele kuratoria Muzea člověka a kurátora. Tato funkce mu byla odejmuta počátkem protektorátu, kdy se do antropologického ústavu a Hrdličkova muzea nastěhovali němečtí vědci.

Pokud jde o Matiegkovu badatelskou dráhu, stojí na jejím počátku jeho záliba v archeologii, které se s chutí věnoval již od mládí. V době svých lékařských studií se začal věnovat antropologii a posunul svůj zájem od prehistorické kulturní archeologie k osteologii a fyzické antropologii prehistorické populace českých zemí. Ve dvacátých a třicátých letech zpracoval kosterní pozůstatky nalezené v Předmostí, největšího svrchně paleolitického pohřebiště v Evropě.³⁴ V návaznosti na své lékařské angažmá ve službách státu se věnoval i antropologickým výzkumům současného obyvatelstva, především pak československé mládeži, kdy se podobně jako Aleš Hrdlička snažil vytvořit statistický a antropometrický přehled fyzických parametrů populace. Matiegka se během své kariéry stal určitým historikem fyzického vývoje obyvatel českých zemí od prehistorie po

---

³³ Jednalo se o práci *Vzrůst, vývin, tělesné vlastnosti a zdravotní poměry mládeže král. hlavního města Prahy*.

³⁴ MATIEGKA, Jindřich. *Homo Predmostensis, fossilní člověk z Předmostí na Moravě*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934.

současnost.³⁵ Coby největší autorita československé fyzické antropologie se věnoval i zkoumání lebek a koster významných českých osobností, počínaje českými králi a konče kupříkladu Janem Amosem Komenským, jehož exhumaci v Naardenu řídil. Přínos tohoto otce československé fyzické antropologie však spočíval nejen v jeho badatelské činnosti či zprostředkování vlivu a podpory Aleše Hrdličky, ale zejména v jeho pedagogické činnosti. Vychoval novou generaci českých antropologů, které neváhal angažovat do svých terénních výprav i následného bádání nad získanými předměty v rámci antropologického ústavu či je zapojil do činnosti Muzea člověka.³⁶ Neméně podstatná byla Matiegkova mezinárodní činnost, o čemž svědčí například to, že byl předsedou *II. Mezinárodního sjezdu antropologů*, který se v Praze konal roku 1924.³⁷ Matiegka zůstával aktivní i v obtížných letech protektorátu, kdy i přes horšící se zdraví vydal ještě roku 1941 publikaci *Filosofie somatiko-anthropologická*.³⁸ Jindřich Matiegka zemřel v Mělníku dne 4. srpna 1941.³⁹

Pro záměry mé práce je pak podstatná jeho funkce jednatele kuratoria budoucího Muzea člověka a jeho kurátorská činnost do obsazení této instituce nacisty. Coby klíčový realizátor uvádějící Hrdličkovu vizi v život měl zásadní vliv na podobu výsledné instituce, jeho mecenáš mu podle všeho dal relativně volnou ruku v nakládání s finančními prostředky i v utváření expozice.

Třetí postavou, která se na zřízení muzea podílela, byl významný český slavista a archeolog Lubor Niederle (1865–1944). Bylo Niederleho zásluhou, že se koncem 19. století začala antropologie postupně etablovat na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě. Sám Niederle se roku 1898 stal mimořádným profesorem prehistorické archeologie a etnografie. Jeho hlavní zájem pak spočíval v zaměření se na pravěké dějiny střední Evropy, především pak na Slované. S Matiegkou a Hrdličkou sdílel nadšené vlastenectví a slovanský patriotizmus, které jim umožnily⁴⁰ navzájem spolupracovat i přes odlišné oblasti

---

³⁵ O tomto jeho zájmu svědčí množství dokumentů z jeho archivního fondu, vydání pak došla např. jeho osvětová a edukační publikace *Vznik a počátky národa Československého*, která toto téma s náležitým vlasteneckým zápalem popisuje. MATIEGKA, Jindřich. *Vznik a počátky národa Československého*. Praha: Vilímek, 1918.

³⁶ Ze známějších osobností lze za takovéto žáky považovat např. J. Malého či V. Fettera.

³⁷ „Sjezd Mezinárodního ústavu antropologického v Praze 1924.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1354 (27).

³⁸ MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somatiko-anthropologická*. 1941.

³⁹ Podrobněji k životu Jindřicha Matiegky viz HAVLŮJOVÁ, H. „Muzeum z časů krize. Kapitola z dějin Hrdličkova muzea člověka.“ In *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 51, č. 12, s. 24–27.

⁴⁰ Pochopitelně spolu se vzájemnými osobními sympatiemi, které postupně přešly v přátelství celých rodin.

vědeckého zájmu. Z jejich spolupráce vzešel i nápad založit časopis *Anthropologie*.⁴¹ Niederle se do projektu muzea oficiálně zapojil jako člen realizačního kuratoria a představoval výraznou posilu díky svým organizačním zkušenostem. Měl za sebou kupříkladu založení Národopisného muzea, časopisu *Český lid* či zorganizování Národopisné výstavy v roce 1895. Niederle tak sice na první pohled zůstával v pozadí projektu, je ale patrné, že jeho zkušenosti a především znalost univerzitního „zákulísí“ hrály při realizaci důležitou roli.

Význam Hrdličky a Matiegky pro československou antropologii je nevyčísitelný, nadšení a odhodlání obou pánů bylo hlavním impulzem pro její vznik a především rozvoj. Matiegkova bezprostřední práce na vykopávkách, jeho aktivity v rámci Karlovy univerzity od antropologických přednášek a k úspěchům jako bylo založení antropologického ústavu a později i HMČ, dláždily cestu budoucím generacím antropologů a budovaly základy, na nichž se tato věda etablovala. Hrdličkovy fondy pak poskytly neocenitelnou finanční podporu, která vyvážila neochotu státu výrazněji se na financování antropologie podílet. Z Hrdličkových fondů byly ovšem financovány pouze projekty, které komise spravující fond,⁴² považovala za kompatibilní s představami jejich mecenáše o správné podobě antropologie. Hrdlička, donátor, mentor a autorita zprostředkovávající nejnovější metody a nástroje, a Matiegka, učitel mladých antropologů a doživotní člen komise, tak skrze fondy do značné míry ovlivňovali podobu československé fyzické antropologie a její zaměření. Projekt, který kritériím nevyhovoval, prostě nedostal z fondů prostředky na svou realizaci.⁴³ Oba se tak stali s určitou nadsázkou hegemony československé fyzické antropologie, určovali oblast bádání,⁴⁴ komu ze studentů se dostane příležitosti,⁴⁵ jaké články dojdou publikace, jaké metody se budou používat, jakou podobu bude mít výuka antropologie apod.

---

⁴¹ Nápad to byl podle všeho právě Niederleho, ačkoliv nakonec se na něm nepodílel a založil si časopis vlastní, který více korespondoval s jeho oblastí zájmu. Dopis Matiegky Hrdličkovi, Praha, 19. ledna, 1922.

⁴² Fond spravovala tříčlenná komise tvořená Matiegkou, Niederlem a členem jmenovaným akademickým senátem.

⁴³ Byť se podle zpráv fondu zdá, že tomu tak bylo většinou pro formální nedostatky. Někdy tato odmítnutí vyvolávala i neshody s jinými fakultami a univerzitami, které se cítily být dotčeny. Viz např. Dopis Děkanství přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity profesorskému sboru Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Brno, 30. duben 1935. ÚDAUK, Inventář přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Fond dra. Aleše Hrdličky, inv. č. 1580.

⁴⁴ Matiegka např. zmiňuje, že 23 z 27 doktorandů si téma své disertační práce zvolilo podle doporučení jeho samého. MATIEGKA, Jindřich. „Anthropologický ústav Karlovy university v Praze, jeho dějiny, dnešní stav a činnost“. In MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie*. 1927. roč. V. č. 2. s. 150-151.

⁴⁵ Hrdlička si kupříkladu bral nadějně Matiegkovy žáky či známé do USA, kde je zaučoval. Takového angažmá se dostalo např. Malému či Sukovi.

2.1 Motivace pro projekt

Jak jsem předeslal v úvodu, osa mého zájmu se dotýká spíše kontextu, v němž muzeum vznikalo, a jakým způsobem ten ovlivňoval podobu poselství směrem k veřejnosti. Dle mého názoru je v tomto ohledu žádoucí začít motivací aktérů zainteresovaných v tomto projektu, především pak samotného Hrdličky.

V prvé řadě zde máme oficiálně deklarované důvody, jak je Hrdlička předložil Masarykovi v dopise z 22. března 1929. Vybudování Muzea člověka se Hrdličkovi stalo „životním zájmem“,⁴⁶ jehož naplnění by představovalo vyvrcholení jeho snah povznést československou vědu a především pak antropologii. Hrdlička rovněž v roce 1929 oslavil své 60. narozeniny, takže realizace takového projektu by byla vhodným zajištěním jeho odkazu, za který podle všeho považoval disciplínu fyzické antropologie jako takovou. Velmi se zde rovněž nabízí srovnání s americkou tradicí soukromých mecenášů zakládat muzejní a vědecké instituce, kterou svým projektem Hrdlička následoval.⁴⁷ V žádném případě pak nesmíme opomenout klíčovou osobu Hrdličkova života, jeho choť Marii Hrdličkovou. Hrdlička sňatkem získal nejen životní družku, ale rovněž se přiženil do velmi bohaté rodiny a zajistil si tak potřebné finanční zázemí pro výkon své profese, včetně oblíbených expedic. Trojice fondů na podporu československé vědy, které Hrdlička postupně založil, byly z velké části financovány z dědictví jeho ženy, byť tento fakt byl Hrdličkovými obdivovateli a životopisci spíše opomíjen a namísto toho byl kladen důraz na Hrdličkovu spořivost a odříkání, s nímž své jmění shromáždil a pak obětavě použil pro dobro staré vlasti.⁴⁸ Každopádně je nepochybné, že Hrdlička svou ženu vždy velmi miloval a ona mu byla věrnou oporou. O to silněji jej zasáhla její smrt koncem roku 1918.⁴⁹ Muzeum se tak mělo stát i způsobem, jak uctít její památku.

Československá fyzická antropologie se koncem 20. let dostatečně etablovala: došlo k ustavení oboru v rámci univerzity otevřením katedry pro antropologii a demografii,

---

⁴⁶ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentu Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 107.

⁴⁷ In MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998. s. 130-132.

⁴⁸ Např. FETTER, Vojtěch. *Dr. Aleš Hrdlička: světový badatel ve vědě o člověku*. 1953. s. 7.

⁴⁹ „(...)I pro mne byla poslední léta mračná, zahostilať se mi zákeřná nemoc v domácnosti, a konečně, dne 19ho října právě skončivšího roku, krutá smrt urvala mně moji věrnou družku a zanechala pustou prázdnotu. Jsem teď sám, jako kůl v širém a nevlastním poli, a pracuji automaticky, bez té chuti, která dříve mě vedla v každém mém počínání. Pro budoucnost necítím než pud ujtí, ale vím, že nutno se přemoci a hořký kalich dopítí – jen je-li k dopítí.(...)“ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 1. ledna 1919.

byl založen antropologický ústav, roku 1923 začal vycházet časopis *Anthropologie*.⁵⁰ Zásadní pak bylo úspěšně zajistit budoucí generace antropologů.⁵¹ Poté, co fyzická antropologie dostatečně zapustila kořeny, přišel tedy čas na její popularizaci mezi širší veřejností. Rok 1929 byl podle všeho ideálním pro začátek tohoto projektu, protože se sešlo několik příhodných okolností. Hrdlička dosáhl zmíněných kulatých narozenin, jeho jmění a především akcím se zatím dařilo výborně, Jindřich Matiegka se stal rektorem Karlovy univerzity a mohl projekt ze své pozice podporovat. Na universitě se navíc čile stavělo (např. rok předtím se antropologický ústav usídlil v nových prostorech) a dalo se očekávat, že se podaří získat či postavit i budovu vhodnou pro Muzeum člověka.

Je velmi pravděpodobné, že to vše sehrálo významnou a možná i klíčovou roli v Hrdličkově jednání. Protože se ale má práce snažit zachytit i teoretický kontext vzniku, pokusím se zaměřit také na motivy, které vycházely z vědeckého ukotvení a světonázorů zainteresovaných aktérů, jež projekt vzniku muzea dle mého názoru osvětluje z úhlu, který nám odhalí další neméně podstatné motivy. Abychom tomuto kontextu a následně i dalším, ne na první pohled zřejmým, důvodům pro vybudování muzea porozuměli, je třeba si položit otázku, odkud pramenilo Hrdličkovo skálopevné přesvědčení,⁵² že Československo tolik potřebuje vědecký obor jako je fyzická antropologie a odpovídající muzejní instituci, která by promlouvala k veřejnosti. Tato otázka, poněkud přehlížená československou sekundární literaturou, přímo souvisí s Hrdličkovým pojetím fyzické antropologie.

2.2 Fyzická antropologie v pojetí Aleše Hrdličky

Hrdlička, jak již zaznělo, se fyzické antropologii věnoval již od konce 19. století a po celou dobu mu bylo vlastní vedle praxe v terénu či v zázemí Národního muzea i úsilí nad zpracováním a precizací teoretické a metodologické roviny fyzické antropologie. Jeho „terénní“ publikace jsou často stručným popisem kulturního a geografického kontextu

---

⁵⁰ HAVLŮJOVÁ, H. „Muzeum z časů krize. Kapitola z dějin Hrdličkova muzea člověka.“ In *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 51, č. 12, s. 24–27. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/12/muzeum-z-casu-krize/>.

⁵¹ Jak naznačuje výčet doktorandů antropologie uvedený v Matiegkově článku o historii a antropologického ústavu. MATIEGKA, Jindřich. „Anthropologický ústav Karlovy university v Praze, jeho dějiny, dnešní stav a činnost“. In *Anthropologie*. 1927. roč. V. č. 2. s. 150-151.

⁵² „(...) Naším prvním cílem bylo pomoci české antropologii, jednomu z nejdůležitějších odvětví vědy (...). (...) Jsem nezvratně přesvědčen o praktičnosti tohoto úkolu (vybudování Muzea člověka), jakož i jeho velké národní a lidské hodnotě (...).“ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 107-109.

následovaným obsáhlými soubory antropometrických dat bez jakéhokoliv teoretického závěru vyjma poznámky, že je třeba bádát dál.⁵³ Přesto ale Hrdlička napsal i několik prací, které se právě teoretickým rozměrem zabývají. Tento rozměr je pro pochopení Hrdličkova pojetí antropologie a následně i Muzea člověka klíčový. Hrdlička chápal fyzickou antropologii v podstatě jako přírodní vědu se vším, co k tomu patří, a toto přesvědčení zastávali i jeho následovníci, včetně kolegů z Československa.⁵⁴ Fyzická antropologie pro něj byla vědou empirickou, jejímž posláním je shromáždit empirické poznatky a na základě těchto poznatků odhalit a zformulovat obecné zákonitosti. Jako každá přírodní věda se musí řídit přesnou metodikou, která vyloučí veškerý subjektivismus badatele,⁵⁵ jakékoliv jeho osobní sympatie, pocity a hodnoty. Přičemž v případě Hrdličky platí, že „antropologie“ pro něj znamenala takřka vždy pouze fyzickou antropologii, ostatní větve antropologického bádání (etnografie, lingvistika a archeologie) mu sloužily pouze jako doplněk fyzické antropologie, která vždy představovala těžiště textu. Vědecká činnost netýkající se přímo fyzické antropologie pro něj byla nezajímavá, v jeho dílech najdeme lingvistické a kulturně antropologické pasáže pouze v úvodech a pouze za účelem ilustrace životních podmínek a kulturních praxí, které se podepsaly na tělesných a duševních parametrech zkoumaných subjektů. Zdá se, že považoval tato odvětví jistou měrou za konkurenční, jak ilustruje nekompromisní stanovisko, kterým odmítá ze svých fondů financovat jakoukoliv podporu jiných než fyzicky antropologických projektů, tzn. projektů zaměřujících se na tělesnou komparaci lidských skupin (rasových, sociálních, profesních atd.). Tento příkaz byl striktně dodržován.⁵⁶ V době projektu Muzea člověka Matiegka zastával v zásadě Hrdličkovu pozici, že fyzická antropologie se pojí s předmětem ostatních oborů antropologie pouze potud, má-li konkrétní jev vliv na tělesnou schránku populace, anebo je naopak zapříčiněn specifickými tělesnými či duševními vlastnostmi.⁵⁷ Obecný Hrdličkův postoj k názorovým oponentům přibližuje Shultz ve své vzpomínce na

---

⁵³ Viz např. HRDLIČKA, Aleš. *Anthropology of Florida*. Deland: Florida State Historical Society. 1922. Nebo HRDLIČKA, Aleš. „Physical Anthropology of the Lenape and Delawares, and the Eastern Indians in General.“ In *Contributions from the Museum of the American Indian Heye Foundation*. New York: The Museum of American Indian, 1916. vol. III.

⁵⁴ Příkladem budiž vůdčí osobnost poválečné fyzické antropologie a žák Hrdličky a Matiegky Vojtěch Fetter. FETTER, Vojtěch. *Dr. Aleš Hrdlička: světový badatel ve vědě o člověku*. 1953. s. 2.

⁵⁵ HRDLIČKA, Aleš. *Anthropometry*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1920. s. 33.

⁵⁶ Viz např. Matiegkův návrh na transformaci fondů a rozšíření jejich záběru. Dopis Matiegky Hrdličkovi, Praha, 20. ledna. 1920. „Nerad bych, aby byl fond kdy obrácen na jiné účely. Anthropologie, jak jsem ji vyhraničil v našem časopise, nebude nikdy vyčerpána.“ Píše Hrdlička 28. srpna 1920. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 28. srpna 1920. Své stanovisko zachovat původní zaměření na komparativní práce potvrzuje ještě jednou v prosinci. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 23. prosince. 1920.

⁵⁷ MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somatiko-anthropologická*. 1941. s. 4-5.

zesnuvšího kolegu s tím, že šlo o člověka velmi konzervativního a neochotného přijímat sebemenší inovace a postupy, které nekorespondovaly s jeho přístupem k fyzické antropologii, a bylo charakteristické, že jim, ke škodě celého oboru, nehodlal dávat na stránkách *AJPA* prostor.⁵⁸

Podle Hrdličky bylo pro antropologii zásadní, měla-li se stát uznávanou mezinárodně fungující vědní disciplinou, postavení metodologických postupů na pevné základy. V tomto směru Hrdličku trápila zejména metodologická roztržičnost oboru a zastaralé antropometrické metody a nástroje, které představovaly základ fyzicky antropologické práce s živým materiálem, a apeloval na jejich standardizaci. Přitom zdůrazňoval, že je žádoucí držet se metodiky anglo-saské a vyvarovat se německé.⁵⁹ Tématice metodiky měření věnoval celou publikaci *Anthropometry*,⁶⁰ vydanou roku 1920. Ta představovala metodologický manuál pro antropologickou práci, počínaje obecnými pravidly „přesnosti a jednoduchosti“, přes výběr vzorku, detailní popisy měřících postupů, konče např. doporučeními, jak efektivně zaznamenávat data, aby se ušetřilo za papír. Ve vší vážnosti je ale třeba zmínit, že tato publikace pro fyzickou antropologii po metodologické stránce znamenala velký přínos a je to bezpochyby jeden z důvodů, proč je právě Hrdlička považován za jednoho z otců tohoto oboru. Každopádně *Anthropometry* představuje manifest apelující na sjednocení postupů v činnostech, které mají co do činění s měřením lidského těla, tzn. např. posuzování vojenských branců, lékařství, chirurgii a dentální medicíně, odhalování tělesných defektů a jejich náprava, tělesná identifikace např. zločinců, eugenika, či obecně vědecké účely. A přesně toto jeho kniha činí. Hrdlička se tyto své postupy snažil úspěšně prosadit skrze Matiegku i do českého prostředí.⁶¹

Vedle metodologické roviny se Hrdlička paralelně věnoval i rovině teoretické. Jeho úsilí spočívalo ve formulování předmětu a oblasti bádání fyzické antropologie, jejích cílů a pochopitelně i přínosu pro společnost a lidstvo, se kterým by mohl před veřejnost předstoupit. Výsledkem tohoto úsilí byl program fyzické antropologie, který Hrdlička postupně od roku 1918 vědecké obci představoval na stránkách *AJPA*, aby jej o rok později v ucelené a komplexnější podobě uveřejnil v publikaci *Physical Anthropology, Its scope*

---

⁵⁸ SCHULTZ, Adolph H. Biographical Memoir of Aleš Hrdlička 1869-1943. In *National Academy of Sciences of the United States of America Biographical Memoirs*. Vol. XXIII. 1944. s. 313.

⁵⁹ Viz např. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 31. srpna. 1920.

⁶⁰ HRDLIČKA, Aleš. *Anthropometry*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1920.

⁶¹ Viz např. popis Hrdličkovy techniky zjišťování příměsi „běložské krve“ na stránkách *Anthropologie*. MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie*. 1923. roč. I. č. 3. s. 231.

and aims.⁶² V Hrdličkově pojetí se fyzická antropologie coby „komparativní věda o člověku“⁶³ věnovala porovnávání tělesné stavby různých lidských skupin a jednotlivců. Fyzická antropologie svým zaměřením měla podle Hrdličky své místo po boku lidské biologie, fyziologie a anatomie, z její povahy tak vyplývaly i důležité přesahy do jiných oborů, ze všeho nejvíce do medicíny. V tomto názoru nebyl Hrdlička zdaleka ojedinelý a minimálně jej sdílel s Jindřichem Matiegkou, toto názorové souznění bylo bezpochyby dáno lékařským vzděláním i praxí obou pánů. Hrdlička v zásadě považoval medicínu za jediné vhodné vzdělání, které kariéru antropologa předchází, především kvůli potřebě odpovídající znalosti lidské anatomie.⁶⁴ Blízkost antropologie k medicíně nebyla jen drobným detailem, který by se snad dal z dnešního hlediska považovat za nepříliš překvapující, ale, jak bude ukázáno později, hrála významnou roli v Hrdličkových i Matiegkových představách o praktickém potenciálu fyzické antropologie pro společnost.

2.2.1 Program fyzické antropologie dle Aleše Hrdličky

Podívejme se blíže na Hrdličkův program fyzické antropologie. Až by se antropologii podařilo překonat již zmiňované obtíže pramenící z metodologické a teoretické roztržitosti oboru, mělo před ní stát množství badatelských úkolů.

1. Na první místo kladl Hrdlička úkol zmapovat fyzickou povahu bílého člověka žijícího v normálních podmínkách, přičemž bylo třeba nespokojit se pouze s průměrnými údaji, ale popsat celou variační škálu všech podstatných tělesných rysů i vlivy, které za touto variabilitou stojí. Hrdlička jedním dechem dodával, že volba bílého člověka jako lidského standardu plyne pouze z bezprostřední důležitosti a relativní snadnosti. Antropologie tak měla za úkol definovat pomocí shromážděných dat kvantitativní vyjádření rasové normálnosti.⁶⁵

---

⁶² HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims: Its History and Present Status in the United States*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1919.

⁶³ *Tamtéž*. s. 7.

⁶⁴ HRDLIČKA, Aleš. *Anthropometry*. 1920. s. 41.

⁶⁵ MAGAŇA, Linda. *Mr. America's Creator: The Race Science of Dr. Ales Hrdlicka, 1896-1943*. 2011. s. 19.

2. Dalším posláním fyzické antropologie bylo „detailní poznání struktury, fungování (...) a chemického složení primátů, živých jedinců i fosilií.“⁶⁶ Tyto znalosti byly nezbytné pro pochopení evoluce člověka.

3. Na to přímo navazoval třetí cíl, kterým bylo popsání fylogeneze lidského druhu. Antropologové měli za spolupráce s archeology podrobit zkoumání všechny osteologické nálezy, již známé či stále čekající na objevení.⁶⁷ Zásadní otázku pak představovalo odhalení původu lidského druhu a odhalení chybějících vývojových článků.

4. Čtvrtým cílem byl „pokrok ve studiu primitivních lidských ras a jejich subdivizí.“⁶⁸ Poznání fyzických vlastností a způsobu vývoje těchto ras podle Hrdličky mělo přinést komparativní poznatky, které poslouží k pochopení problémů, které trápí naši vlastní rasu, potažmo zbytek lidstva. Tyto primitivní lidské skupiny měly podle Hrdličky potenciál být „méně promísené, méně abnormální, méně patologické“⁶⁹ než populace civilizovaných lidí, a tudíž se jejich bádáním daly snadněji odhalovat přírodní zákony lidské adaptace a evoluce.

5. S tím souvisela i potřeba studovat populace žijící v extrémních přírodních podmínkách anebo žijící specifickým způsobem života, stejně jako příslušníky určitých povolání, s cílem odhalit, jak se život za těchto podmínek promítá do fyzické podoby jejich příslušníků.

6. Dalším cílem fyzické antropologie, který Hrdlička v *Aims* nastínil, bylo zkoumání „patologických částí lidstva - alkoholiků, epileptiků, šilenců, idiotů, úchylů a jiných defektních a zdegenerovaných jedinců, stejně jako zločinců“.⁷⁰ Antropologie měla navázat na výzkumy, které byly do této doby uskutečněny, a usilovat o úplné popsání těchto vrstev společnosti. Předpokladem porozumění patologickým segmentům ale bylo předchozí detailní poznání normální většiny společnosti a zejména bílé rodiny.⁷¹ Nutné bylo zejména dopodrobna poznat bílé děti a mládež, definovat jejich normalitu a přinést tak medicíně podklady pro potenciální narovnání abnormality.

7. Za pomoci těchto poznatků pak měla fyzická antropologie uskutečnit svůj poslední a konečný cíl, kterým bylo popsání a vysvětlení „tendencí ve směřování současného i budoucího evolučního vývoje člověka.“ díky čemuž by se otevřela možnost tento vývoj „usměřňovat a podporovat. Eugenika se tak v podstatě stane aplikovanou

---

⁶⁶ HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims*. 1919. s. 22.

⁶⁷ *Tamtéž*. s. 23.

⁶⁸ *Tamtéž*.

⁶⁹ *Tamtéž*. s. 24.

⁷⁰ HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims*. 1919. s. 25.

⁷¹ *Tamtéž*.

antropologií.⁷² Před vědeckou obcí ležel rovněž úkol zformulovat hlavní intelektuální a fyziologické cíle, kterých chce lidstvo ve svém vývoji dosáhnout, a podle toho postupovat.⁷³

Jak je nejspíš patrné, tento program otevírá množství podnětných témat, kterými bych se rád na následujících stranách věnoval. Především z důvodu, že tento Hrdličkův program si do svého vývěsního štítu vetkla i československá antropologie, Matiegka se k němu na stránkách prvního čísla *Anthropologie* jednoznačně hlásí.⁷⁴ A za další je relativně odůvodněné se domnívat, že toto východisko fyzické antropologie se podepsalo na samotném Muzeu člověku, jež ji mělo popularizovat.

2.2.2 Rasa, dědičnost a vznik člověka

Antropologie byla od svých prvních krůčků až do poloviny 20. století velmi výrazně zaměřena na rasovou problematiku. Disciplína usilovala o vymezení toho, co konstituuje jednotlivé rasy, jakým způsobem se od sebe fyzicky odlišují a jaké vlastnosti se z těchto odlišných rysů odvíjejí. Pochopitelně vše v sobě často neslo velmi výrazné implikace ohledně nadřazenosti jedněch nad druhými. Pomineme-li první náznaky již v antice, pak se zájem o fyzické a psychické odlišnosti jednotlivých lidských populací rodil a rozvíjel s koloniální expanzí evropských mocností, která Evropanovi umožnila poznat zcela odlišného člověka. Původní obyvatelé nově objevených a podmaněných zemí se často zdáli být natolik odlišní svým zjevem i chováním, že je kolonizátoři ani nepovažovali za součást lidského rodu. V 18. století se objevil pojem rasa v dnešním slova smyslu a první fyzičtí antropologové počínaje Johannem Blumenbachem (1752-1840) přicházeli s rasovými klasifikacemi lidstva, jež byly založené na morfologických odlišnostech jednotlivých populací. Zpravidla je doprovázely i teoretické koncepty vzniku rasových rozdílů. Není asi třeba příliš zdůrazňovat, že tyto teorie byly zpravidla výrazně eurocentrické, ač nemusely nezbytně naznačovat hierarchické uspořádání lidských ras. Je ale nepochybné, že bílý evropský člověk byl vždy považován za standard, za původní podobu člověka, jak jej Bůh stvořil, z níž nejrůznějšími vlivy vznikly ostatní lidské rasy.

Na tyto základní, ještě na teologii a biblické antropologii založené představy, navazovala i moderní po-darwinovská fyzická antropologie. Doba, ve které na scénu

---

⁷² *Tamtéž.*

⁷³ *Tamtéž.* s. 25.

⁷⁴ MATIEGKA, Jindřich. „Program Anthropologie.“ In *Anthropologie*. 1923. roč. I. č. 1. s. 2.

vstupuje Aleš Hrdlička, byla dobou vrcholné evropské hegemonie nad ne-evropskými etniky, a tento nerovný vztah byl vedle starých ospravedlnění (nutnost náboženské konverze divochů, civilizační mise) nově legitimizován i moderní vědou a sociálními teoriemi, které z ní vycházely. Kategorie ras a implicitní či explicitní předpoklad jejich nerovnosti představovaly pevnou součástí dobového myšlení. Od *Eseje o nerovnosti lidských ras*⁷⁵ Arthura de Gobineau (1816-1882) z let 1853-55 se navíc výslovně objevila představa nerovnosti i v rámci jednotlivých částí rasy bílé, což dále rozvíjeli autoři jako Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) či Madison Grant (1865-1937).

Pokud jde o dobové představy o rasové, ale i sociální nerovnosti lidí, pak antropologie představovala snad tu nejvlivnější ze všech nově vznikajících a stále více se prosazujících vědeckých disciplín. Rasa a rasová rozdílnost byly v rámci tehdejšího antropologického diskursu naprosto základními a všudypřítomnými pojmy. Navíc diskuze ohledně rasy uvnitř této vědecké disciplíny přímo ovlivňovala debatu, která se na stejná témata odehrávala ve veřejném prostoru.⁷⁶ Konstrukce rasové kategorie vytvořená antropology se přímo promítala do rasového konstruktů, který si osvojil a ve kterém uvažoval zbytek společnosti. Věda a společnost nejsou pochopitelně zcela oddělené nádoby, jak se nejspíš většina tehdejších vědců domnívala, ale navzájem se ovlivňují, prolínají a inspirují.

Vzhledem k tomu, že Hrdličkův program v zásadě z většiny staví na představě komparace odlišných populací, přičemž jejich odlišnost je formulována na rasovém základě, je po mém soudu třeba se podívat, jakým způsobem sám Hrdlička k rasové problematice přistupoval. Rasa hrála významnou roli coby komparativní kritérium již v případě raných antropometrických výzkumů, které Hrdlička uskutečnil během svého angažmá v ústavěch pro choromyslné. Ve své první obsáhlejší publikaci *Anthropological Investigations on One Thousand White and Colored Children of Both Sexes*⁷⁷ z roku 1898 se věnoval antropometrickým měřením fyzických vlastností chovanců ústavů a snažil se nalézt korelaci mezi fyzickým stavem a stavem psychickým či „morálním.“⁷⁸ Hrdlička vycházel z dobového předpokladu, že „abnormální“ fyzická konstituce s sebou s vyšší statistickou pravděpodobností nese i „abnormální“ či „asociální“ jednání (v případě šílenců, zločinců, epileptiků atd.). Je zajímavé, že Hrdlička nakonec přišel s předběžnými

---

⁷⁵ GOBINEAU, Joseph Arthur Comte De. *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Paris: Librairie de Firmin Didot Frères, 1853.

⁷⁶ BAKER, Lee D. *From Savage to Negro*. 1998. s. 1-5.

⁷⁷ HRDLIČKA, Aleš. *Anthropological Investigations on One Thousand White and Colored Children of Both Sexes*. 1898.

⁷⁸ *Tamtéž*. 4.

závěry, kdy shledával tyto předpoklady jako mylné. Dědičnost dle jeho názoru hrála jen relativně okrajovou roli a projevovala se pouze u nejvážněji postižených jedinců. Mnohem podstatnější vliv mělo prostředí, v němž jedinec žil, fyzická abnormalita byla navíc do značné míry způsobena především nedostatečnou výživou během vývoje dítěte. Hrdlička zjistil, že rasový prvek výrazně ovlivňoval, jaká forma abnormality se u chovance rozvine, zatímco bílí vykazovali především abnormalitu fyzickou, černí psychickou. Až na výjimky bylo dle Hrdličky možné nežádoucí stav „nenormálních“ jedinců zlepšit odpovídající ústavní péčí, za předpokladu, že bude dostatečně dlouhá.⁷⁹ Hrdlička ale soudil, že jeho zkoumání „abnormálnosti“ nemá v podstatě význam, dokud nebude mít dostatečné množství dat ohledně „normálnosti“, které by mu umožnilo potřebné srovnání. Zdá se, že Hrdlička se minimálně v případě *Investigations* nechtěl pouštět do sporu s tradicí, ze které sám vyšel, a otevřeně nezpochybnil rozšířené představy o dědičně podmíněném „zdegenerovaném“ či „zločinném“ lidském typu.

Hrdličkův závěr zdůrazňující vliv životních podmínek namísto vrozených dispozic byl pro jeho práci typický a i díky němu se stal, alespoň v českém prostředí, ztělesněním antropologie, která odmítá rasismus a představu rasové hierarchie. Skutečnost, že v jeho pojetí byla ontogeneze a fylogeneze člověka pevně determinována vlivem životního prostředí,⁸⁰ se bezpochyby velmi výrazně podílelo na formování jeho pohledu na evoluci, rasovou variabilitu i světonázor, který Hrdlička zastával. Možná se sluší dodat, že Hrdlička měl podle některých autorů jen velmi omezené znalosti biologie a genetiky, pro své nadšení pro antropologii neměl čas se důkladněji těmito bouřlivě se rozvíjejícími obory zabývat.⁸¹ Hrdlička svůj pohled na člověka, evoluci, rasovou variabilitu, patologii založil na představě, že impulzem pro jakoukoliv evoluční změnu je adaptace organismu na životní podmínky. Každý organismus je formován prostředím a způsobem života a člověk se od ostatních organismů liší pouze mírou, jakou tento proces podněcuje impulzy způsobenými vlastní činností, tzn. nutností se přizpůsobit vlastní kultuře i cizím lidským populacím. Tento Hrdličkův postoj jistou měrou vycházel z přesvědčení, že získané vlastnosti se po určité době, která může zahrnovat i několik generací, fixují.⁸² Tuto

---

⁷⁹ *Tamtéž.* s. 9-11.

⁸⁰ Viz HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. Praha: B. Kočí, 1924. s. 36.

⁸¹ Za což jej kritizuje např. Shultz. SCHULTZ, Adolph H. „Biographical Memoir of Aleš Hrdlička 1869-1943.“ 1944. s. 313.

⁸² „A poněvadž člověk jest stále ještě citlivým, ba spíše ještě stává se citlivějším k zevním popudům, a protože každý takový popud způsobí přiměřenou reakci neboli přizpůsobení, které, jak máme právo věřiti, mnohým opakovaním ustálí se konečně co dědičná změna, není možno, pokud bude novým vznětům a nutností, ani mluvíti o ukončení změn v člověku a tím ovšem i jeho vývoje.“ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 61.

představu proslavil Jean Baptiste Lamarck (1744-1829) a sdílel ji i Charles Darwin (1809-1882), nicméně se znovuobjevením Mendelových zákonů dědičnosti a s dalším rozvojem genetiky se teorie dědičnosti získaných vlastností dostala do pozadí a v průběhu 20. let se stávala stále více okrajovou záležitostí. Avšak různé formy neolamarckistických tendencí měly ve vědeckém diskursu dlouhý život, především pak mimo genetiku, a představovaly oblíbené vysvětlení evolučního vývoje, které za své přijímali i Hrdlička s Matiegkou. Přizpůsobení se životnímu prostředí podle tohoto přístupu bylo hlavní příčinou rasové variability lidstva. Hrdlička tak v tomto směru stál na straně vědeckého tábora, který nepovažoval fyzické a psychické vlastnosti jednotlivých lidských populací vymezených pomocí rasové kategorie za něco daného a neměnného. Člověk byl dle jeho přesvědčení v horizontu několika generací velmi tvárný a populace mohla získat vlivem prostředí zcela nové morfologické znaky.

Tuto proměnu tematizoval Hrdlička na příkladu evropských imigrantů do Severní Ameriky, když zkoumal, zda existuje něco jako „americký rasový typ,“ jaké fyzické rysy jej konstituují a jakými vlivy vznikly, a došel k závěru, že během několika generací ztrácejí vlivem životního prostředí své původní fyzické znaky a konstitucí se přibližují rasovému průměru.⁸³ Tento přístup stál v ostrém kontrastu vůči přesvědčení dobových rasistických guru, jako byli zmínění Gobineau, Chamberlain či Grant. Podle nich byla rasová morfologie neměnná, vyjma vlivu mezirasového „křížení“, které mělo mít zpravidla nepříznivé dopady na rasu stojící v rasové hierarchii výše a naopak „nízkým“ rasám křížení s rasami „vyššími“ mělo prospívat. Nicméně skutečnost, že se s nimi neshodoval na mechanizmech příčin, neznamená, že mu nebyla vlastní nějaká představa rasové hierarchie. Hrdlička zcela odmítal jakoukoliv potenciální hrozbu ze strany křížení blízkých populací, tzn. zejména příslušníků „pod-ras“ v rámci bílé rasy. Tyto populace si podle něj byly natolik blízké, že účinek křížení by byl téměř zcela překryt vlivem životního prostředí na takto vzniklou populaci. V případě křížení bílé rasy s příslušníky ne-bílých ras byl Hrdlička výrazně zdrženlivější a zdá se, že obecně jeho náhled na ne-západní populace a jejich kultury byl pevně zakořeněn v dobovém západo-centrickém nahlížení světa skrze kategorie civilizace, primitivnost, pokrok apod., stejně jako byl formován jeho chápáním evoluce a jejím dopadem na rasovou variabilitu. Obavy z potenciálních nepříznivých dopadů mísení výrazně odlišných populací vedly Hrdličku tomu, že antropologii přisoudil i úkol odhalit vliv mísení bílé rasy s jinými. Přičemž Hrdlička neměl na mysli jen

---

⁸³ HRDLIČKA, Aleš. *The Old Americans: A Physiological Profile*. 1970 (reprint).

teoretizování, jednalo se mu o konkrétní situaci ve Spojených státech, kdy se z pozice erudovaného vědce zapojoval do diskuze o tzv. „černošského problému“ (*negro problem*), tedy otázky, jakým způsobem postupovat v případě nedávno osvobozených černochů. Hrdlička jejich přítomnost vnímal jako problematickou, především pak jejich rostoucí počet. Stejně tak zajímavá je jeho poznámka ohledně fyzické nadřazenosti černochů nad bílými, která ale spíše než jako uznání zněla jako zlověstné varování věcí příštích, kdy se srovná mortalita chudých černochů s mortalitou bělochů, kteří již mají odpovídající přístup ke zdravotní péči. Hrdlička také předkládal i své řešení problému. V zásadě navrhoval rozptýlení černošské populace amerického jihu po co největším území celých Spojených států a do kolonií, aby se usnadnila její asimilace vlivem prostředí a smíšením s bílou populací.⁸⁴ Na druhou stranu lze ale Hrdličku takto vlastně označit za odpůrce rasové segregace. V této souvislosti není bez zajímavosti, že Hrdlička zmiňoval prospěšnost bílých imigrantů pro uchování žádoucího poměru mezi bílými a ne-bílými Američany.⁸⁵ Hrdlička ve 20. letech patřil k silným odpůrcům imigračních restrikcí v oblasti jižní a východní Evropy, které byly zavedeny vlivem nativistického hnutí ve 20. letech.

To, že se Hrdlička extenzivním způsobem zabíral problematikou rasového míšení z hlediska vlivu a přínosu pro rasu bílou a že její zkoumání považoval za jeden z cílů fyzické antropologie, naznačuje, že jeho uvažování bylo zcela součástí dobového náhledu na kategorii rasy coby určujícího kritéria, podle něhož je možné lidstvo nejen strukturovat, ale i hierarchizovat. Napříč jeho texty je rovněž patrný důraz na prospěch antropologie pro dobro bílé rasy, nicméně vzhledem k dobovému kontextu, kdy koloniální situace západní nadvlády se stále ještě jevila jako zcela přirozená, a zároveň se na obzoru objevovaly obavy z možného úpadku západní civilizace, nevybočují tyto jeho postoje z dobové normy. Ani jeho kolegové z Československa v tomto směru nebyli žádnou výjimkou, včetně Jindřicha Matiegky. Ten byl např. přesvědčen, že pokud jde o kolonie umístěné v náročném podnebí „zůstává zde černoch jedinou pracovní silou, tak že musí býti zásadou každé koloniální politiky, černé plémě zachovati.“⁸⁶

---

⁸⁴ HRDLIČKA, Aleš. *Future of Negro*. In *New York Times*. 28. 12. 1898.

⁸⁵ Práce Lindy Magaña v tomto směru nabízí výmluvné citáty ohledně nedostatečnosti (či méněcennosti) afro-američanů vůči bílé populaci a důraz právě na nutnost pozvednout porodnost či imigraci „bílé komponenty“. Nepodařilo se mi ale sehnat původní zdroj, proto si je bez ověření netroufám v práci použít. Každopádně ale tyto výroky zcela korespondují s Hrdličkovými postoji, které méně explicitně vyjadřuje jinde. MAGAÑA, Linda. *Mr. America's Creator: The Race Science of Dr. Ales Hrdlicka, 1896-1943*. Columbia University. Department of History, 2011. s. 51.

⁸⁶ „Budoucnost lidstva.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1920 (25).

Matiegka se rasové problematice rovněž věnoval na mnoha místech svých textů a na dané téma vedl různé přednášky, a to i mimo rámec Karlovy univerzity.⁸⁷ Definoval rasu jako přírodovědnou kategorii, která lidskou skupinu vymezuje na základě morfologických znaků, přičemž jde o znaky stálé a dědičné.⁸⁸ Rasa, tedy společný biologický původ, ale v jeho pojetí nepřestavuje základní skupinové pojítka, tím je mnohem výrazněji pouto pramenící ze stejného jazyka, kulturního směřování či sdílené náboženské víry. Tato „umělá“ pojítka jsou tím, co utváří „národ“ ve smyslu vědomí společné příslušnosti, především pak v opozici vůči ostatním národům za hranicemi. Rasa může roli tohoto pojítka zastat pouze v případě kontaktu s populacemi zcela odlišných morfologických parametrů, kdy například může vést k zamezení míšení. Podobně jako Hrdlička se Matiegka věnoval i otázce křížení ras a pod-ras a došel k závěru, že evropské populace jsou natolik promísené vzájemným křížením, že ptát se v současnosti po škodlivosti jejich dalšího míšení je poměrně bezpředmětné.⁸⁹ Naopak se zdá, že vzájemné míšení ras i národů je prospěšné pro rozvoj civilizace a kultury, což dle Matiegky dokládá historie.⁹⁰ Nicméně stejně jako pro Hrdličku, je i pro Matiegku problematickou otázka křížení bílého plemenem s plemeny exotickými.⁹¹ Obecně pak platí, že stabilita rasy z hlediska určujících znaků je velmi křehká a náchylná ke změnám jak vlivem vnějšího prostředí a způsobem života, tak v důsledku křížení a míšení s jinými populacemi, s rostoucí promíseností pak úměrně klesá důležitost rasových znaků coby pojítka držícího skupinu pohromadě.⁹² Existence rasové variability podle Matiegky pramenila z odlišného směru šíření jednotlivých populací a jejich adaptace na odlišná prostředí. Podobně jako Hrdlička věřil Matiegka v možnost dědičnosti získaných vlastností. Oproti svému kolegovi se aktivně o dění na poli genetiky zajímal a měl o něm přehled, proto se tématu věnoval detailněji. Soudil, že konkrétní vnější podmínky vyvolávají v zárodečných buňkách mutace, které vedou k trvalé změně tělesných znaků v rámci populace.⁹³

Jak již zaznělo výše, Hrdlička byl odpůrcem představy hierarchizace pod-ras v rámci bílé rasy a nesl velmi těžce tyto tendence. Tuto nelibost s ním sdíleli i jeho kolegové ze staré vlasti, především pak po nástupu nacizmu v sousedním Německu.

---

⁸⁷ Viz publikace shrnující Matiegkovi přednášky pro Filosofickou jednotu. MATIEGKA. Jindřich. *Plemeno a národ*. 1. vyd. Praha: B. Kočí. 1919.

⁸⁸ *Tamtéž*. s. 3.

⁸⁹ MATIEGKA. Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1. vyd., Praha: J. Matiegka: Bursík a Kohout [distributor]. 1929. s. 219-220.

⁹⁰ MATIEGKA. Jindřich. *Plemeno a národ*. 1919. s. 13.

⁹¹ MATIEGKA. Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1929. s. 218.

⁹² MATIEGKA. Jindřich. *Plemeno a národ*. 1919. s. 6.

⁹³ MATIEGKA. Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1929. s. 92-3.

Intelektuální prostředí okolo Jindřicha Matiegky se stalo jedním z center evropské vědecké debaty nad otázkou rasové hierarchie, v níž Matiegka vždy zastával stanovisko rovnocennosti evropských ras a populací jak z hlediska tělesných vlastností, tak především vlastností duševních. V roce 1934 skrze Hrdličkův fond financoval vydání protirasistického manifestu *Rovnocennost evropských plemen*,⁹⁴ v němž se význační čeští antropologové, biologové a genetici vymezovali vůči nacistické rasové doktríně založené na představě nadřazenosti germánů a árijců.

Další důvodem, proč jsou poněkud anachronicky Hrdlička i Matiegka dodnes popisováni jako odpůrci rasizmu, je jejich postoj ve sporu polygenizmu a monogenizmu. Oba pojmy označují odlišné teoretické přístupy k otázce, zda má lidstvo pouze jedno místo a okamžik svého vzniku, nebo více. Zastánci polygenizmu byli přesvědčeni, že člověk vznikl na několika různých místech, případně i v odlišných dobách, což je důvodem existence rasové variability. Odlišné rasy tak nejsou jen variantami jednoho živočišného druhu, ale jsou zásadním způsobem odlišné a některé rasy jsou více a jiné méně „vyvinuté“. Polygenismus tím skýtal velmi silné zázemí pro všechny teorie rasové nadřazenosti a hierarchie, protože významně prohluboval odlišnost „jiných“. Oproti tomu monogenismus vycházel z představy jednoho místa a momentu vzniku lidského druhu, což by znamenalo, že všechny lidské rasy mají společného předka a společný původ tak znamená určité pouto, které obrušuje jakékoliv nároky ohledně hierarchizace lidských populací. Aleš Hrdlička byl velkým zastáncem monogenizmu a sám byl přesvědčen, že místem jednotného vzniku moderního člověka byla západní Evropa. Rasová variabilita dle něj vznikla až vlivem prostředí a způsobu života. Hrdličkův postoj ohledně monogenizmu byl českými kolegy zcela sdílen, pouze bylo taktně odhlíženo od jeho „evropské“ teorie vzniku člověka, nové nálezy totiž stále výrazněji mluvily o opaku. Hrdlička se této teorie ale držel a jeho kolegové mu vycházeli vstříc, např. tím, že byla zmiňována jako jedno vysvětlení z mnoha možných. Obdobně tomu bylo s Hrdličkovou teorií neandertálské fáze člověka, kterou Matiegka považoval za problematickou.⁹⁵ Tyto neshody ale v žádném případě nebránily Matiegkovi sdílet Hrdličkův monogenismus. „Všechny dnešní rasy lidské vznikly (...) monogeneticky,“ píše Matiegka v roce 1929.⁹⁶

---

⁹⁴ WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechtování*. Praha: Nakladatelství České akademie věd a umění. 1934.

⁹⁵ Viz např. MATIEGKA, Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1929. s. 48.

⁹⁶ *Tamtéž*. s. 48.

2.2.3 Evoluce a eugenika

V souladu s monogenetickým přístupem tak Hrdlička i Matiegka vycházeli z předpokladu společného původu lidstva. Z tohoto hlediska jsou veškeré lidské populace rovnocenné, pokud jde o evoluční potenciál rozvíjet se směrem k adaptaci na své životní prostředí. Nicméně odlišné životní podmínky a kultura vedly k odlišnému evolučnímu tempu, protože jisté podmínky evoluci stimulují, zatímco v jiných vývoj stagnuje.⁹⁷ Z toho logicky plyne, že z hlediska svého aktuálního evolučního stavu jsou některé populace vyvinutější než jiné, resp. jsou vyvinuté jiným směrem, který koresponduje s jejich životním prostředím a stylem života. Všechny méně vyvinuté populace mají podle Hrdličky v sobě obsažen potenciál dostat se na evoluční úroveň nejvyvinutějších populací bílé rasy (tzn. západních), budou-li vystaveny odpovídajícím vnějším impulzům. Srovnání kroku s nimi je ovšem v zásadě nemožné, protože vývoj bude pokračovat i v případě těchto průkopníků lidské evoluce. Soupeření mezi populacemi o zdroje znamená, že tyto primitivní populace spíše dřív vyhynou, než aby došlo k jejich evolučnímu pozvednutí. Hrdlička píše:

(...) Rozdíly ty se nemění, nýbrž rostou. Již dnes máme celé národy, ba i rasy nadprůměrné a jiné podprůměrné, a novodobé humánní snahy o vyrovnání těchto rozdílů jsou bezmocné. Nepoměry tyto budou spíše dále vzrůstatí (...). Budou velkolidé a malolidé ve smyslu hlavně duševních vlastností; a slabší kdekoliv přijdou do styku se silnějšími, podlehnou, jak již dnes podléhají Negriti, různí Černoši, Australci, Sibiřané, američtí Indiáni. Člověk superiorní, bílý neb žlutohnědý, kdekoliv narazí na skupiny zaostalejší a tím slabší, byť i z jeho vlastní rasy, podmaní si je a učiní je svými služebníky, aneb je násilně zapudí do nejméně hostinných krajin, kde konečně tyto vymizí. Žádná morálka, ani víra, ani zákony nedovedou krutému, ale v kořeni přirozenému tomuto postupu čeliti.⁹⁸

Hrdličkovi tak bylo vlastní uvažování a světonázor v podstatě v duchu velmi módních sociálně darwinistických myšlenek. V jejich základu stála představa, že lidský druh, stejně jako lidská společnost, je pevnou součástí přírody a je podřízen všem jejím

⁹⁷ „Následkem různých se vlivů jeho nestejný vývoj od dlouhých již dob přivodil důležité už rozdíly.“ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 61-63.

⁹⁸ *Tamtéž*. s. 63.

zákonitostem, včetně principů jako je přirozený výběr či boj o přežití.⁹⁹ Lidskému vývoji je pak vlastní, že s sebou nese značné „ztráty“,¹⁰⁰ zejména na účet méně vyvinutých částí lidského druhu, na účet populací, které nejsou schopné obstát v „soutěži“ boje o přežití. Odlišné evoluční tempo pramenící z odlišných životních podmínek je důvodem, proč bílá rasa byla schopna dominovat posledních 500 let takřka celému světu, především pokud jde o intelektuální schopnosti. Skutečnost, že některé rasy jsou po fyzické stránce zdatnější než bílý člověk, nehraje ve výše naznačeném procesu výraznější roli, protože v Hrdličkově pojetí je mnohem důležitější evoluce duševních schopností, proto je bílá a žlutá rasa nadřazena ostatním plemenům. Hrdlička tak v podstatě vyjadřuje své přesvědčení o relativní intelektuální podřadnosti příslušníků ostatních ras.¹⁰¹ Zde nacházíme důvod pro výše naznačené Hrdličkovy obavy z mísení americké bílé rasy s černou rasou bývalých otroků. Zatímco bílé plemeno procházelo bouřlivým intelektuálním rozvojem od antiky přes renesanci a osvícenství po vědeckou revoluci a muselo se přizpůsobovat proměnlivým a stimulujícím podnebím mírného pásu a následně se vyrovnávat s novými podmínkami během koloniálních výbojů, černé plemeno zůstávalo z evolučního hlediska kvůli jednotvárnému životnímu prostředí Afriky a následně intelektuální deprivaci během staletí otroctví po psychické a intelektuální stránce nevyvinuté. Jejich myšlenkové schopnosti, pramenící z nižší velikosti a váhy mozku, byly v porovnání s bílým člověkem natolik nedostatečné, že vznikala potřeba, aby fyzická antropologie zkoumala dopad potenciálního smísení s černošskou populací na další generace populace bělošské.¹⁰²

Lidská evoluce tedy není podle Hrdličky ještě u konce. Toho by se snad dosáhlo až úplným přizpůsobením se všem životním podmínkám a prostředím, včetně přizpůsobení se ostatním lidem, což je v podstatě nemožné kvůli neustále proměně kulturní. Lidstvo v pojetí Aleše Hrdličky prochází neustálým evolučním procesem, přičemž jeho skutečně podstatnou složkou je evoluce mozku, resp. duševních vlastností. Rozvinuté duševní schopnosti totiž představují tu nejlepší možnou adaptaci na život v moderní společnosti. Měřitelnou míru rozvinutosti duševních vlastností jedince i populace nejen podle Hrdličky

---

⁹⁹ Problém sociálně darwinistických hnutí byl ovšem ten, že usilovaly o přiblížení lidské společnosti přírodnímu vzoru, přičemž si ale z přírodovědy, zejména z Darwina, braly jen to, co se do jejich ideologie hodilo, přičemž jak píše Burrow, situaci komplikovalo to, že jednotlivé základní principy neměly jednotnou interpretaci, pokud šlo o jejich potenciální aplikaci na společnost. Viz BURROW, J. W. *Krise rozumu: evropské myšlení 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN: 80-7325-025-X. s. 108-114.

¹⁰⁰ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 62.

¹⁰¹ *Tamtéž*. s. 64-66.

¹⁰² MAGAŇA, Linda. *Mr. America's Creator: The Race Science of Dr. Ales Hrdlicka, 1896-1943*. 2011. s. 50.

představuje velikost mozku a kapacita dutiny lebeční. Pro Hrdličku, Matiegku a jejich současníky představovala klíč ke sledování evoluce duševních schopností. Fakt, že měřit přímo mozek je často nemožné,¹⁰³ vedl k zaměření se na lebku a její kapacitu a tvar. Kapacita dutiny lebeční současných světových populací ukazuje na rozvinutost jejich duševních schopností, což byl jeden z důvodů obliby této části lidského těla u dobové antropologie. Momentální evoluční stav lidstva a jeho jednotlivých populací po tělesné i duševní stránce byl podle Hrdličky výsledkem náhodných vnějších vlivů, které vedly k odpovídající adaptaci. Podle Hrdličky přišel čas, aby se lidstvo, či lépe řečeno bílá rasa, chopilo prostředků a poznatků, které přinesla moderní věda, a přistoupilo k záměrnému a promyšlenému ovlivňování směru lidské evoluce. Zde na scénu přichází Hrdlička eugenik, opomíjený a milosrdně zapomenutý rozměr českoamerického velikána.¹⁰⁴

Hrdlička žil v době, kdy byla západnímu myšlení vlastní představa, že je v lidských silách vědecky a racionálně regulovat evoluční proces vnějšími zásahy státu i jednotlivce. Věda, která si kladla za cíl tuto nápravu a vylepšení populace, národa, rasy či celého lidstva se nazývala eugenikou. Přestože její popularita dosáhla vrcholu v první čtvrtině 20. století, sahaly její počátky do roku 1883, kdy ji světu představil Sir Francis Galton (1822-1911) ve své publikaci *Inquiries into Human Faculty and its Development*.¹⁰⁵ Podle zastánců eugeniky bylo v lidské společnosti pozastaveno působení přírodního výběru a probíhal v ní nezamýšlený výběr umělý, který ovšem nemusel být pro danou populaci z dlouhodobého hlediska příznivý.¹⁰⁶ Nejilustrativnějším příkladem pak bylo údajné přežívání stále slabších a méně zdatných jedinců díky pokrokům v lékařské vědě. Růst počtu těchto „méněcenných“¹⁰⁷ snižoval celkovou kvalitu populace a zpomaloval, zastavoval a obracel kormidlo evoluce lidského druhu. S tím šly ruku v ruce nárůst chudoby, kriminality, alkoholizmu, rostoucí porodnost nevzdělaných vrstev na úkor vrstev vyšších, šířící se pohlavní nemoci, duševní choroby atd. Tyto fenomény doba zastřešila

---

¹⁰³ U živých subjektů či naopak u ostatků z archeologických nálezů. Viz MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie*. 1924. roč. II. č. 2. s. 213.

¹⁰⁴ HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims*. 1919. s. 24-27.

¹⁰⁵ GALTON, Francis. *Inquiries into Human Faculty and its Development*. London: Dent & Dutton, 1883.

¹⁰⁶ BURROW, J. W. *Krise rozumu: evropské myšlení 1848-1914*. 2003. s. 116-117.

¹⁰⁷ Pojmem „méněcenný“ označovala eugenika obecně jedince natolik nedostatečných psychických či fyzických vlastností, že se stávají pro celek přítěží. Obecně se tedy jednalo o jedince, kteří jsou v rozličné míře nahlížení coby, defektní a nežádoucí. Samotný pojem je tak velmi kontroverzní, nicméně v textu jsem se jej rozhodl z praktických důvodů používat, doufám, že uvozovky dávají jasně najevo, že tento pojem ve zmíněném významu považuji za velmi hodnotově zatížený a dle současných vědeckých i etických standardů nepřijatelný.

pojmem „degenerace“, který byl obecně považován za symptom stagnace a úpadku národů, jež nutně následuje po dosažení určité míry civilizovanosti. Proti těmto nepříznivým degenerativním jevům hodlala eugenika bojovat. Představa, že pomocí specifických restriktivních a naopak podpůrných zákroků a opatření je možné zbavit rozvinuté společnosti jejich problémů, si rychle získala početné sympatizanty mezi vzdělanou střední třídou, mezi vědci, lékaři, učiteli, politiky, státními úředníky atd.

V první čtvrtině 20. století se eugenika stala mezinárodním hnutím a pevnou součástí dobové mentality vzdělaných elit. Ať už šlo o nápravu degenerace plynoucí z přežívání a další reprodukce „méněcenných“ jedinců pomocí izolačních a sterilizačních praktik, nebo o utopickou představu nápravy „méněcenných“ jedinců odpovídající péčí a osvětou,¹⁰⁸ jednalo se o představy, které byly v různé míře a podobě přítomny ve všech rozvinutých zemích. A právě v Hrdličkových Spojených státech bylo eugenické hnutí velice silné a natolik vlivné, že dokázalo ovlivňovat i státní legislativu a prosadit první eugenické zákony na světě.¹⁰⁹ Bylo by tedy s podivem, kdyby Hrdlička nebyl v nějaké míře příznivcem eugeniky. Nezapomínejme na jeho lékařské začátky a na to, že lékaři představovali klíčovou skupinu v rámci eugenických hnutí a patřili mezi její vůdčí proponenty. Aleš Hrdlička navíc během své praxe učinil zkušenost s „méněcennými“ pacienty v ústavu, kde pracoval. Již několikrát zmíněný program fyzické antropologie jasně ukazuje, že antropologie se měla podle Hrdličky stát součástí souboru vědeckých oborů, které dají eugenice do rukou poznatky potřebné k tomu, aby odvedla lidstvo od okraje propasti degenerace a usměrnila jeho další evoluci žádoucím směrem. Eugenika se vine jeho programem jako červená nit, počínaje zkoumáním patologických jedinců, konče odhalením tendencí dalšího evolučního vývoje lidstva. Eugenika je tím posledním a nejvyšším cílem fyzické antropologie. Spolu s dalšími obory, jako je medicína, měla antropologie poskytnout eugenice poznatky potřebné pro žádoucí směřování lidského vývoje, resp. vývoje bílé rasy. V Hrdličkových dílech z první čtvrtiny 20. století je eugenika zmiňována na mnoha místech, stejně tak najdeme zmínky v osobní korespondenci, kde např. Hrdlička Matiegku upozorňuje, že si přeje, aby se *Anthropologie* místo kulturní archeologie, pro něj nezajímavé, raději věnovala právě eugenice, respektive

---

¹⁰⁸ Vlastní zastáncům dědičnosti získaných vlastností, kdy péčí o „méněcenného“ jedince pozvedneme kvalitu jeho budoucích potomků.

¹⁰⁹ Stalo se tak roku 1907 ve státě Indiana, který z popudu několika eugenikou nadšených intelektuálů zavedl nucené sterilizace „méněcenných“ jedinců. Více viz LOMBARDO, Paul A. (Ed). *A Century of Eugenics in America: From the Indiana Experiment to the Human Genome Era (Bioethics and the Humanities)*. Bloomington: Indiana University Press, 2011. ISBN 978-0-253-22269-5. s. 11-41.

„vědecké“ eugenice, jak Hrdlička v korespondenci zdůrazňuje.¹¹⁰ Hrdlička byl rovněž součástí amerického eugenického hnutí, spolupracoval s význačnými americkými eugeniky, jako byl Charles Davenport (1866-1929). Výše zmíněná evoluce duševních vlastností a vliv životního prostředí, zejména stravy, na kvalitu populace stále zůstávaly klíčovými aspekty v Hrdličkově představě eugeniky.¹¹¹

Hrdlička uznával¹¹² vliv přírodního výběru a nepříznivý důsledek jeho pozastavení v rozvinutých společnostech, nicméně jeho důraz na plasticitu člověka vůči vnějšímu prostředí znamenal, že degenerace byla do značné míry způsobena nepříznivými životními podmínkami. Proto, když se vyjadřuje k eugenické tématice, zejména v korespondenci, vždy zaznívá i důraz na prospěšnost tělesné výchovy a správné výživy, stejně jako nabádání k činnosti stimulující intelekt coby hlavní nástroje, jak za stávající úrovně znalostí vylepšovat populaci, zejména mladou generaci.¹¹³

Usměrňování budoucího vývoje Hrdlička považoval za důležité zejména pro Slovany. Hrdličkovy názory na Slovanstvo jsou zajímavé i proto, že se vlastně na vědecké rovině zkoumání těchto populací nevěnoval. Svě názory pravděpodobně čerpal z publikací slovanských a zejména československých kolegů, z tisku anebo vlastní zkušenosti českého emigranta. To mu nijak nebránilo se k těmto tématům vyjadřovat s autoritou vědeckého odborníka. Hrdlička byl skutečný slovanský patriot. Považoval sice Slovany za kulturně a civilizačně zaostalé, ale právě z tohoto důvodu ještě nezasazené degenerací nejrozvinutějších národů. Vysoká porodnost z nich dělala vitální biologickou rezervu bílé civilizace,¹¹⁴ která v budoucnu měla sehrát zásadní roli. Hrdlička věřil v cyklický vývoj civilizací s počátkem-vrcholem-úpadkem a Slovanstvo na svou chvíli na slunci teprve čekalo. A protože Slovanům byla podle Hrdličky od přírody vlastní mírumilovnost, představovali ideální protiváhu válkou a výboji posedlých sousedů.¹¹⁵ Důležitost eugeniky a fyzické antropologie pro Slovany spočívala v tom, že je měla vědecky přesvědčit o prospěšnosti opatření, která by napomohla zachování fyzické vitality a především pak stimulovala vývoj duševních schopností, které zatím trpěly nedostatkem intelektuálních

---

¹¹⁰ Hrdlička v dopise slovo „vědecké“ podtrhl, což naznačuje nejen zájem a sympatie k disciplině, ale pravděpodobně také názor, že existují i „nevědecké“ tendence v rámci tehdejší eugenické euforie, se kterými on nesouhlasil. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 20. února 1922.

¹¹¹ Např. HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 64-66.

¹¹² Jedná se o „přírodní samoočistu“, která sebou nese mnoho pozitivního. *Tamtéž*. s. 76.

¹¹³ „První podmínkou pro zdraví, vydatnou duševní práci (...) jest zdravé tělo.“ Chválí Hrdlička sokolské hnutí, HRDLIČKA, Aleš. „Úkoly a potřeby antropologie, zvláště v Československu.“ In *Anthropologie*. 1923, ročník I., č. 1. s. 6.; „Stará generace je nenapravitelná, své zlozvyky a chyby si ponese až do hrobu. Naše naděje se musí upírat ke generaci následující.“ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 29. 10. 1920.

¹¹⁴ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 77.

¹¹⁵ *Tamtéž*.

podnětů venkovského života.¹¹⁶ A zcela v duchu dobových představ vzdělané střední vrstvy o své vlastní vůdčí roli bylo podle Hrdličky především na vědcích samotných, aby se stali „zahradníky lidu“,¹¹⁷ kteří těchto ambiciózních, ale v jádru nezbytných, cílů dosáhnou:

*Avšak mají-li Slované a zvláště Čechoslováci v dohledném čase hodnotu svoji uplatniti, bude třeba rozumné, vědecky přesné direktivy. Lid, národové, jsou nedokonalí rozumem (...) následkem čehož vzniká mnoho chyb, které pokrok zdržují, někdy i nazpět sráží.*¹¹⁸

Na eugenice Čechoslováků pak Hrdličkovi záleželo obzvláště, přál si je mít v co nejlepší fyzické a psychické kondici, což považoval za předpoklad jejich přežití v náročné kulturní a geografické pozici ohrožené německým živlem. Češi byli podle Hrdličky na západě obecně považováni za nejcivilizovanější populaci ze všech Slovanů, a to rozhodně ne bezdůvodně. Hrdlička jim přisuzoval nejrozvinutější intelektuální schopnosti ze všech národů střední a východní Evropy a navíc si již plně osvojili západní kulturu. S tím šla ale ruku v ruce i neblahá přítomnost degenerace plynoucí z pohodlného „domestikovaného“ života v městských centrech. Přínos a potřeba antropologie pro pozvednutí biologické kvality a mezinárodní prestiže československého lidu jako civilizačního předvoje Slovanstva byla rovněž předmětem poválečné osobní korespondence mezi Hrdličkou a Matiegkou.¹¹⁹ Hrdlička mimo jiné zdůrazňoval, že je záhodno, aby se zavedl periodický antropologický census obyvatelstva (opakuující se každých 25 let), který by „zmapoval terén“ a naznačil vedle potenciálních vědecky přínosných oblastí i místa potřebné státní intervence. Za další bylo třeba pokročit se zkoumáním prehistorických nalezišť, především na nově nabytých územích, s cílem odhalit původ Slovanů. S naléhavostí Hrdlička zmiňoval potřebu reorganizace antropologických sbírek a institucí v Československu. V neposlední řadě také nastal čas pro odpovídající eugenickou propagandu. Nakonec přichází zmínka o nezbytnosti pořádat antropologické výstavy.¹²⁰ V souladu s těmito cíli Hrdlička spolu s Matiegkou upozorňoval státní i vědecké autority na potřebu rozsáhlých antropometrických měření populace, především pak školní mládeže, z jejichž výsledků by bylo možno přijímat opatření usilující o pozvednutí kvality populace.¹²¹ V jiné

---

¹¹⁶ *Tamtéž* s. 76.

¹¹⁷ Jak poeticky píše Matiegkovi. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington 28. srpna. 1920.

¹¹⁸ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 78.

¹¹⁹ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 13. května 1919.

¹²⁰ Samotné Muzeum člověka ale ještě na přetřes nepřichází.

¹²¹ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 13. května 1919.

korespondenci Hrdlička klade důraz na zakládání vzdělávacích a osvětových institucí, jako je národní knihovna či lidová univerzita, která by umožnila příslušníkům nižších vrstev přístup k přednáškám např. na téma zákonů pokroku lidstva, o životě a smrti národů, o podstatě člověka a jeho budoucnosti, o duši státu či o krásnu a dobru.¹²² Hlavním účelem byla ale stimulace intelektuálních kapacit vrstev většinou nezabývajících se duševní činností a jejich další rozvíjení v následujících generacích. Vzdělávání a osvěta širokých společenských vrstev byly podle Hrdličky nástrojem, jak bojovat s dopady tzv. diferenční plodností, tedy poklesu porodnosti vyšších, vzdělaných a „kvalitnějších“ vrstev, zatímco nižší vrstvy si zachovávají stávající tempo porodnosti.¹²³

Když roku 1922 Hrdlička cestoval po španělských vykopávkách, udělal při návratu zpět i odbočku a poprvé navštívil nově vzniklé Československo. Při té příležitosti uskutečnil na Karlově univerzitě několik přednášek, během nichž před české antropology postavil cíle, které považoval pro vědu o člověku ve své staré vlasti za nejdůležitější:

1. *Důkladné prostudování tělesné i duševní úrovně vašeho dospělého lidu.*
2. *Obdobné prozkoumání (...) vašich matek, vašich nemluvňat a dítek, vašeho dorostu.*
3. *Studium plodnosti, morbidity, mortality, jakož i tělesných a duševních abnormalit a zrudností.*
4. *Bedlivé zkoumání vlivů působících na vzrůst a duševní vývin u různých vašich geografických, sociálních, třídních a jiných skupin obyvatelstva.*¹²⁴

Na základě těchto dat mělo být možné „předpisovati účinné národní léky pro budoucnost“.¹²⁵ Nejdůležitějším kulturním úkolem československého státu podle něj bylo poznání československého lidu. „Poznejte dopodrobna svůj vlastní lid, byste jej mohli dobře vésti a řídit“, obrací se Hrdlička na československé vědce a státní úředníky.¹²⁶ Je zajímavé, že tyto cíle se do značné míry překrývaly se zájmy a cíli zdravotního inspektora Matiegky.

Hrdlička bezpochyby považoval fyzickou antropologii za velmi důležitý a perspektivní obor, který má potenciál umožnit lidstvu „poznat sebe sama“ na mnoha rovinách. Myslím, ale že nemenší měrou v jeho očích spočíval přínos antropologie

---

¹²² Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 16. září 1919.

¹²³ Osvěta sice rozdílnému tempu reprodukce nezabrání, pozvedne ale kvalitu nízkých vrstev, čímž se dopad sníží. Cituje Matiegka svého kolegu. MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 269.

¹²⁴ HRDLIČKA, Aleš. „Úkoly a potřeby anthropologie, zvláště v Československu.“ In *Anthropologie*. 1923, ročník I., č. 1. s. 6.

¹²⁵ *Tamtéž*.

¹²⁶ *Tamtéž*. s. 7.

lidstvu¹²⁷ ve výše popsaném úkolu napomoci kormidlovat evoluci bílé rasy, potažmo celého lidstva. Toto je její konečné poslání a v tom tkví její důležitost. V tom spočívá, dle mého názoru, hlavní přesvědčení Hrdličky o důležitosti fyzické antropologie, proto Československo fyzickou antropologii potřebuje, je to jeden z nástrojů nezbytných, když ne k seberegulaci vlastní evoluce, tak alespoň k zásadnímu pozvednutí fyzického a duševního stavu Čechoslováků. Přestože se Hrdlička na první pohled jeví jako poměrně přesvědčený eugenik, motivovaný snahou o nápravu společnosti, určitá obezřetnost je ale na místě. Je třeba pamatovat na popularitu a určitou módnost eugenických ideálů napříč tehdejší vzdělanou střední a vyšší vrstvou. Hrdlička mohl používat odkaz na eugeniku coby jednu ze strategií, které měly antropologii popularizovat a legitimizovat v očích veřejnosti i akademiků. Přeci jen šlo o tu nejvyšší a nejzákladnější podobu pokroku, o pokrok evoluční. Jeho účast na aktivitách amerického eugenického hnutí navíc od konce 20. let slábla, stejně jako se vytrácel akcent na eugenická témata z jeho publikací. Těžko říci, zda z důvodu Hrdličkova názorového posunu, z klesající síly tohoto argumentu u veřejnosti,¹²⁸ nebo naopak z jeho zesamozřejmení a tudíž zbytečnosti dále jej zdůrazňovat. Hrdličkovo propojení a spolupráce s americkými eugeniky nepramenily jen z případného názorového souznění, ale zejména z nutnosti využít jejich podpory v soupeření s Franzem Boasem a jeho následovníky o vliv v *Committee on Anthropology*.¹²⁹ Dle mého názoru je rovněž poměrně pravděpodobné, že Hrdličkův zájem o eugeniku se začal vytrácet ve chvíli, kdy se začaly dobové poznatky ohledně dědičnosti výrazněji přiklánět k neodarwinizmu,¹³⁰ který z dědičnosti vloh činil do značné míry statisticko-matematickou záležitost a koncepty založené na dědičnosti získaných vlastností a dědičném vlivu prostředí byly rostoucí měrou zpochybňovány. V důsledku tohoto vývoje sílila představa, že efektivní může být pouze eugenika velmi invazivní a restriktivní, ideálně založená na sterilizaci či izolaci. Potenciál reformních snah založených na péči o stávající, především

---

¹²⁷ Minimálně tomu tak bylo v letech, kdy se začíná jeho angažmá v Československé antropologii a rodí se projekt Muzea člověka. V tomto období je zápal pro eugeniku zcela zřetelný v jeho publikacích a přednáškách. Jak ale bude poukázáno dále, jeho zájem podle všeho v následujících letech slábl.

¹²⁸ Od třicátých let se začínaly objevovat hlasy kritizující eugenické hnutí, proti eugenice se vymezila i papežská encyklika. Navíc závěry některých eugenických prací byly zpochybněny. V případě československého eugenického hnutí se zdá být vrcholem jeho popularity rok 1919, kdy se jeho proponenti dokázali prosadit projednávání změny sňatkového zákona tak, aby zahrnoval lékařské kontroly a posouzení před udělením povolení ke sňatku. Jednalo se o hvězdný moment české eugeniky, který nakonec skončil trpce pocíťovaným neúspěchem. Po něm zájem o eugeniku v české kotlině výrazně slábl a znovu se vynořil až v reakci na eugenická opatření v nacistickém Německu. Více viz např. JANKO, Jan. „Diskuse k eugenickému hnutí v českých zemích.“ In *Dějiny věd a techniky*, 1997, roč. XXX, č. 4, s. 238-239.

¹²⁹ PATTERSON, Thomas C. *A Social History of Anthropology in the United States*. 2001. s. 56.

¹³⁰ Syntézy propojující Darwinovu teorii, Mendelovy zákony a Weismanovu teorii bariéry, která brání tomu, aby genetická informace obsažená v pohlavních buňkách mohla být změněna vnějšími vlivy.

nejmladší, populaci v očích eugeniků slábl a s ním jakoby slábl i Hrdličkův zájem o eugeniku. Hrdlička tento přístup k eugenice nikdy nepropagoval, v jeho textech se mi nepodařilo najít jedinou zmínku, která by vyjadřovala podporu pro jakákoliv negativní eugenická opatření. Pokud Hrdlička dále sympatizoval s eugenikou či měl zájem na zdravotním stavu populace (americké, československé) z hlediska dlouhodobé evoluční perspektivy, bylo to prostřednictvím osvěty a péče o mladou generaci a snahy o pozvednutí duševních vlastností skrze aktivity stimulující intelekt.

Pokud jde o vztah Jindřicha Matiegky k eugenice, pak i zde zájem najdeme.¹³¹ Matiegka, stejně jako Hrdlička, byl vzděláním i povoláním lékař a, jak zaznělo výše, zastával funkci zdravotního inspektora. Zdravotní stav české populace mu tak byl v této fázi jeho života profesním zájmem, náklonnost k českému eugenickému hnutí tedy není příliš překvapivá. Napříč jeho dílem rovněž najdeme tematiku zkoumání tělesného a duševního stavu mladé generace Čechoslováků s cílem udržovat žádoucí stav obojího.¹³² Matiegka deklaroval svou angažovanost v korespondenci Hrdličkově,¹³³ stejně tak se dá s jistotou usuzovat na to, že se Matiegka osobně znal s Ladislavem Haškovicem (1866-1944), zakladatelem české eugeniky.¹³⁴ Dále v Matiegkových publikacích najdeme poznámky týkající se eugenických témat s odkazy na aktuální eugenickou literaturu, což naznačuje zájem a přehled o dění na poli této vědy.¹³⁵ A především Matiegkův žurnál *Anthropologie*, měl v podtitulu i zaměření na eugenickou tematiku a otiskoval články v tomto duchu, příkladem budiž série článků *Rodokmeny slabomyslných*,¹³⁶ ve kterých přednosta pražského Ernestina Karel Herfort (1871-1940) mapoval rodokmeny pacientů tohoto ústavu pro choromyslné. Tyto články vznikly a vyšly i díky financování z Hrdličkova fondu. Jen pro úplnost, Herfort byl výsadní postavou české eugeniky první poloviny 20. století a jeho praktické zkušenosti a výsledky pozorování velkého vzorku „méněcenných“ pacientů jeho ústavu sloužily českým eugenikům jako užitečná

¹³¹ V archivu Jindřicha Matiegky najdeme např. množství podtrhaných výstřižků novinových článků zabývajících se eugenikou. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1229 (22).

¹³² Matiegka napsal množství článků a publikací týkající se zkoumání a péče o nejmladší generaci. Viz např. MATIEGKA, Jindřich. *Somatologie školní mládeže*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1927. Dále třeba MATIEGKA, Jindřich. „Spirometrické pokusy na pražské mládeži.“ In *Anthropologie*, I, 1923, č. 5, s. 171-182.

¹³³ Dopis Matiegky Hrdličkově, Praha 17. listopadu. 1921.

¹³⁴ Oba jsou spoluautory článku z roku 1899. MATIEGKA, Jindřich, HAŠKOVEC, Ladislav. „Příspěvek k antropologii obyvatelstva České.“ In *Národopisný sborník československý*. 1899.

¹³⁵ Matiegka zmiňuje např. práce B. Sekly pojednávající o tematice diferenční plodnosti. MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 263 a 265.

¹³⁶ HERFORT, Karel. „Rodokmeny slabomyslných.“ In MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie*. II, 1924, č. 3-4, s. 171-182.

argumentační opora jejich nároků. *Anthropologie* samozřejmě sledovala a recenzovala zahraniční publikace dotýkající se tematiky blízké fyzické antropologii, čtenáři tak byl poskytován přehled i o světové eugenické literatuře.¹³⁷ Dále je zajímavá přítomnost eugeniky mezi předměty vyučovanými Matiegkovou katedrou antropologie,¹³⁸ která naznačuje etablovanost eugenických myšlenek do prvorepublikové vědy. Členem kuratoria Muzea člověka byl v letech 1933-1934 i spolupracovník výše zmíněného Karla Herforta, význačný český československý genetik a eugenik Artur Brožek (1882-1934). Právě toto jeho profesní zaměření bylo důvodem, proč jej Matiegka do kuratoria vybral.¹³⁹ Brožek byl ale spíše zastáncem eugeniky založené na Mendelově a Weismannově pojetí dědičnosti a považoval např. Davenporta za značnou autoritu. To představovalo zajímavý doplněk k postojům Matiegky a zejména Hrdličky, kteří zdůrazňovali spíše důležitost životního prostředí a způsobu života, z čehož lze usuzovat na náklonnost spíše k eugenice napravující a vychovávající. V neposlední řadě o Matiegkových sympatiích k eugenice svědčí pasáž ve výše zmíněném proti-nacistickém manifestu *Rovnocennost evropských plemen*, kde v podstatě chválí Adolfa Hitlera za to, že chápe prospěšnost eugeniky.¹⁴⁰

Předpokládejme tedy, že odkazy na eugeniku od obou aktérů nebyly pouhou dobovou konvencí, snahou o zviditelnění či pokusem získat finanční podporu od movitějších sympatizantů eugeniky.¹⁴¹ Zdá se, že alespoň v obecné rovině byly obě klíčové postavy Hrdličkova muzea člověka přesvědčeny, že fyzická antropologie má za svůj hlavní a konečný úkol získat potřebné informace a data, která např. skrze eugeniku povedou k ozdravení a pozvednutí stávající a především budoucí československé, a v případě Hrdličky, i americké populace. V tomto směru podle všeho velmi významně do vědeckého

---

¹³⁷ Přičemž bylo pravidlem, že recenze zejména německých publikací orientovaných na rasovou nadřazenost se nesly v kritickém duchu.

¹³⁸ MATIEGKA, Jindřich. *Anthropologie*. 1923, ročník I., č. 1. s. 86.

¹³⁹ „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁴⁰ „Jest zajisté chvályhodné, že Hitler ve své knize „Mein Kampf“ (...) zdůrazňuje nutnost eugeniky, ale na druhé straně překvapuje, když slepě, patrně pod vlivem Chamberlainovým, vychvaluje nadměrně Árijce (...).“ MATIEGKA, Jindřich. „I. Dějiny problému o rovnocennosti nebo rovnocennosti evropských plemen.“ In WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*. Praha: Nakladatelství České akademie věd a umění. 1934. s. 15.

¹⁴¹ Eugenické hnutí mělo během své existence množství významných patronů. Slavným je mecenášství průmyslníka Friedricha Kruppa (1854-1902), které v podstatě odstartovalo hnutí v Německu. K předním americkým donátorům patřila např. Rockefellerova nadace. Ani české eugenické hnutí nebylo bez mecenášů z řad angažované veřejnosti, jak naznačuje např. listina se seznamem členů a jejich příspěvků. Nicméně srovnávat těchto několik jednotlivců s podporou, které se eugenickým myšlenkám dostávalo na západě, nejspíš nelze. Proto můžeme v případě Hrdličkových a Matiegkových sympatií k eugenice zjištěné důvody pravděpodobně vyloučit. Zmíněná listina viz HAŠKOVEC, Ladislav (ed.). *Revue. Neuropsychopathologie, therapie a fyzikální medicína, veřejná hygiena, lékařství sociální, dědičnost a eugenika*. Praha: Ladislav Haškovec, 1917. roč. XIV. č. 3-4. s. 285.

světonázoru obou pánů promlouvalo jejich lékařské vzdělání a praxe, které je motivovaly nejen ke snaze poznávat, ale i napravovat a léčit.

Nerad bych ale zde vykresloval jakýsi zrcadlový obraz prohřešku, kterého se v posledních 60-ti letech dopouštěla sekundární literatura o Aleši Hrdličkovi, která jeho eugenické myšlenky zcela ignorovala, pravděpodobně z obav o poskvrnění jeho odkazu. Nechci zde předkládat stejně nepřesný, ukvapený a nespravedlivý závěr a tvrdit, že Hrdlička a Matiegka byli zapálenými eugeniky, jejichž dílo bylo podřízeno ideálům „pěstování“ lepšího lidstva. Sice v jejich pracích najdeme množství poznámek o potenciálu eugeniky, jednalo se ale dle mého názoru o vědeckou disciplínu, kterou nevnímali jako oblast svého primárního zájmu, tím pevně zůstávala fyzická antropologie. Jejich zmínky o eugenice navíc působí spíše povšechným rázem, bez formulace jakéhokoliv souvislého programu či snad konkrétních opatření, kterými by mělo být ozdravení společnosti dosaženo.¹⁴² Podle všeho pro ně byla eugenika především zajímavým příslibem a rádi odkazovali na přínos své vlastní práce tomuto ideálu. Stejně tak podíl pasáží věnovaných eugenice v jejich dílech je zcela mizivý v porovnání s tímtež podílem u zapálených eugeniků, jako byli např. Galton, Davenport, Shallmayer¹⁴³ či naši Haškovec nebo Sekla.¹⁴⁴ Hrdlička s Matiegkou tak podle mě představují spíše pěkný příklad toho, jak významnou a rozšířenou součástí dobového „*common sensu*“ eugenické myšlenky byly a že sympatie k nim patřily takřka k dobrému vychování vzdělaného člověka. O to obtížnější je určit, nakolik se skutečně eugenické ideály do projektu Muzea člověka promítaly.

---

¹⁴² Velmi ilustrativním je v tomto směru následující pasáž z přednášek sebraných a vydaných na UK: „(...) poznatky o vývoji člověka mají již dnes velkou mravní i praktickou cenu. Ony nám vysvětlují, proč v člověku (...) jest ještě tak mnoho tělesně i duševně nedokonalého, až zvířecího; ony nám ukazují též, že vývoj člověka ještě není ukončen, že člověčenstvo ještě v hlavním svém proudu, vzdor všem obtížím jde stále vpřed a výše. To odůvodňuje jistotu v lepší budoucnost, a to otvírá zároveň člověku cestu k možnosti, ba povinnosti, v tomto pochodu býti nápomocným, rozumně a co nejúčinněji pomáhat a tak další vývoj lidstva v pravém směru usnadňovati a zrychlovati. Tyto poznatky ospravedlňují všechny dnešní a budoucí eugenické snahy, ukazují, že všechno abnormální, všechno „nectné“, „hříšné“ a vůbec „nemorální“, jak to dnes nazýváme, škodí a překáží našemu pravému a dobrému vývoji a že překáží tedy našemu pokroku.“ HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. 1924. s. 21.

¹⁴³ Wilhelm Shallmayer (1857-1919) byl jedním ze zakladatelů německého eugenického hnutí.

¹⁴⁴ Bohumil Sekla (1901-1987) patřil k mladší generaci českých eugeniků, svého času byl obhájcem nacistických eugenických opatření a sterilizačních zákonů. Je považován za zakladatele československé lékařské genetiky.

2.4 Shrnutí

Naznačené tendence v myšlení i teoretické ukotvení Aleše Hrdličky a Jindřicha Matiegky představují základ, na němž HMČ a jeho poselství vznikalo. Fyzická antropologie zkoumá vývoj lidského druhu (fylogeneze) i vývoj na úrovni individua v průběhu jeho života (ontogeneze). Činí tak především komparativním výzkumem morfologických vlastností rozličných populací definovaných zpravidla na základě rasové kategorie. Cílem antropologických výzkumů, měření a vykopávek je odhalit působení vnějších a vnitřních vlivů na proces fylogeneze a ontogeneze, tzn. poznat, jakým způsobem se lidský druh a lidské tělo vyvíjejí pod vlivem životního prostředí, způsobu obživy, druhu stravy, používaných nástrojů, ošacení, ubytování. Neolamarckistické tendence v představách o dědičnosti a evoluci obou autorů vysvětlují důraz, který je na tyto impulzy podněcující vnější adaptaci kladen. Hrdlička nesledoval domorodé kmeny pouze ze zájmu o tato mizející etnika a jejich kulturu,¹⁴⁵ ale byl motivován i snahou poznat, jak se na jejich tělesných schránkách podepsal život v náročném a pro bílého člověka netypickém prostředí, odhalit mechanismy fylogeneze a ontogeneze na specifické, rasově nesmíšené, lidské populaci.¹⁴⁶ Hrdlička i Matiegka na expedice nahlíželi v souladu s dobovou oblíbenou představou jako na určitou cestu do minulosti, jako na pohled do dřívějších evolučních etap, které moderním životem ovlivněná a rozsáhle promíšená bílá populace nedokáže zachytit. Dá se tedy předpokládat, že poselství muzea mělo podle Hrdličky být významně ukotveno v neolamarckistických základech a klíčovým pojmem měla být adaptace na životní prostředí.

Kategorie rasy hrála v tehdejší antropologii klíčovou roli a nejinak tomu bylo v případě Hrdličky a Matiegky. Rasa byla klíčovým distinkčním znakem, na jehož základě byly lidské populace definovány a komparovány. Rasová variabilita byla zásadním objektem bádání, protože fyzické a psychické rasové rozdíly představovaly otisky

---

¹⁴⁵ Etnocida, ač brána tragicky, byla dobovou antropologií považována za něco nevyhnutelného. Etnografická muzea se snažila hromaděním artefaktů zachovat alespoň záblesk mizejících kultur a etnik. V případě fyzicky antropologických muzeí, jako bylo HMČ, se pouze zájem přesouval od kulturních artefaktů k tělesnosti, počínaje tělesnými mutilacemi, přes antropometrická měření, konče exhumacemi osteologického materiálu. SHELTON, Anthony Alan. „Museums and Anthropologies: Practices and Narratives.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. 2006. s. 69.

¹⁴⁶ „Primitivní lidské skupiny mají díky své neprosmiššenosti, nižší míru abnormalnosti, patologie a úchylnosti, než je tomu u populací civilizovaných. Lze se tudíž domnívat, že jejich zkoumáním snadněji a jasněji odhalíme, jak pracují přírodní zákony, které řídí cyklus lidského života, adaptaci, změnu a konečně evoluci.“ HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims*. 1919. s. 24.

formujících vlivů. Studium rasové variability bylo jedním z prostředků, jak zkoumat mechanismy evoluce a vývoj lidského druhu, v případě „primitivních“ plemen i jeho „historii“. Vzhledem k důrazu na rovnocennost plemen v rámci bílé rasy a společný původ všech lidských variet je velmi pravděpodobné, že expozice HMČ byla uspořádána s menším důrazem na rozdíly a bez implikací na hierarchii. Pokud jde o rasy neevropské, je možné, že do expozice pronikly dobové představy zdůrazňující, byť možná nezáměrně, fyzickou a kulturní jinakost a nedostatečnost vůči bělošskému „standardu“. Bylo by to vzhledem k teoretickým i osobním pohledům realizátorů na evoluci a aktuální koloniální situaci pochopitelné. Integrální součástí významu, který exhibice předávala, byla vlastně i důležitost samotné rasové kategorie coby přirozeného, esencialistického a determinujícího klasifikačního měřítka lidských jedinců. Dále se dá předpokládat, že poselství upevňovalo přirozenost koloniální situace a základní odlišnosti a zaostalosti neevropských populací svým důrazem právě na kategorii odlišnosti, která jde ruku v ruce s kategorií rasy. Vzhledem k monogenetickému přístupu, důrazu na plasticitu a proměnlivost lidského druhu a odmítání nerovnosti evropských plemen můžeme očekávat, že exhibice předávala kategorie rasy, odlišnosti, civilizovanosti a zaostalosti mnohem subtilněji a spíše implicitně. Pevnou součástí zejména Hrdličkova, ale i Matiegkova, pojetí antropologie byla představa degenerativního úpadku společnosti a existence patologických skupin, jež je třeba studovat. Antropologie zde získávala svůj praktický rozměr, který ji hlouběji propojoval s lékařskou vědou. Poznatky, resp. soubory dat o degeneraci a patologii, stejně jako vlivech, které je způsobují, představovaly hlavní příspěvek antropologie eugenice. Kvůli těmto tendencím je pochopitelné, že aranžmá expozice zahrnovalo oddělení, která zprostředkovávala kategorie jako patologie, nemoc či méněcennost. Je ale velmi pravděpodobné, že přímé předkládání eugenických řešení nebylo na pořadu dne, protože žádný výčet řešení či opatření nenajdeme ani v publikacích samotných autorů. Eugenika pravděpodobně hrála v rámci výstavy určitou nepřímou roli, stejně jako měla nepřímou roli ve vědeckých snahách obou aktérů: tím, že se věnujeme fyzické antropologii, přinášíme poznatky, které jednou eugenika použije pro své účely, a tím, že naše poznatky popularizujeme veřejnosti, jí usnadňujeme porozumění eugenice.¹⁴⁷ V tomto směru lze předpokládat, že nepřímá snaha propagovat eugenickou myšlenku měla povahu spíše

---

¹⁴⁷ V Galtonově pojetí byla ideální eugenika ta, kterou nemusí stát vynucovat legislativou, ale kterou jednotliví občané sami přijmou za svou a dobrovolně se jí řídí. GALTON, Francis. *Inquiries into Human Faculty and its Development*. 2nd ed. London: Dent & Dutton. 1907.

ilustrace degenerativních fenoménů v rámci exhibice implikující potřebu společenské nápravy, která ale vzejde mimo samotnou fyzickou antropologii.

3. Realizace projektu Muzea člověka a vliv jejího průběhu na expozici

3.1 Počátky projektu

Tím se dostáváme k prvním nasmělým náčrtům tohoto ambiciózního díla. Projekt muzea se rodil postupně a podle všeho klíčil v Hrdličkově mysli delší dobu. Stejně tak se do určité míry zdá, že realizace muzea člověka v československé vlasti byla v podstatě náhradní, či řekněme nouzovou alternativou, protože Hrdlička primárně usiloval o zřízení takovéto instituce ve Spojených státech. Považoval tento úkol za své životní poslání a přál si, aby fyzicky antropologické oddělení Smithonianu mělo vlastní budovu a vlastní muzeum, kde by prezentovalo své výsledky veřejnosti. Zdá se, že Hrdlička měl poměrně jasnou představu o tom, jak by muzeum člověka mělo vypadat. Minimálně je tomu tak od výstavy v San Diegu v roce 1915, na které se Hrdlička podílel coby organizátor její fyzicky antropologické části a k jejíž realizaci využil i exponáty od Jindřicha Matiegky. Důležité je ale především to, že výstavu Hrdlička uspořádal v podstatě podle totožného schématu čtyř oddělení (fylogenie, ontogenie, variabilita, patologie a smrt), podle něhož chtěl o 14 let později vybudovat Muzeum člověka. A Jindřicha Matiegku pověřil úkolem zajistit zhotovení nástěnných obrazů a informačních tabulí pro každé z těchto oddělení. Hrdlička v korespondenci¹⁴⁸ rozsáhle popisuje, jaká data a informace mají nástěnné obrazy, doplňující vystavené exponáty, nést. Nepřímo tak odhaluje i pro nás důležitou a naneštěstí ztracenou podobu samotného Hrdličkova muzea, protože minimálně část těchto tabulí měla a byla použita i v HMČ. Pro oddělení fylogenie šlo o obrazy znázorňující nejvýznamnější naleziště prehistorického člověka (La Chapelle apod.) a podoby vývojových článků člověka. Obrazy v oddělení ontogeneze by informovaly jednak o demografických trendech, jako je rozdílná míra porodnosti v jednotlivých částech planety, hustota populace a její stáří, plemenné rozložení světové populace, jednak by ilustrovaly vývoj lidského plodu od početí po porod (podle Haeckelova schématu), průměrnou konstituci lidského těla dle

---

¹⁴⁸ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 25. listopadu. 1913. A Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 16. ledna 1914.

pohlaví a rasy, vývoj těla v průběhu stárnutí. Oddělení variace mělo být doplněno o malby ukazující tělesné rozdíly - barvu pleti, očí, vlasů, morfologie obličeje, tvarů lebky, rozložení světové populace podle rasového klíče. Oddělení sklonu života a patologie pak mělo poučit o procesu stárnutí pomocí fotografií člověka v různých fázích života, zobrazení fyzických projevů stárnutí, prostor měl být věnován i diagramům nemocí podle úmrtnosti a rozšířenosti po světě.

San Diego¹⁴⁹ tak pro Hrdličku i Matiegku představovalo důležitou organizační zkušenost i zatěžkávací zkoušku jejich dálkové spolupráce, která byla o to komplikovanější, jak se na transatlantické dopravě podepisovala eskalující první světová válka. Hrdlička byl ale přes dílčí výtky pravděpodobně s podobou nákresů spokojen a zakomponoval je do výstavy. Samotná výstava byla úspěchem, a Hrdlička se proto rozhodl použít její uspořádání jako předobraz vysněného Muzea člověka. To, že San Diego takovýmto vzorem skutečně bylo, je naznačeno v dopise TGM, kdy Hrdlička tuto výstavu výslovně považuje za jedinou instituci na světě, která se blíží jeho záměru.¹⁵⁰

Hrdličkův dopis z 22. března 1929 adresovaný prezidentu Masarykovi představuje důležitý milník, kterým projekt poprvé oficiálně vystupuje na světlo, a i z toho důvodu rámuje časové období mého zájmu. Bohužel se mi nepodařilo vyhledat jakýkoliv jiný pramen, který by se zabýval počáteční konceptualizací Muzea člověka v konkrétnější podobě. Dá se těžko odhadovat, nakolik oba realizátoři tento podnik projednávali, v tomto ohledu velmi mrzí, že korespondence mezi Matiegkou a Hrdličkou z měsíců a let předcházejících 22. březnu 1929 chybí. Osobní postoje k projektu a jeho podobě by byly velmi vítaným doplňkem k oficiálně deklarovaným motivům. Dopis tak představuje první pramen, který konkrétně projekt Muzea člověka zmiňuje. Zároveň byl darovací listinou, kterou Hrdlička dával k dispozici svůj dar 1000 000 korun na realizaci, tudíž dopis skutečně představuje počátek Muzea člověka. Proto si myslím, že obsah dopisu a popis projektu muzea Alešem Hrdličkou je vhodným dalším krokem při bádání o HMČ a kontextu jeho vzniku. Dopis obsahuje pasáže nastiňující plán realizace, důležitost a prospěšnost projektu a financování, které již zazněly v kapitole věnované motivacím.

---

¹⁴⁹ Havlůjová vedle důležitosti této výstavy zmiňuje ještě význam Národopisné výstavy československé (1895) a Národopisného muzea v Praze (1896), na nichž se zásadním způsobem podíleli a potřebné zkušenosti získali Niederle a Matiegka. Více o historii HAVLÚJOVÁ, H. „Muzeum z časů krize. Kapitola z dějin Hrdličkova muzea člověka.“ In *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 51, č. 12, s. 24–27. <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/12/muzeum-z-casu-krize/>.

¹⁵⁰ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 107.

Hrdlička rovněž zmiňuje osoby, které se mají na projektu podílet (Matiegka, Niederle a Suk) apod. Zejména ale dopis obsahuje první nahlédnutí na podobu plánované expozice.

Hrdlička Masarykovi předložil projekt, který zřetelně odráží jeho snahu učinit z fyzické antropologie respektovanou vědní disciplínu. Sleduje jednak edukační poslání mířící především na žáky, kterým bude ilustrovat znalosti nabyté ve školních lavicích a v posluchárnách. Zároveň zpopularizuje fyzickou antropologii skrze materializaci oblastí bádání, které byly vytyčeny v Hrdličkově programu. Ve zmíněném dopise je pak struktura muzea poprvé popsána, přičemž vyniká již zmíněná návaznost na výstavu v San Diegu. Hrdlička Masarykovi předkládá předběžnou „virtuální“ prohlídku budoucí expozicí:

V prvním sále, do něhož návštěvník vstoupí, budou exponáty reprezentující lidskou fylogenezi, tedy evoluční vývoj lidského druhu:

Na zdech obrazy pravěkého člověka dle představ různých umělců a vědců; na vyvýšených podstavcích kolem dokola restaurované práce téhož z různých etap lidského prehistorického období, vyrobené ze sádry či bronzu; zařízení sálu: svrchu ploché vitríny s plastikami bronzových odlišků lebek a kosterních zbytků pravěkého člověka s některými originály (Předmostí, Podbaba atd.), zástupce nejdokonalejšího mladého muže a ženy současné doby s plastickým návrhem dvou hlav budoucnosti.¹⁵¹

Ve fylogenetickém oddělení plánuje Hrdlička zachytit lidskou evoluci a k tomu používá kombinaci objektů archeologické povahy a uměleckých reprezentací. To předznamenává postup, který bude použit ve všech místnostech. Cílem je pochopitelně co nejúčinnější působení na návštěvníka, kterému je usnadněno porozumění a vstřebání významů exponátů pomocí doplňujícího a upřesňujícího materiálu. Přítomnost nálezů z významných československých archeologických lokalit je jednak dána jejich dostupností a možná i svou blízkostí představuje ruku podanou českému návštěvníkovi. Zobrazení „nejdokonalejšího muže a ženy“ je velmi zajímavá myšlenka a nese se v duchu pojetí fyzické antropologie coby normativní vědy, která kromě výzkumu a komparace rovněž definuje „správnou“, zdravou a normální tělesnou konstituci. Škoda, že nemáme bližší prameny, které by osvětlily způsob, jakým hodlal Hrdlička tento ideální pár konstruovat,

---

¹⁵¹ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 108.

na základě jakých dat a jakou metodikou by formoval jejich morfologii, jaké by byl pár rasy, jak by byl prezentován návštěvníkům? Pro Hrdličkovu pojetí evoluce jako kontinuálního procesu, je pak typické vyobrazení hlav „budoucnosti.“ Tím chce ukázat nejen působení evolučních vlivů na současného člověka (diváka, návštěvníka), ale i dokladovat, že fyzická antropologie je schopna takovéto predikce.

Druhý sál pak poučí o ontogenezi, o cyklu lidského života:

Na stěnách obrazy géniů a nejvýznačnějších lidí světa, počínajíc Československem: Ve zvláštních atraktivních vitrínách série růstu a zrání složené z odlišků (celé tělo novorozence, busty všech ostatních) představující obě pohlaví podle věku (...) velmi účelně a zajímavě sestavené, tyto série představují Čechy, Slováky, pokud možno další Slovany; dále Černochoy, asiaty, austrálce.¹⁵²

Ontogenetické oddělení se soustředí na individuální vývoj, na nějž v souladu s Hrdličkovým antropologie pojetím nahlíží prizmatem rasové komparace. Oddělení má zachytit nejen proměnu morfologie tváře obou pohlaví v průběhu života, má zachytit i rasové rozdíly v rámci tohoto procesu. Hrdlička tak podle všeho považuje tento proces u jednotlivých lidských ras za natolik rozdílný, že chce jeho zachycení věnovat rozsáhlou sérii exponátů. Důraz má být kladen na zachycení procesu u Čechů a Slováků, možná v duchu hesla poznej sebe sama. Přítomnost obrazů géniů a nejvýznačnějších lidí světa je poněkud problematická, protože její souvislost s lidskou ontogenezi není na první pohled patrná. Je možné, že má jít o ilustraci specifické (resp. od průměru se odlišující) morfologie tváře spojené s nadprůměrnou duševní kvalitou. Tomu nasvědčuje skutečnost, že Matiegka se touto tematikou zabýval, jak bude ukázáno dále.¹⁵³

Sál třetí je věnován lidským druhům:

Na zdech antropologické mapy obsahující malované obrazy větších rozměrů lidských obydlí a skupin různých ras, na stojanech ve vitrínách busty vždy páru nejvýraznějšího typu oblečeného v charakteristickém oděvu různých národů, zvláště základního (úplně nového) a dále hlavní barevné variace (zvláště zajímavé a cenné); v dalších vitrínách série bronzových odlišků obličejů představujících kmenové variace (velmi zajímavé, cenné a obzvláště ojedinělé); mezi

---

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 260.

*vitrínami na kovových stojanech: série barevných diapozitivů ukazujících rodové skupiny a fotografie typů různých národů.*¹⁵⁴

Oddělení rasové variability je pro Hrdličkův přístup ke kultuře zkoumaných populací charakteristické. Expozice má schematicky představit způsob života reprezentovaný typickými domy a ošacením, který přispívá k existenci rasové variability tlakem na tělesnou schránku směrem k adaptaci. Kulturní artefakty tak představují pouze dokreslení významů expozice, které se primárně týkají morfologické rozdílnosti vystavených jedinců a skupin. Jak již bylo řečeno, Hrdlička a Matiegka, a obecně dobová fyzická antropologie jako taková, se o kulturní projevy zajímali pouze z hlediska jejich vlivu na tělesný a duševní stav člověka, ať již šlo jevy dlouhodobé (způsob obživy, strava) či okamžité (tetování, tělesné mutilace).

A konečně čtvrtý sál pojednává o stárnutí, patologii rasy a smrti:

*Tabulky na stěnách; obrázky charakteristik starých lidí různých národů (mužů a žen); barevné mapy ukazující rasové a geografické rozšíření různých chorob; ve vitrínách modely a originály všech druhů umělých zmrzačení různých částí těla; prehistorické trepanace; prehistorická patologie lebky a kostí, grafická ilustrace dat úmrtí.*¹⁵⁵

Čtvrté oddělení navazuje na oddělení ontogenetické a soustředí se na konečnou fázi lidského života nahlíženou přes kategorii patologie a degenerace. V tomto oddělení se zřetelně projevuje Hrdličkovo lékařské vzdělání, potažmo sympatie pro eugeniku. Pravděpodobně proto je této tématice věnováno jedno celé oddělení a není začleněna do oddělení ontogeneze. Fyzická antropologie jako rovnocenný doplněk medicíny zde předvádí své poznatky a schopnost mapovat a klasifikovat patologické projevy napříč rozdílnými populacemi. Ukázka prehistorických forem patologie či ilustrace dobových způsobů léčení pak ukazuje na odvěkost těchto fenoménů.

Tento Hrdličkův plán expozice byl předběžný a předcházela samotné otevření muzea o osm let, pro nedostatek pramenů je navíc obtížné určit, nakolik byl výsledkem jednání

---

¹⁵⁴ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 109.

¹⁵⁵ *Tamtéž.*

mezi zaangażovanými aktéry. Je ale spíše nepravděpodobné, že je to v této fázi výhradně Hrdličkova vize, se kterou se ostatní zainteresovaní seznamují teprve v tomto dopise. Každopádně ale představuje základní východisko, ve kterém najdeme zřetelný otisk Hrdličkova přístupu k antropologii, navíc je jisté, že realizátoři v čele s Matiegkou považovali tento rozvrh expozice za závazný, o čemž svědčí budoucí struktura čtyř oddělení muzea.

Přes tuto předběžnost a nevyhnutelnou odlišnost od finální podoby expozice si myslím, že si tento náčrt Muzea člověka a dopis jako takový zaslouží ještě okamžik naší pozornosti. Při podrobnějším čtení se totiž začínají vynořovat více či méně problematické aspekty tohoto plánu. První, co čtenáře dopisu pravděpodobně zaujme, je v podstatě naprostá absence jakéhokoliv vysvětlení toho, co je fyzická antropologie, co je jejím posláním, jaké užívá metody a co se muzeum s ní propojené bude snažit předávat veřejnosti. Nic z toho není tematizováno ani v rámci expozice, ani v textu dopisu. Samotné „Muzeum člověka“ pravděpodobně svým názvem nemůže být více povšechné, přesto je jakékoliv zasazení do určitého teoretického rámce zcela opominuto. Na několika místech dopisu najdeme zmínky o důležitosti projektu, bližší nastínění toho, v čem ona důležitost spočívá, ale chybí. Hrdlička jakoby samozřejmě předpokládal od návštěvníků i samotného Masaryka (či relevantního úředníka) pochopení předmětu a důležitosti antropologie. Vzhledem k tomu, že se jedná o dopis, jehož primárním cílem je získat pro projekt nezbytnou a rozsáhlou podporu československého státu, působí jeho přesvědčovací síla poměrně rozporuplně. To, že autor opominul zmínit ukotvení a vysvětlení, má za následek, že takto vymezená výstava na papíře působí poněkud chaoticky a pouze v souvislosti s kontextem naznačeným v předchozích kapitolách o Hrdličkově pohledu na antropologii vynikne její vnitřní smysl a soudržnost.

Z hlediska konstrukce popularizačního poselství se pak může jevit jako problematická míra, s jakou mělo muzeum pracovat s uměleckými předměty v roli „předmětů poznání“. Pochopitelně část exponátů měla být „autentická,“ (chceme-li předmětům vytrženým z jejich původního prostředí, upraveným a očištěným vědcovou rukou a konečně zasazeným do nového kontextu a významu muzejní výstavy dát toto přídavné jméno) nebo měla být přesnými reprodukcemi typu sádrových odlitků, značná část ale měla mít povahu maleb, bust, soch, které by vytvořili umělci podle pokynů vědců, tedy by šlo o objekty, jejichž podoba a vědeckost by mohla být neuvědoměle ovlivňována názory, postoji a hodnotami zúčastněných. Hodnotová neutralita a objektivnost takovýchto exponátů se může jevit jako problematická. Stejně sporná je snaha prezentovat veřejnosti

normální, typické a reprezentativní příslušníky jednotlivých ras, kdy je na vědcích, jak definují všechny tyto kategorie.

Poslední věc, která čtenáři dopisu možná přijde na mysl, je určitá rozmáchlost či přehnaná ambicióznost, s níž Hrdlička zaplňuje jednotlivé místnosti muzea. Nebylo by pravděpodobně vůbec obtížné vyplnit obsahem jednoho oddělení celé muzeum. Stejná ambicióznost je cítit i z nároků na budovu, kterou bude muset československý stát pro muzeum zajistit:

(...) Je zapotřebí získat ohnivzdornou budovu velmi dobrého vzhledu, který sám o sobě bude velice působivý. Hodnotný obraz musí být podpořen vhodným rámem a prostředím.

A právě budova se měla v následujících letech stát Achillovou patou celého podniku, protože v Hrdličkově vizi, s níž pracovali i realizátoři projektu, měl tento „vhodný rám“ zajistit stát, ať již poskytnutím již existujících prostor, nebo vybudováním nových. Naneštěstí všemi plány záhy nelítostně otrásla Velká hospodářská krize, v jejímž stínu československý stát škrtil výdaje, kde bylo možno, a ani české vysoké školství nezůstalo ušetřeno.

3. 2 Začátek realizace projektu

Následující proces schvalování projektu Muzea člověka a rozhodnutí o míře zapojení se československého státu tak byl smutnou koláží nepříznivých událostí, které si vybraly tu nejhorší možnou dobu, a nezájmu odpovědných státních institucí a úředníků nejen o muzeum, ale i o celou dobovou antropologii. Ale nepředbíhejme.

Zcela na začátku je třeba zmínit, že Aleš Hrdlička nebyl představitelem československého státu v žádném případě neznámou osobou. Naopak. Šlo o jednu z nejvýznamnějších postav české emigrace, která byla považována za neocenitelný prostředek propagace mladé republiky v zahraničí, především pak samozřejmě ve Spojených státech. Svědčí o tom kupříkladu dopis ministra školství a národní osvěty, v němž uložil univerzitě uhradit Hrdličkovy výlohy na cestovné během jeho návštěvy

v roce 1922.¹⁵⁶ Tento potenciální politický význam byl pravděpodobně jedním z důvodů, proč Hrdličkův milionový dar z 22. března 1929 bylo podle prezidentské kanceláře v podstatě nemožné odmítnout.¹⁵⁷ Věc k posouzení ale kancelář předala ministerstvu školství a národní osvěty, do jehož kompetence projekt spadal, až 20. ledna následujícího roku. To pak Matiegku oficiální cestou obratem vyzvalo, aby zahájil se zainteresovanými pány jednání nad možnostmi tento projekt zrealizovat.¹⁵⁸

Matiegka pravděpodobně již delší dobu čekal, až se situace rozhybe, a měl připravené memorandum¹⁵⁹ pro ministerstvo školství a národní osvěty s popisem, jak bude realizace projektu probíhat. Matiegka v něm přišel poprvé s plánem umístit muzeum do objektu, který by byl vybudován v rámci přírodovědecké fakulty, a dispozičně tak propojit muzeum s antropologickým, patologickým, embryologickým, fyziologickým, anatomickým a biologickým ústavem, s nimiž tematicky korespondovalo. Přičemž ale vedení muzea mělo být „přirozeně“ svěřeno představitelům ústavu antropologického. Tento objekt měl být vybudován na náklady ministerstva, zatímco o vnitřní vybavení muzea a jeho provoz by se již postaraly prostředky z fondů Aleše Hrdličky. O důležitosti muzea pro realizátory i samotného Hrdličku svědčí, že mělo být financováno nejen z fondu na vybudování muzea, ale ze všech ostatních fondů, které do té doby Hrdlička na podporu české antropologie založil.¹⁶⁰ Skutečně se mělo jednat o poslední krok, který etablování české fyzické antropologie završí natažením ruky vstříc české veřejnosti. Matiegka se téměř současně obrátil i na ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy s prosbou o přímluvu a podporu s tím, že program muzea se „ve značné míře, ne-li převážně týká oboru činnosti“ zmíněného ministerstva.¹⁶¹ U příležitosti Masarykových 80. narozenin měl být mimořádně rozdělen poměrně značný finanční obnos na nejrůznější vědecké projekty a Matiegka a ostatní doufali, že Muzeum člověka by se mohlo stát jedním z nich. Toto přání v obou dopisech zaznívá a najdeme jej i ve vzájemné

---

¹⁵⁶ Jednalo se o poměrně značnou sumu 30 000,-. Hrdlička částku věnoval do svých fondů. „Hrdlička, Aleš. Přednášky v ČSR. Úhrada cestovního.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1360 (28).

¹⁵⁷ „Dr. Aleš Hrdlička, Washington, vybudování Muzea člověka při Karlově univerzitě, věnování.“ Praha, 20. ledna 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁵⁸ „Museum člověka, zřízení-dar.“ Praha, 27. ledna 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁵⁹ „Memorandum podané Ministerstvu školství a nár. osvěty k vyzvání ze dne 27. ledna 1930, č. j. 9886/30-IV ve věci Museum člověka, zřízení – dar.“ Praha, 11. února. 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁰ „Memorandum pro pana presidenta republiky ve věci Hrdličkova musea.“ Praha, 17. dubna 1929. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶¹ „Museum člověka navržené drem A. Hrdličkou ve Washingtoně. Praha, 29. březen 1929. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28)

korespondence mezi realizátory, což ukazuje na naděje v to vkládané.¹⁶² Bohužel se tak nakonec nestalo.

Samotné přijetí Hrdličkova daru českými institucemi se stalo ožehavou záležitostí, především proto, že příjemce zároveň zavazovalo ke spolupráci a výdajům. Hrdlička nepříznivý vývoj v důsledku nastalé krize předpokládal a již v lednu 1930 vyjádřil Niederlemu se smutným povzdechem, že by vše vyřešil nějaký „Baťa“ s nadšením pro jejich věc, který by budovu zajistil. V dopise ze srpna je jeho smutek nad dosud nepřijatými penězi a stojícím projektem zcela patrný. Již „není se více co spoléhati na iniciativu vlády. Pro úkoly podobného druhu mají neoborníci, i jinak přátelští, jen málo porozumění.“¹⁶³ Bylo načase, aby se Matiegka a jeho kolegové ujali úkolu zcela sami a vlastními silami jej uvedli v život, ideálně za pomoci vzdělané veřejnosti a mecenášů. Nicméně roztrpčené naléhání Hrdličky na československé představitele, např. na československého velvyslance ve Spojených státech, svědčí o tom, že ani do března 1931 se projekt nikam nepohnul. Nad celým podnikem se začínalo jako Damoklův meč vznášet zrušení, když Hrdlička prostřednictvím vyslance pohrozil, že pokud se v nejbližších měsících nerozhodne o přijetí peněz a jejich předání univerzitě a realizátorům, vezme dar zpět a obnos použije na jiné účely mimo Československo. Neméně roztrpčení byli z trapné situace i samotní realizátoři.¹⁶⁴ Další naléhání s cílem přimět úředníky k rozhodnutí ale znovu padlo na neúrodnou půdu. Ministerstvo se odmítlo záležitostí zabývat dříve než počátkem roku 1932 a předem dalo jasně na vědomí, že jakákoliv participace státu na nákladech je z rozpočtových důvodů vyloučena.¹⁶⁵ Nakonec se ale zdá, že byl nalezen kompromis. Počátkem srpna byla svolána ustavovací schůze provizorního kuratoria, které mělo mít na starosti správu fondu a realizaci Hrdličkova snu.¹⁶⁶

Po zformování kuratoria na podzim 1931¹⁶⁷ začala realizace projektu zvolna nabírat na obrátkách. Hrdlička potěšen vývojem stáhl své dřívější hrozby zrušení projektu a zaslal

---

¹⁶² Dopis Matiegky Hrdličkovy, Praha, 18. února 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶³ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 1. září 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁴ Dopis Matiegky Niederlovi, Mělník, 11. dubna 1931. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁵ „Praha-Česká akademie věd a umění – anthropologická výprava – žádost o celostátní podporu.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁶ „Museum člověka zřízení.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁷ Kuratorium podle statutu Muzea člověka mělo čítat 6-8 členů a mělo zahrnovat především odborníky v oblastech relevantních pro zaměření muzea. Konkrétně se mělo jednat o děkana přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity, předsedu anthropologického ústavu, v kuratoriu by dále zasedali zástupce ministerstva školství a národní osvěty a finanční znalec, ideálně z řad příslušníků univerzity. Řadoví členové by byli voleni kuratoriem na dobu 5 let. Kuratorium o své činnosti a o pokroku v realizaci projektu mělo podávat každoroční zprávu akademickému senátu a ministerstvu. „Statut fondu Dra Aleše a Marie Hrdličkových k založení a udržování Musea člověka.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1362 (28).

první exponáty pro expozici.¹⁶⁸ Byl sepsán statut muzea, který dal projektu formální rámec a hlásil se k Hrdličkovu konceptu z března 1929 coby vzoru, kterého se realizace bude držet. Muzeum mělo přináležet k antropologickému ústavu, nemělo ale být jeho součástí, spíše šlo o partnerství dvou rovnocenných institucí, které se měly vzájemně doplňovat.¹⁶⁹ Nepříznivé okolnosti ale záhy tyto instituce propojily mnohem důvěrněji, než by si sami realizátoři přáli. Počátkem roku 1932 začalo být totiž patrné, že z finančních důvodů nebude možné pro expozici v dohledné době obstarat vlastní budovu, rovněž pro neochotu ostatních univerzitních ústavů podílet se na projektu, který by pod ně oficiálně nespadal.¹⁷⁰ Instalace výstavy ve vlastních prostorách tak byla dočasně odložena a domovem Muzea člověka se prozatím stala budova antropologického ústavu na pražském Albertově.¹⁷¹

3.3 Budování

Ve chvíli, kdy bylo jasné, kde muzeum bude sídlit, se rozeběhly stavební práce a úsilí zajistit potřebné exponáty. Do obojího výrazně zasahovaly finanční problémy, které projekt provázely. Břímě financování leželo na Hrdličkových fondech, které velmi utrpěly nepříznivým vývojem na akciových trzích. Nedotknutelný základ fondů totiž tvořily cenné papíry (především dluhopisy), přičemž financování muzea mělo být zajištěno jejich výnosy. Nicméně po roce 1929 hodnota cenných papírů výrazně poklesla a s ní i reálný výnos. Že se jednalo o velmi palčivý problém, dokládá množství korespondence na toto téma mezi kuratoriem, Hrdličkou a Zemskou bankou, kde byl fond uložen.¹⁷² Stejnou strukturu měly i ostatní z Hrdličkových fondů, situace tak zasáhla zásadní zdroj prostředků, který měla prvorepubliková fyzická antropologie k dispozici. Vedle fondů sice občas

---

¹⁶⁸ Dopis kuratoria Hrdličkovi, Praha 18. února 1932. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁶⁹ „Statut fondu Dra Aleše a Marie Hrdličkových k založení a udržování Musea člověka.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1362 (28).

¹⁷⁰ Příkladem budiž odpor přednosty biologického ústavu Vladislava Růžičky, který rázně odmítl poskytnout muzeu jakékoliv prostory. Dopis Šamalova (?) Niederlovi, 4. března 1931. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1362 (28).

¹⁷¹ Dopis kuratoria Hrdličkovi, Praha 18. února 1932. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁷² V dokumentaci k Hrdličkovu muzeu najdeme desítky listin, které se problémem zabývají a na jejichž stránkách se řeší, jak dále postupovat. Dopis Zemské banky rektorátu UK, Praha, 3. července 1934. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1366 (28).

muzeum obdrželo drobný dar od soukromých donátorů,¹⁷³ ale získat skutečně zásadní příspěvek, který by komplikovanou situaci změnil, se nepodařilo.

Improvizovaným umístěním se podařilo vyřešit nejpálčivější problém a zásadní položku rozpočtu. Před Matiegkou ovšem vyvstal úkol zrealizovat muzeum v podstatně skromnějších prostorách, než jaké mu ve svých plánech přisoudil Hrdlička. Matiegka se plánování muzea věnoval již od samotného počátku projektu. Na prvních nákresech nacházíme stále ještě ambiciózní samostatnou budovu pamatující i na ubytování personálu a pracovní prostory, další verze již reflektují nepříznivou situaci a naznačují, jak moc se museli realizátoři uskomnit.¹⁷⁴ Matiegka navrhoval expozici umístit do dvou pater, přičemž rozvržení zůstávalo věrné Hrdličkově vizi, důraz byl ale kladen zejména na oddělení fylogeneze a ontogeneze (cyklus života měl mít dokonce dvě místnosti), zatímco plemenná variabilita a patologie smrt byly spíše upozaděny a sdílely jednu místnost. Matiegka nicméně přidal oddělení „psychoanthropologie“, které reflektovalo jeho zájem o rozměr antropologie, jenž se věnoval psychickým vlastnostem v návaznosti na tělesnou konstituci jednotlivce či rasovou příslušnost. Matiegka v této fázi nevymezil náplň tohoto oddělení, můžeme však předpokládat, že část předmětů původně určených pro oddělení rasové variability a patologie by byla umístěna právě zde. Výstava by v této místnosti nejspíše poukázala na rasové odlišnosti psychických pochodů plynoucí z rozdílů v centrální nervové soustavě či odlišného konstitučního typu. Dále by se zde našlo místo pro pojednání o metodách hledajících souvislost mezi tělesnou konstitucí a patologickým jednáním, jaké najdeme např. v Gallově frenologii nebo u Lombrosa.¹⁷⁵ Tento předpoklad potvrdilo nahlédnutí do pramenů z pozdější doby. Začlenění takovéto Matiegkovy inovace v takto rané fázi projektu svědčí o tom, že jeho role zdaleka nebyla pouze realizační, ale i tvůrčí. Matiegka stavěl na Hrdličkově základu, do podoby muzea ale zcela zřetelně vtiskl i svou vlastní vizi.

---

¹⁷³ Např. bývalý asistent antropologického ústavu MUDr. Josef Macek věnoval muzeu roku 1932 částku 5 000,-. „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1932.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁷⁴ Čemuž nasvědčují plánky pravděpodobně z roku 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1369 (28).

¹⁷⁵ Matiegka Gallovu frenologii odmítal s tím, že je postavena na mylné představě, že mozek vývinem oblastí spojených s povahovými vlastnostmi tvaruje lebku jedince, což umožňuje z lebky měřením zjistit podobu mozku a tím i povahu člověka. Vůči představě o zločinném lidském typu měl sice své výhrady, nicméně Lombrosa Matiegka výrazněji neodsuzuje. Viz např. MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 6 a zejména s. 259-260.

Přes obtížnou finanční situaci se práce na vnitřním zařízení muzea rozeběhly již roku 1932.¹⁷⁶ Instituce se přitom potýkala i s velkými problémy při zajišťování pracovní síly, která by se instalování expozice ujala, což budování zejména z počátku výrazně protahovalo.¹⁷⁷ Další překážkou se záhy ukázal být nedostatek místa, který nutil použít k vystavení i nábytek, který se k tomu nehodil (příliš vysoké skříně). Především pak scházely prostor pro písemné a obrazové vysvětlení vystavených předmětů. To pochopitelně představovalo značnou komplikaci pro předávání významů expozice směrem k návštěvníkům. Realizátoři si to uvědomovali a udělali pro popisky a vysvětlivky místo na úkor některých exponátů.¹⁷⁸

Přes tyto nesnáze postupovala realizace zdárně kupředu. Roku 1934 byl ministerstvem konečně schválen statut muzea¹⁷⁹ a bylo zvoleno stálé kuratorium. Kromě zástupce ministersva školství (Matouš-Bolhan), děkana přírodovědecké fakulty (Hanzlík) a přednosta antropologického ústavu (Malý, jeho jmenování do čela ústavu vzbuzovalo v řadách realizátorů velké naděje)¹⁸⁰ byli součástí kuratoria čtyři členové přírodovědecké fakulty (Brožek, Komárek, Matiegka, Němec), dva z filosofické fakulty (Niederle, Schráníl) a dva z lékařské fakulty (Weigner, Kimla). Složení kuratoria tak reflektovalo strukturu expozice a jednotliví členové byli vybíráni s ohledem na jejich potenciální prospěšnost při instalaci.¹⁸¹

Vedle vnitřního zařízení a instalace bylo od samého počátku patrné i neméně důležité úsilí opatřit potřebné exponáty. Velmi cennou a celý proces usnadňující okolností bylo, že samotní otcové projektu disponovali rozsáhlými soukromými sbírkami či měli přístup ke sbírkám na svém pracovišti. Hrdličkův přístup k antropologickým sbírkám Smithonianu umožňoval pořídit sádrové odlitky nejslavnějších prehistorických nálezů

---

¹⁷⁶ Svědčí o tom množství faktur v archivním fondu HMC, které ilustrují stupňující se aktivitu. Např. 21. 10. 1932 je muzeu núčtována preparace kostry gibbona. Účet, Praha 21. srpna 1932. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1366 (28).

¹⁷⁷ Například viz Dopis kuratoria Akčnímu výboru pro pomoc nezaměstnané inteligenci, Praha, 24. září 1936. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28). Později se instalování expozice ujali mladí doktorandi, jako například Vojtěch Fetter. Dopis Fettera Matiegkovi, Praha, 6. června 1936. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁷⁸ Dokumenty ovšem nespecifikují, jaké konkrétní předměty tento neslavný osud postihl. „Zpráva jednatelská ke dni 8. května 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

¹⁷⁹ Dopis kuratoria Hrdličkovi, Praha, 27. srpna 1934. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

¹⁸⁰ „Jednatelská zpráva Musea člověka ke schůzi dne 12. prosince 1934.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁸¹ Např. A. Brožek byl do kuratoria zvolen, protože „od něhož jako genetika očekává kuratorium podporu v zařízení Musea pokud se týče otázek a problémů genetických a eugenických.“ J. Komárek pak coby anatom byl rovněž „prospěšný a vítaný.“ „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

(kupříkladu odlitek lebky z La Chapelle sur Saints).¹⁸² Matiegka jako přednosta antropologického ústavu měl přístup ke sbírkám, jejichž vznik byl v podstatě jeho osobním dílem.¹⁸³ Umístění muzea v budově ústavu navíc vedlo ke snadnějšímu prolnutí sbírek ústavu s expozicí muzea. Nový přednosta prof. Malý byl Matiegkovým přítelem a žákem, tudíž spolupráce v tomto směru pokračovala v průběhu celého zkoumaného období a antropologický ústav pro HMČ sehrál zásadní roli nejen z hlediska poskytnutého zázemí, ale v nemenší míře coby klíčový kanál zajišťující exponáty pro expozici i jako určitý depozitář předmětů, pro které prozatím nebylo místo. Matiegka sám pak disponoval vlastní sbírkou, z níž dával vhodné předměty k dispozici (především se jednalo o rozličný osteologický materiál, často „zrůdné“ povahy)¹⁸⁴ a především díky svým kontaktům dokázal muzeu zprostředkovat exponáty ze sbírek široké palety československých institucí (Národní muzeum,¹⁸⁵ Kartouzy,¹⁸⁶ Patologický ústav¹⁸⁷). Muzeum rovněž spolupracovalo se zahraničními institucemi (např. Státní muzeum ve Vídni či Belgické *Musée du Kongo*), s nimiž probíhal oboustranně výhodný výměnný obchod s exponáty.¹⁸⁸ HMČ je v tomto ohledu příkladem toho, že v tomto období byly podobné sítě spolupráce mezi evropskými vzdělávacími institucemi běžným jevem a že dokázaly překrýt i vzájemné soupeření o předměty.¹⁸⁹ Exponáty dále poskytovali i někteří další členové kuratoria, např. prof. Suk,¹⁹⁰ který muzeu daroval předměty získané při svých výpravách.¹⁹¹ Velmi důležitým zdrojem

---

¹⁸² Nicméně nahlédnutí do *Inventáře „Musea člověka“* vyvolává dojem, že většina předmětů, které poskytl svým českým kolegům, pocházela z období před budováním Muzea a souvisela spíše s budováním antropologického ústavu.

¹⁸³ Jak ukazuje *Inventář „Musea člověka“*.

¹⁸⁴ Viz *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový inv. č. 178-206.

¹⁸⁵ Jednalo se o frenologickou sbírku. „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁸⁶ Dr. Kukula z Kartouzské věznice poskytl Matiegkovi část své sbírky lebek zločinců. „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁸⁷ Matiegka např. vyjednával s přednostou patologického ústavu ohledně získání několika „lidských zrůdností“. Dopis Matiegky Kimlovi, Praha, 6. června 1932. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

¹⁸⁸ Prostřednictvím ředitele antropologického oddělení Dr. Lebzeltera bylo s Vídní směřeno několik lebek a odlitek. *Musée du Kongo* poskytlo HMČ kostru pygmeje, z níž byly zhotoveny odlitky s cílem je dále nabídnout ke směně za jiné hodící se předměty. „Zpráva jednatelská za dobu od 8. V. 1933 do 11. XI. 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28). A dále „Jednatelská zpráva k schůzi kuratoria dne 29. října 1937.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁸⁹ TESLOW, Tracy Lang. „Science and art in Races of Mankind at the Field Museum of Natural History.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998 s. 70.

¹⁹⁰ Suk byl součástí prozatímního kuratoria do roku 1933, kdy se pozice vzdal a byl nahrazen A. Brožkem. „Zpráva jednatelská za dobu od 8. V. 1933 do 11. XI. 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁹¹ Dopis Suka Malbohanovi, Brno, 14. června 1932. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28). Sukovy dary ale nakonec do expozice umístěny nebyly, ne proto, že by se do ní nehodily, ale mnohem více kvůli právním a administrativním těžkostem, které plynuly ze Sukova požadavku, aby byly předměty do vlastnictví muzea převedeny nejen coby jeho dary, ale i jako dary jeho paní. Jde o hezký příklad, že složení expozice se může odvíjet i od faktorů s vědeckou oblastí zcela nesouvisejících. „Zpráva jednatelská ke dni 8. května 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

exponátů se záhy stal Hrdličkův fond na podporu československé antropologie,¹⁹² z něhož byly financovány expedice a jiné projekty československých antropologů. Vedle tematické blízkosti byla podpora projektů podmiňována zveřejněním výsledků v *Anthropologii* a po započetí projektu budování Muzea člověka pak povinností všechny získané fyzicky antropologické předměty věnovat této instituci.¹⁹³ Přestože byly po roce 1930 prostředky fondu výrazně omezeny nutností nahradit výpadek státní podpory pro vydávání časopisu *Anthropologie*, podařilo se financovat množství menších i velkých projektů, z nichž některé přinesly cenné exponáty.¹⁹⁴

Do roku 1933 pokročila práce natolik, že muzeum přivítalo své první návštěvníky z řad zahraničních i domácích kolegů antropologů, kterým se dostalo improvizované prohlídky v rozestavěných prostorách.¹⁹⁵ Oficiální otevření se přes všechny překážky s nedostatkem peněz, personálu a místa konalo v září roku 1937 u příležitosti IV. Mezinárodního sjezdu pro dějiny reálných a technických věd. Osm let trvající projekt tak byl završen úspěchem, byť jej stále kalily nesplněné naděje na vlastní prostory, které by umožnily výstavě plně rozvinout její potenciál, jež do té musel doby zůstat zamčen v depozitáři. V prosinci 1937 byl zrod HMČ završen překřtěním Muzea člověka na Hrdličkovo, ačkoliv sám Hrdlička si to původně nepřál.¹⁹⁶

---

¹⁹² Stanovy fondu vymezující jeho fungování viz „Stanovy fondu Dra Aleše Hrdličky a jeho manželky, založeného při Karlově univerzitě v Praze, na prospěch českého pokroku ve fyzické anthropologii a v spřízněných vědách.“ ÚDAUK, Inventář přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Fond dra. Aleše Hrdličky, inv. č. 1580.

¹⁹³ Viz např. „Udílění podpor z fondu Dr. Aleše Hrdličky a jeho choti Marie v roce 1938.“ ÚDAUK, Inventář přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Fond dra. Aleše Hrdličky, inv. č. 1580. Seznam dalších financovaných projektů viz „Zpráva komise pro fond dra Aleše Hrdličky a jeho manželky Marie při Karlově univerzitě v Praze. ÚDAUK, Inventář přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Fond dra. Aleše Hrdličky, inv. č. 1580.

¹⁹⁴ Počínaje malými příspěvky, jako byly „dvě velmi krásné lebky deformované“ od Dr. Červinky, viz „Zpráva jednatelská ke dni 8. května 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28), po velké jako byly šimpanzí kostry, desítky odlitků obličejů, rukou, chrupu či prsů, které přivezl ze své expedice Šebesta, viz „Zpráva jednatelská ke dni 19. prosince 1935.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

¹⁹⁵ „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

¹⁹⁶ „Já bych nikdy nepřipustil, aby Museum bylo jmenováno po mně. To bude pomník ČS. antropologie probuzenému národu a celému světu.“ Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 1. září 1930. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

3.4 Shrnutí

Fáze budování muzeum poznamenala a formovala přinejmenším stejnou měrou jako ostatní tři sledované roviny. Zejména nedostatek prostředků zásadně ovlivnil dispozici a měřítko expozice, v menší míře zasáhl do jejího složení. Zdá se, že kuratorium disponovalo množstvím kanálů, odkud obstarávalo exponáty, a finanční prostředky mohly představovat pouze problém v případě vypravování vlastních expedic. V dokumentaci nenajdeme případ, kdy by nějaký žádoucí předmět byl natolik nákladný, že by jej muzeum nemohlo v případě zájmu pořídit. V tomto směru byl nedostatek místa paradoxně požehnáním, protože nebylo třeba vydávat prostředky za předměty, pro něž by stejně nebylo místo a skončily by v depozitáři.

Během fáze příprav se podle všeho do podoby muzea výrazně promítl výběr členů kuratoria, kteří se na vzniku podíleli. Korespondence odůvodňuje, a oprávněně, jejich angažmá odbornými znalostmi, nicméně při bližším pohledu je poměrně jasné, že kuratorium se vytvořilo i na základě určité sítě starých přátelství a známostí, kdy třeba Brožek, Weigner, Suk či Malý s Matiegkou úzce spolupracovali přinejmenším od dvacátých let.¹⁹⁷ Muzeum tak vznikalo jako takřka „rodinný podnik“ skupiny přátel, kteří si profesně i lidsky rozuměli. Tím se bezpochyby usnadňovalo i vyjednávání o podobě expozice a jejího poselství. Nikoho s výrazně odlišnými názory by mezi sebe realizátoři zřejmě nepustili.

Samotná expozice se od výchozího plánu z Hrdličkova dopisu příliš nelišila (viz níže), realizátoři, tak podle všeho měli poměrně jasnou představu o tom, jak měla vypadat, a té se s menšími úpravami drželi. Bezpochyby k tomu přispívalo i to, že sami představovali jednu z cest získávání exponátů a mohli předem zohlednit, co bude k dispozici. Kuratorium se pravděpodobně nevyhnulo pořizování předmětů, které byly zrovna k dispozici, ale obecně se zdá, že Matiegka měl jasnou představu, jak bude muzeum vypadat a jaké exponáty do něj chce.¹⁹⁸ Přitom pochopitelně všichni zúčastnění pracovali s představou provizornosti stávající situace, která expozici poznamenala během realizace nejvíc.

---

¹⁹⁷ A ti při obměnách kuratoria doporučovali zase své známé.

¹⁹⁸ Viz „Program Musea člověka.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28). Nebo „Žádoucí preparáty“. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1370 (28).

4. Vztah HMČ k veřejnosti

Uzavřením této kapitoly přišel čas, abych se přesunul k druhé rovině, tedy podrobnější analýze samotné výstavy a způsobu, jakým bylo její poselství konstruováno s ohledem na veřejnost. Matiegka během let předcházejících otevření vypracoval dokument nazvaný „Program Muzea člověka“,¹⁹⁹ který již obsahoval detailní vizi expozice, reflektuje získané předměty a podrobněji popisuje náplň jednotlivých oddělení. Dá se předpokládat, že podoba muzea se v tomto textu z větší části odráží. Matiegka dále u příležitosti otevření v roce 1937 napsal do denního tisku článek popisující expozici a její rozložení.²⁰⁰ S pomocí tohoto popisu, dále výše zmíněného programu, archivních pramenů (hlavně výročních zpráv kuratoria) a inventárních knih HMČ se mi snad podařilo v rámci možností nahlédnout na ztracenou podobu výstavy.

4.1 Veřejnost

Skutečnost, že Muzeum člověka bylo primárně vzdělávací, popularizační a na veřejnost zaměřenou institucí, je nejzřetelněji patrná z ohromného množství vysvětlujících a popisujících diagramů, které si kuratorium nechalo v průběhu příprav zhotovit.²⁰¹ antropologický ústav pochopitelně pro svou interní činnost nic podobného nevyžadoval. Muzeum ale potřebovalo předávat komplexní a koherentní významy, které nemohly být pro nedostatek místa a potřebných exponátů návštěvníkům sděleny bez pomoci jasných diagramů, jež dokázaly soustředit na malém prostoru značné množství informací. To platilo zejména o diagramech zobrazujících vývojové řady či komparujících rozdílné živočichy či lidská plemena. Je nesmírná škoda, že právě diagramy, vysvětlivky a popisky, kterých podle inventáře bylo vyrobeno několik stovek, utrpěly snad nejvíce ze všech složek expozice a v současné době zůstává zachováno pouze několik posledních kusů.

---

¹⁹⁹ Datace programu je nicméně nejistá, protože samotný dokument datován není, nicméně v archivním fondu byl uložen v několika kopiích ve složkách z let 1935-1937. „Program Musea člověka.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

²⁰⁰ MATIEGKA, Jindřich. „Hrdličkovo muzeum člověka.“ In *Národní listy*. 21. září 1937. Praha: Julius Grégr. č. 259. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

²⁰¹ Část z nich pocházela z již zmiňované výstavy v San Diegu. Drtivou většinu ostatních pak zhotovil V. Fetter.

Právě tato část výstavy by představovala nesmírně cenný příspěvek ke snaze porozumět jejím významům a způsobům konstrukce. Takto se musíme spokojit alespoň s názvy, které lze vyčíst z inventárních knih.

Než ale přistoupím k samotné expozici, je třeba zjistit, komu vlastně byla určena. Že měl projekt zpočátku mnohem širší ambice a chtěl v zásadě oslovit celou českou veřejnost, je poměrně patrné z toho, co již zaznělo.²⁰² Jak se rozbíhala realizace, začala se rýsovat užší cílová skupina návštěvníků, kterou měla být „mladá inteligence“.²⁰³ Expozice byla považována za přínosnou zejména pro středoškoláky vyšších tříd, kterým by doplnila výklad z přírodovědy a zeměpisu, dále samozřejmě coby součást vysokého školství představovala potenciální místo dalšího vzdělání pro studenty anatomie, medicíny, biologie apod. Obecně pak mělo muzeum poskytnout návštěvníkům vizualizaci poznatků, kterých se jim při studiu dostává.²⁰⁴

Toto vymezení cílové veřejnosti bylo do jisté míry určeno i aspektem, který nesouvisel s obsahem sbírky ani jejími významy. Muzeum sídlilo v tak omezených prostorech, že po vystavení exponátů jednoduše nezbylo místo pro návštěvníky. Proto musela být návštěvnost pečlivě regulována a jako ideální se jevily předem ohlášené skupinové exkurze, které zpravidla organizují vzdělávací instituce. Že kuratorium považovalo školství za hlavní zdroj návštěvníků, naznačuje i skutečnost, že se obracelo na ministerstvo školství a národní osvěty, aby školám návštěvu muzea doporučovalo.²⁰⁵ Od návštěvníků se tak daly očekávat znalosti přinejmenším na středoškolské úrovni, což s sebou neslo další úsporu místa, protože nebylo nutné vysvětlovat základy, bez nichž by expozice nebyla srozumitelná. Ve chvíli, kdy by muzeum získalo vytoužené vlastní a větší prostory a mohlo se tak otevřít mnohem širší a zároveň méně vzdělané veřejnosti, byly by nejspíš učiněny odpovídající změny v expozici.

Pokud jde o strategie, kterými se muzeum snažilo prezentovat, pak narážíme ze strany realizátorů na překvapivou pasivitu. Napříč archivními fondy se mi podařilo nalézt

---

²⁰² Pokud budeme považovat muzeum za pokračování Hrdličkových výzev na zbudování vzdělávacích institucí pro co nejširší československou veřejnost. Viz např. dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 16. září. 1919.

²⁰³ Dopis kuratoria zemské školní radě, Praha, 16. listopadu 1937. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

²⁰⁴ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 107.

²⁰⁵ Dopis kuratoria zemské školní radě, Praha, 16. listopadu 1937. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1363 (28).

pouze několik málo novinových článků, např. již zmíněný z *Národních listů*²⁰⁶ či z *Prager Presse*,²⁰⁷ kde je začínající projekt muzea představen, v *Anthropologii* se mu dostalo prostoru v článku a otevření bylo oznámeno malou notickou.²⁰⁸ Výše pak již zazněla prosba na ministerstva, aby muzeum doporučila školám. V této fázi, která byla stále nahlížena jako provizorní, nemělo muzeum nejspíš ani zájem na velké návštěvnosti kvůli nedostatku místa, za ideál byly považovány zmíněné skupinové a předem ohlášené exkurze návštěvníků v tématice se již nějakou měrou orientujících. Výraznější kampaň, která by oslovila nejširší veřejnost, měla nejspíš přijít po konečném usídlení muzea.

4.2 Expozice

Muzeum mělo svůj vlastní vchod, jímž byl návštěvník uveden do chodby, která byla přetvořena v úvodní místnost pojednávající o genetice a dědičnosti. Zde byl pomocí diagramů a obrazů obeznámen se základními principy a zákonitostmi dědičnosti i s genetickou vědou a jejím zakladatelem Gregorem Mendelem. Místnost pravděpodobně neobsahovala žádné vystavené předměty, ale pouze diagramy vysvětlující Mendelovy zákony, rodokmeny ilustrující tyto zákonitosti na rodech výjimečných či „méněcenných“ jedinců, nechyběla ani podobizna Mendela samotného či rodokmen J. E. Purkyně. Bylo by zajímavé zjistit, jestli byla ve výkladu zmiňována dědičnost získaných vlastností a debata kolem tématu probíhající, protože tato otázka představovala poměrně zásadní východisko pro jakoukoliv evolučně orientovanou expozici. Vzhledem k tomu, že se na tomto oddělení měli podílet genetici z přírodovědné fakulty, je pravděpodobné, že zmíněna byla se zamítavým verdiktem.²⁰⁹ Takovýto úvod do dědičnosti a genetiky byl ze strany českých realizátorů inovací a v Hrdličkově náčrtu muzea jej nenajdeme. Jak již zaznělo výše, Hrdlička neprojevoval o danou problematiku příliš zájmu.²¹⁰

První místnost s exponáty byla věnována ontogenezi, vývoji jedince a cyklu života. Muzeum shromáždilo velké množství předmětů, které mohly tyto cykly ilustrovat.

²⁰⁶ MATIEGKA, Jindřich. „Hrdličkovo muzeum člověka.“ In *Národní listy*. 21. září 1937. Praha: Julius Grégr. č. 259.

²⁰⁷ *Prager Presse*. 30. listopadu 1932 (?). Prag: Orbis. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1368 (28).

²⁰⁸ MATIEGKA, Jindřich. *Anthropologie*. 1937, ročník XV., č. 1-4 s. 158.

²⁰⁹ Sám Matiegka ještě v roce 1929 píše, že experimenty ji dokládají. Je ale možné, že pouze retrospektivně přikládám význam otázce, kterou sami realizátoři nepokládali za natolik určující pro významy předávané expozicí, a konsenzus napříč kuratoriem nebyl v této záležitosti nijak nezbytný. MATIEGKA, Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1929. s. 92-93.

²¹⁰ Viz *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 37, 67-72, 160, 217-220.

Kuratorium pro tuto místnost pořídilo např. modely průřezů pánví těhotných žen, preparát fetu, lebky starců či poprsí stoletých,²¹¹ jež měly ilustrovat tělesné změny způsobené věkem. Velký potenciál pak skýtala i sbírka antropologického ústavu, který disponoval např. sérií koster lidských plodů v různých stádiích těhotenství, jež bezpochyby své uplatnění v expozici našly. Inventář je, pokud jde o exponáty oddělení ontogeneze, poněkud strohý a nenajdeme zde mnoho předmětů, které by do něj šlo jednoznačně zařadit. Dá se přepokládat, že tato část expozice byla zaměřená především na embryonální vývoj, který bylo možné ilustrovat sériovými exponáty. Bohužel z inventáře můžeme vyčíst pouze potenciální přítomnost výše zmíněných koster plodů, které jsou podle všeho součástí výstavy i v současnosti. Inventář naznačuje, že muzeum v tomto oddělení disponovalo i nějakým exponátem, který by ilustroval evergreen tehdejší přírodovědy, tedy Haeckelův biogenetický zákon o opakování fylogeneze během embryonálního vývoje. Matiegkův program a pozdější články v tomto nejsou za jednu, nicméně je možné, že oddělení dále vystavovalo i předměty zobrazující vývojovou patologii, tedy poruchy ontogenetického procesu. Pro muzeum byl pořízen bezpočet „zrůdností“, které by tuto funkci v expozici mohly zastat (kostra syndactyla, lebky trigonocephalů či microcephalů a další). Je možné, že byly umístěny až v oddělení patologie a smrti, ale jejich vývojová povaha naznačuje, že jejich místo bylo právě tady. Exponáty dále doplňovalo množství diagramů, kterých si muzeum nechalo zhotovit několik desítek: rozdělení lidského věku, srovnání těla dospělého a novorozence, průběh růstu tělesných orgánů, počátek pohlavní dospělosti českých žen, roční přírůstek váhy pražských dětí, vliv endokrinních žláz na fyziologii člověka či cyklus života prezidenta Masaryka a bezpočet dalších.²¹²

Druhou místností bylo oddělení fylogenetické, věnované vývoji lidského druhu a jeho místu v přírodě. Zde měly být materializovány vývojové zákonitosti a samotná evoluce, stejně tak lidský druh jako takový i jeho výjimečné místo mezi vším živým. Evoluční vývoj pak byl návštěvníkovi ilustrován archeologickými exponáty, originály i odlitky, kupříkladu Hrdličkovým odlitkem lebky ze slavného neandrtálského naleziště La Chapelle aux Saints, odlitky čelistí z Heidelbergu (*Homo heidelbergensis*) či z La Naulette, odlitem lebky *Pithecanthropo*.²¹³ Nechybí samozřejmě ani upomínka na úspěch

---

²¹¹ Modely a odlitky poprsí se zdají být relativně oblíbenými předměty, které antropologové ze svých cest přiváželi. Např. Hrdlička zaslal Matiegkovi v roce 1909 celou sbírku takovýchto poprsí. Dopis Hrdličky Matiegkovi, Washington, 9. srpna. 1909. Několik jich přivezl i Šebesta ze své výpravy do střední Afriky. „Zpráva jednatelská ke dni 8. května 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

²¹² *Inventář Antropologického ústavu*, Sbírkový, inv. č. 199-201, 243; *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový, inv. č. 178-206; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 38-64, 85, 96-97, 180-9, 279.

²¹³ Dnes *Homo erectus*.

československé antropologie a archeologie v podobě exponátů z Předmostí. Cílem bylo poukázat na doklady vývoje a na jeho mechanizmy, na cestu, kterou se ubíral naznačením vývojové tendence komparací jednotlivých exponátů (proměna chrupu a čelistí, mozkovny, vzpřímení). Dalším tématem byla příbuznost s antropoidy, s nimiž byl návštěvník seznámen prostřednictvím množství koster či alespoň lebek (šimpanze, gibbona, gorily, orangutana, paviána a dalších), které muzeum dokázalo získat či si zapůjčilo z ještě rozsáhlejší sbírky antropologického ústavu. Je otázkou, nakolik v tomto oddělení byla tematizována anatomická rozdílnost člověka a antropoidů, jak ji Matiegka deklaroval v programu, protože obdobnou tematikou se zabývalo i další oddělení o patro výše. Do širšího kontextu pak exponáty uváděly diagramy znázorňující klimatické změny v diluviu, mapy vyznačující diluviální nálezy v Evropě. Vystavený osteologický materiál doplňovaly odpovídající obrazy zobrazující předchůdce moderního člověka a „vlastníky“ vystavených pozůstatků, stejně jako lokality nálezů.²¹⁴

Přízemí muzea uzavírala místnost, která původně měla uzavírat celou expozici, ale pro nedostatek místa byla odsunuta do prostor chodby k přednáškovému sálu. Oddělení patologie a smrti mělo návštěvníka seznámit s rozličnými změnami na lidském těle vlivem chorob, umělých deformací a mutilací, přírodních i kulturních posmrtných procesů a praktik. Zdejší expozice byla zřejmě založena především na lebkách, inventář je plný deformovaných lebek, bohužel často bez bližšího upřesnění. Každopádně vystavené lebky představovaly exempláře z širokého časové i geografického spektra. Našli bychom zde trepanované prehistorické lebky, ilustrující dávné snahy o chirurgii, lebky a kosti z pražských kostnic napadené morovou nákazou, lebky syfiliků, exotické uměle deformované lebky. Několik diagramů pak zobrazovalo praktiky umělé tělesné mutilace u „primitivů“ (zjizvení, deformace chrupu, tetování a další způsoby ozdobování pleti). Kulturní úpravy těla byly podle všeho dalším z Matiegkových oblíbených témat. Ve svém programu měl dokonce vyhrazenou jednu nerealizovanou místnost věnovanou antropologii a umění, která se měla právě „primitivnímu“ pojetí krásy a s ním spojeným praktikám věnovat. V oddělení patologie a smrti našly uplatnění i egyptologické exponáty muzea (lebky a mumie), které ilustrovaly proces přirozené a umělé mumifikace. K egyptské části expozice bylo zhotoveno i množství diagramů a obrazů (postup mumifikace, mumifikace Egyptů, nemoci starých Egyptů, hrob Sennefera). Obecně pak byla místnost doplněna

---

²¹⁴ *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový inv. č. 1, 7, 8, 9, 34-45, 49, 177, 227-8, 293-295, 297; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 65-66, 86, 92-95, 101-117, 163-187; *Inventář antropologického ústavu*, Sbírkový inv. č. 27-29, 32, 209.

o diagramy zobrazující posmrtné procesy (saponifikace), tělesné změny způsobené zraněním (zlomeniny, vyvrknutí), onemocněním (syfilis, rachitis) či vrozenou „zrůdností“. Místnost původně měla zahrnovat veškeré „patologické“ a „zrůdné“ exponáty, avšak patrně vlivem nedostatku místa bylo rozhodnuto část exponátů tohoto oddělení rozprostřít napříč zbytkem expozice do odpovídajících částí. Stáří a vývojové patologie byly umístěny do oddělení ontogeneze, patologie a poranění u prehistorického materiálu a koster primátů našly místo v oddělení fylogeneze, patologie rasově definovaného materiálu pak zamířily do plemenné variability. Oddělení smrti a patologie bylo pravděpodobně menších rozměrů, o čemž svědčí relativně malé množství zhotovených doplňujících diagramů. Nemyslím si ale, že by to značilo nižší důležitost oddělení v očích realizátorů, jednoduše přesunuli část jejich exponátů a významů do ostatních místností.²¹⁵

Z přízemí vedlo schodiště vyzdobené portréty významných československých vědců a osobností, jež k vědě o člověku výrazně přispěly. Našli bychom zde portréty Hrdličky, Purkyněho, Grégra či na čestném místě Masaryka. Ovšem muzeum si nechalo vyhotovit množství dalších portrétů významných učenců, např. Blumenbacha, Buffona, Linného, Lamarcka, Darvina, Huxleyho, Mortona a jiných. Návštěvník tak při výstupu mohl vedle českých velikánů pravděpodobně vstřebávat i auru jejich západních kolegů, kteří se svým příspěvkem vědě nepřímo zasloužili o prohlíženou expozici.²¹⁶

Ze schodiště bychom vešli do místnosti věnované Matiegkově oblíbené psychoantropologii. Jak již zaznělo výše, toto oddělení bylo Matiegkovou inovací a odráželo jeho zájem o problematiku i přesvědčení o její důležitosti. Místnost popisovala souvislost duševních projevů a tělesné konstituce a snažila se návštěvníkovi zprostředkovat kontext odlišných přístupů a věd k tématu (fyziognomika, metoskopie, chiromantie, frenologie atd.). Konkrétně pak byly tematizovány otázky geniality, zločinnosti, dědičnost duševních chorob, tedy problémy, jež byly ve sledované době stále předmětem debat. Výklad byl podepřen množstvím exponátů: Matiegka dal pro toto oddělení k dispozici frenologickou sbírku, sérii lebek zločinců a choromyslných, s frenologií pak seznamovala např. lebka s nákresem umístění jednotlivých aspektů lidské mysli. Muzeum mělo k dispozici i značné množství odlitků obličejů a lebek význačných (Napoleon, Gall, Mácha, Beethoven, Žižka) i méně známých jedinců (zpravidla byla doplněna i informace o povolání, které jakoby neslo určitou relevanci k morfologii obličeje). Zajímavá byla i

---

²¹⁵ *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový, inv. č. 174-176, 178-180, 292; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 197-216.

²¹⁶ *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 147-159.

přítomnost odlišností rukou českých velikanů, jejíž význam dnešnímu návštěvníkovi poněkud uniká, ale pravděpodobně opět souvisel s otázkou vztahu fyzické konstituce a duševních vlastností. Návštěvník tak byl prostřednictvím expozice seznamován se souvislostí mezi duševní kvalitou jedince a jeho fyzickými rysy. Přestože výklad byl patrně kritický vůči některým starším přístupům k problému (jak již zaznělo výše, Matiegka byl např. kritický k frenologii), je zřejmé, že návštěvník patrně neodcházel s přesvědčením, že se jedná o kuriózní a samoúčelné panoptikum velikanů, ale že skutečně existuje nějaká souvislost mezi fyzickými a psychickými vlastnostmi člověka. Výklad byl opět doplněn diagramy: problém zločinnosti, geniality, mechanismus duševní činnosti, rodokmeny slabomyslných atd. Místnost se podle Matiegky měla snažit o historický pohled na problematiku, ale neméně měrou měl být její příspěvek aktuální, měla seznámit návštěvníky např. s moderním vědeckým pohledem na vztah těla a duše. Že se podle Matiegky jednalo o rozměr antropologie s praktickým přesahem, svědčí jeho přesvědčení²¹⁷ o prospěšnosti psychoantropologie pro kriminalistiku a právo.²¹⁸

O následující místnosti toho přímo mnoho nevíme, v původním Hrdličkově konceptu nebyla, nenajdeme ji ani v Matiegkově programu a články ji zmiňují pouze jako věnovanou srovnávání tělesných orgánů jak různých plemen, tak živočichů. Zde se nejspíše uplatnily četné preparáty, které měl k dispozici antropologický ústav (zaživací soustava, preparáty mozků lidí i zvířat, mícha a další). Muzeum i ústav disponovaly značným množstvím kosterního materiálu živočichů (pes, kočka, kapr, vačice apod.), jehož komparativní potenciál naznačuje, že mohly být vystaveny v této místnosti. Inventář dále ukazuje množství zhotovených diagramů ilustrujících smyslové orgány, pohlavní orgány, vylučovací, dýchací a cévní soustavu, srovnání tvaru dělohy u savců, mozku a míchy u obratlovců, poměr váhy mozku k tělu. Obecně pak místnost dávala prostor antropologii coby komparativní anatomii a to v rámci celé živočišné říše.²¹⁹

Celou expozici zakončovalo oddělení plemenné variability. V této místnosti bychom nejspíš narazili zejména na exponáty ilustrující rasové znaky rozličných populací. Muzeum shromáždilo značné množství materiálu, především díky financování expedic. Našli bychom zde odlišnosti i originály lebek příslušníků ne-evropských etnik (Tasmánci, Indiáni). Množství odlišností obličejů včetně několika Evropanů bylo přímým výsledkem

---

²¹⁷ MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 259-260.

²¹⁸ *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový inv. č. 16-28, 29-33, 150-160, 238; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 83, 91, 221-222, 226.

²¹⁹ *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový inv. č. 286-290; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 118-164; *Inventář antropologického ústavu*, Sbírkový inv. č. 33-36, 47, 188-189.

Hrdličkovy snahy naučit české antropology novým metodám, kupříkladu u Šebestových Pygmejů je výslovně uvedeno, že odlitky jejich obličejů byly provedeny Hrdličkovou metodou.²²⁰ Variabilita byla ukázána i pomocí vzorku vlasů rozdílných populací na desce s popisky umožňující srovnání rozdílů, exponát je v muzeu přítomen i dnes. Použita byla i Šebestova sbírka odlitků chrupu pygmejů. Opět se jako významný projevil vklad antropologického ústavu, který měl k dispozici množství preparátů (především mozky) a lebek klasifikovaných na základě národní či etnické příslušnosti. Součástí expozice s největší pravděpodobností byla i série soch černošských hlav, které kuratorium objednalo u akademického umělce Foita. Samotné pořízení patnácti soch (bust) předcházelo určité vyjednávání v rámci kuratoria, kdy Suk nabádal k opatrnosti vzhledem k vyšší ceně, nakonec ale byla objednávka učiněna a nezdá se, že by realizátoři považovali za problematické použít umělecký předmět (byť nejspíš zhotovený podle autentické předlohy) jako muzejní exponát s cílem reprezentovat určitou lidskou populaci. Jako v ostatních odděleních vše doplňovalo množství diagramů a vysvětlivek, inventář hovoří o mnoha desítkách: popisujících různá dělení lidských ras, jejich místa původu či jejich šíření (podle Hrdličky, von Eickstedta, Wisslera a dalších), demografické informace o počtech a hustotě obyvatel na jednotlivých světadílech, současné plemenné složení Evropy a Československa, detailní pohled na tělesné znaky populací evropských zemí (Francie, Itálie, Rusko, Polsko, Německo, Rumunsko, Maďarsko, Rakousko a mnoho dalších), následovalo několik reprezentativních jedinců z řad Čechoslováků (Moravanka z Kyjova či Šohaj z Milotic), pár diagramů bylo věnováno i židům a cikánům. Cílem exponátů bylo tedy jednak poukázat na fyzické rozdíly plemen a jednak zobrazit návštěvníkům reprezentativního jedince se znaky typickými pro danou populaci. Otázka konstrukce tohoto ideálního reprezentanta je nicméně poměrně sporná a to i z hlediska samotných realizátorů. Hrdlička i Matiegka sami psali, že hledání reprezentativních jedinců není směrem, kterým by se antropologické bádání mělo ubírat, důležitější je popsání celé variační škály v rámci konkrétních populací. Veřejnosti tak byl předkládán poněkud zjednodušený a zlaičtělý výstup fyzické antropologie, který sami autoři nepokládali za ideální.²²¹ Celá místnost zřetelně zobrazovala především důležitost a relevantnost rasové

---

²²⁰ „Zpráva o stavu Musea člověka a o činnosti jeho kuratoria za rok 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1365 (28).

²²¹ HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims*. 1919. s. 23.

kategorie a zásadní odlišnost lidských populací z hlediska jejich fyzické povahy.²²² Představovala tak výmluvný příklad toho, že rasová odlišnost byla vždy konstruována především prostřednictvím její vizualizace.²²³

Protože vedle přítomného a viditelného bývá často neméně zajímavé i to, co ve zkoumané skutečnosti chybí, podívejme se na expozici z hlediska toho, co se do ní nedostalo. První věc, která nejspíše při pročítání programů a inventáře zarazí, je absence jakéhokoliv obecného přiblížení evoluce. Na rozdíl od zákonů dědičnosti nejsou nikde tematizovány darwinistické či neodarwinistické zákony či předpokládané mechanismy evoluce. Mezi zhotovenými diagramy nenajdeme jediný, který by se této problematice věnoval, jediná zmínka o Darwinovi se děje skrze jeho portrét, který možná visel nad schodištěm. Tato absence je patrná zejména ve fylogenetickém oddělení, které se snaží zachytit právě evoluční vývoj. Evoluce je tak expozicí vykládána implicitně, je ilustrována a materializována, není ale nijak vysvětlena. Zdá se tedy, že se od návštěvníků nejspíše očekávala odpovídající znalost evolučního procesu a evoluční teorie získaná školním vzděláním. Přesto tato absence působí u popularizační a vzdělávací instituce tohoto zaměření poměrně nečekaně.

Dalším nepřítomným jsou některé velmi zajímavé místnosti, které měl Matiegka pro muzeum v plánu. Jak ukazuje program,²²⁴ musel pravděpodobně kvůli nedostatku místa zrušit celkem tři prostory. Prvním byla „Aplikovaná antropologie“, kde měl být návštěvník poučen o pohledu antropologie na vliv podnebí a profese na fyzickou podobu člověka, o využití antropologie v praxi v kriminalistice a lékařství, a konečně o jejím využití v politické a sociální oblasti. Oddělení tedy ukazovalo praktický přínos fyzické antropologie a proč je užitečné znát tělesné vlastnosti jedinců a populací. Tedy její využití při vojenských odvodech a hodnocení zdatnosti branců, použití při identifikaci zločinců podle fyzických parametrů, určování psychických tendencí podle tělesného konstitučního typu. Návštěvníkovi by jistě byl ilustrován proces aklimatizace evropských imigrantů na podnebí exotických kolonií, stejně tak by mohl Matiegka sáhnout k datům, která získal při výzkumech vlivu povolání na fyzický stav jedince. Zajímavě působí i deklarovaná politická a sociální důležitost antropologie, zde by se výklad nejspíše stáčil k zdravotním,

---

²²² *Inventář „Musea člověka“*, Sbírkový, inv. č. 164-165, 167-172, 233-237, 255-285, 298-316; *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 13-36, 81-82, 162, 180, 227-235, 245-276 *Inventář antropologického ústavu*, Sbírkový, inv. č. 74-144.

²²³ BENNETT, Tony. „Museums, legibility and the social order.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998. s. 42-43.

²²⁴ „Program Musea člověka“. ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28). s. 3-4.

případně eugenickým a sociálně hygienickým významům, které by konvenovaly s Matiegkovou praxí zdravotního inspektora.

Druhé oddělení, již zmíněné výše, se nazývalo „Anthropologie a umění“ a mělo seznamovat s „uměním primitivů“ současných i prehistorických, i s různými příklady tělesného zdobení, které nakonec našly místo v oddělení patologie a smrti. Expozice této místnosti by pravděpodobně poukázala na relativnost vnímání krásy, kterou Matiegka i Hrdlička několikrát ve svých publikacích tematizovali.²²⁵ Zbytek místnosti by byl vyplněn podle programu reprodukcemi soch a obrazů, které zachycují „různé rasy člověka a jeho poměr k přírodě.“ Bez bližšího popisu se můžeme pouze dohadovat, co přesně je tím myšleno.

Poslední nerealizovanou místností byla „Vzorná pracovna Anthropologická“. Nenajdeme u ní žádný popis náplně, ale můžeme poměrně s jistotou předpokládat, že by se jednalo o místnost seznamující s prací antropologa, tedy s množstvím reprezentativních atributů této profese, jako by byly rozličné antropometrické nástroje, diagramy se sebranými daty, odpovídající literatura autorit oboru v knihovně apod.

Na žádné z těchto oddělení ve finální expozici nedošlo, ale je pravděpodobné, že kdyby muzeum získalo větší vlastní prostory, v nějaké míře by byly zrealizovány.

Rovněž bychom se závěrem měli ještě pozastavit u srovnání realizované expozice a Hrdličkova prvotního náčrtu z března 1929. Struktura čtyř oddělení zůstala v zásadě zachována, přibyla dvě doplňující oddělení, která sice nebyla Hrdličkovým předmětem zájmu, ale pravděpodobně proti nim neměl námitek. Zejména pak psychoantropologie alespoň v nějaké míře souzněla s jeho důrazem na zkoumání a rozvoj duševních vlastností. Nedostatek místa vedl k nepřítomnosti přednáškového sálu, který Hrdlička chtěl i coby potenciální zdroj příjmů pro muzeum.²²⁶ Tuto roli mohla zastat některá místnost antropologického ústavu. Pokud jde o obsah, pak byla Hrdličkova vize v zásadě naplněna, pouze se na ní podepsal nedostatek místa a financí. V oddělení fylogeneze nebyl realizován pár nejdokonalejšího muže a ženy, ani hlavy budoucnosti. Rozsáhlé série exponátů ilustrující v rámci místnosti ontogeneze rasové rozdíly během tohoto procesu byly výrazně zredukovány. Z oddělení rasové variability pak bylo vypuštěno zobrazení způsobů života rozličných plemen, nejspíš by ale našlo místo v oddělení aplikované antropologie, kde by ilustrovalo aklimatizaci. Nutno podotknout, že Hrdličkův náčrt muzea byl velmi strohý a

---

²²⁵ Např. MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. 1941. s. 183-188.

²²⁶ „Dopis Dr. Aleše Hrdličky prezidentovi Československa T. G. Masarykovi o Hrdličkově představě, jak by mělo vypadat jeho Muzeum člověka v Praze.“ In BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. 2009. s. 107.

provizorní a Matiegkův program pravděpodobně nástin expozice odrážel mnohem přesněji a propracovaněji. Hrdlička proti němu nejspíš nic nenamítal a nechával vše na kolegovu rozhodnutí.

4.3 Shrnutí

Hrdličkovo muzeum člověka návštěvníkům předkládalo kromě zajímavých a poučných exponátů i určitý způsob, jakým nahlížet na svět. Byl to svět chápaný jako neustále se vyvíjející směrem k vyšší adaptaci, svět postupného a vyrovnaného vývoje. Svět rozčleněný přírodovědnou taxonomií a hierarchií, na jejímž vrcholu stál sám návštěvník. Viděl by historii svého živočišného druhu ztělesněnou vývojovými články zřetelně ilustrujícími tělesnou a duševní evoluci, jejímž vrcholem je on sám. Otevřel by se mu svět plný zásadně odlišných lidských ras a populací, kultur s odlišnými způsoby života, které výmluvně ztělesňovaly ony prapodivné praktiky zdobení těla. Ač mu to muzeum výslovně neříkalo, návštěvníka možná napadlo, že i v rámci lidského druhu existuje určitá hierarchie, která je stejně oprávněná, vědecká a vlastně očividná jako ta předkládaná přírodovědou. A že on, návštěvník, opět stojí na jejím vrcholu. Kdyby detailněji znal některé práce autorů muzea, zjistil by, že se nemýlí. Stejně tak by si mohl z expozice odnést vědomí, že euro-americká populace je si z biologického hlediska velmi podobná, že rasová hierarchizace v tomto případě selhává. Bylo by v něm posíleno jeho slovanské uvědomění poznáním společného původu a morfologické příbuznosti. Dostalo by se mu rovněž poučení i o vlastní společnosti, v níž žije. Viděl by, že existují patologické skupiny uvnitř společnosti, skupiny, které jsou zřetelně odlišné svým fyzickým a psychickým ustrojením. Skupiny, které je třeba léčit, napravovat či alespoň identifikovat. Poučil by se o úspěších Čechoslováků na poli fyzické antropologie a vědy, možná by jej povzbudilo zjištění, že je příslušníkem nejpokrokovějšího a nejvyvinutějšího slovanského národa.

Muzeum mělo sloužit především starší mládeži a vysokoškolákům, mělo jim ilustrovat a materializovat poznatky v rámci školních docházky a přednášek, v tomto ohledu mělo zřetelný potenciál svůj cíl naplnit.²²⁷ Vedle toho ovšem, možná nezáměrně, přispívalo k formování světonázoru svých návštěvníků. Těžko říci, zda by jejich

---

²²⁷ Jestli tomu tak skutečně bylo se nejspíš nedozvíme, zejména pro již zmíněnou absenci návštěvních knih, které by nám do mysli návštěvníků umožnily nahlédnout.

dosavadní pohled na svět byl návštěvou muzea radikálně proměněn. Nejspíš by pouze došlo k dalšímu prohloubení porozumění realitě přijatého již během akulturace, bylo by to ovšem porozumění, za nímž by stála vědecká legitimita.²²⁸

Pokud jde o ovlivnění expozice jejím vztahem k veřejnosti, pak spočívalo v samotné povaze popularizačního a vzdělávacího poslání, kdy každému vystavenému exponátu musel být přiřazen náležitý vědecký význam a musel být začleněn do celé výstavy. Erudice cílové skupiny umožňovala vynechat „základy“ a stavět na již nabytých znalostech, jež měla doplňovat. Již mnohokrát zmíněná improvizovanost a předpokládaná dočasnost pravděpodobně snížila vliv, který vztah muzea a veřejnosti mohl mít a plně by se projevil až v prostorách stálých.

5. HMČ, stát a národ

Jsem přesvědčen, že má snaha kontextualizovat expozici Hrdličkova muzea člověka by nebyla úplná bez pohledu na vztah muzea a československého státu, jeho politické a byrokratické složky. Jak zaznělo v úvodu, muzea představovala v průběhu 19. a 20. století významný prvek posilující legitimitu a prestiž národních států a koloniálních mocností.²²⁹ Pomáhala vytvářet „dobré občany“ a posilovala národní vědomí. Zejména přírodovědná muzea návštěvníkům tematizováním a ilustrováním evolučního procesu předkládala myšlenku trvalého a rovnoměrného pokroku, čímž přispívala k zachování statu quo.²³⁰ Jaký tedy byl vztah Hrdličkova muzea člověka ke státu a národu?

Přírodovědecké a antropologické muzeum na první pohled nenabízí mnoho příležitostí, jak formulovat národnostně zatížené významy. Hrdlička i Matiegka byli velkými českoslovanskými a slovanskými patrioty, jejich práce to zřetelně odráží jak po tematické, tak obsahové stránce.²³¹ V Hrdličkově muzeu se to ale projevovalo spíše

---

²²⁸ Ale kdo ví, možná mu utkvěly v paměti hlavně deformované zrudnosti, odlitky poprsí, mumie a vědomí, že místo sezení ve škole strávil příjemný den v prapodivném panoptiku.

²²⁹ BARRY, Andrew. „Consumers, citizens and culture.“ MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998. s. 85.

²³⁰ Byť toto tvrzení je poněkud problematické, mnoho kurátorů a zakladatelů muzeí bylo liberály usilujícími o proměnu společnosti k lepšímu. Jednalo se ale většinou o pokrok v rozumné míře, nešlo o snahu společnost revolučně a radikálně proměnit. Příkladem budiž sám Hrdlička, který výslovně nesnášel komunisty. Dopis Hrdličky Mtiegkovi, Washington, 29. října 1920. Pro více viz BENNETT, Tony. „Museums, legibility and the social order.“ In MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. 1998. s. 26-27.

²³¹ V případě Hrdličky je to patrné na jeho donátorských aktivitách a již zmiňovaných nadějích vkládaných v Českoslováky a Slovany. U Matiegky pak stačí nahlédnout do bibliografie a najdeme výmluvné množství

nepřímo. Z Matiegkova díla se zdá vyplývat, že plemenné složení československého národa považoval více za akademickou problematiku než za téma s reálnými společenskými implikacemi. Československý národ byl podle něj natolik biologicky promísen, že plemenný původ se stal pro udržování národní soudržnosti nepodstatným, ta stála mnohem více na kulturní tradici přetrvávající z minulosti. Navíc minimálně v případě evropských populací se kulturní tradice zdá být oproti rasové konstituci mnohem trvalejší. „Z národní povahy vysvětluje se také náš demokratizmus, jímž se tak značně vzdalujeme od imperialismu našich sousedů. Byli jsme a jsme dosud – Husité,“ píše Matiegka.²³² Napříč jeho dílem nenajdeme příliš zájmu o „nečeské“ komponenty československého národa. Matiegka sice věnoval určité úsilí např. zkoumáním židovských lebek ze hřbitovů, napsal do vlastivědných učebnic krátké pojednání o Židech, Němcích a Maďarech, ale jinak se jejich zkoumáním nezabýval. Muzeum tento postoj určitým způsobem odráželo. Zatímco Čechoslovákům a Slovanům byl věnován významný prostor v rámci poselství muzea, Němci, Židé a Cikáni byli pravděpodobně zmíněni jen velmi okrajově.²³³ Menšiny nejsou podstatné, idea národního konsenzu a pospolitosti je pro návštěvníka zachována a posílena. Vedle „čechoslováctví“ mohla (a minimálně k tomu měla potenciál vzhledem k inventáři) expozice posilovat i slovanskou identitu a pocit slovanské sounáležitosti, pokud skutečně byly použity diagramy jako např. Niederleho diagram „Přibližná sídla Slovanů v době národní jednoty“, který je v depozitáři muzea dodnes.

Jak jsem již zmínil, Matiegka a jeho kolegové se na profesní úrovni vymezovali rovněž vůči německé vědě, kritizovali např. metodiku nebo ideologickou zatíženost a rasizmus.²³⁴ Prostor věnovaný německým vědcům v rámci muzea byl podle všeho velmi omezený, na nástěnných portrétech významných učenců bychom našli patrně Blumenbacha, můžeme se dohadovat, zda byl dán prostor v „genetickém“ předsálí Weismannovi, ale jinak snahu prezentovat úspěchy německé vědy nenacházíme. Virchowa bychom zde nejspíš hledali marně. Namísto nich bychom viděli Darwina, Lamarcka, Mendela, Manouvriera, Topinarda či Hrdličku. O tom, které země představují hlavní přínos vědě, již muzeum reprezentuje, nebyl návštěvník nechán na pochybách.

---

publikací, které se tematikou zabývají. MALÝ, Jiří. Jindřich Matiegka. Praha: Česká akademie věd a umění. 1949.

²³² MATIEGKA, Jindřich. *Plemeno a národ*. 1919. s. 14.

²³³ Jak se dá usuzovat podle toho, že diagramy věnované těmto národům a etnikům šlo podle inventáře spočítat na prstech jedné ruky. *Inventář „Musea člověka“*, Obrazy, fotografie a diagramy, inv. č. 262, 265-266, 268-269, 275-276.

²³⁴ Nejmarkantnější je to patrně napříč *Rovnocenností evropských plemen*. WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechťování*. 1934. Ale v zásadě stačí otevřít jakékoliv číslo *Anthropologie* na stránkách věnovaných zahraniční literatuře.

Jistou národnostní zatíženost expozice tedy nelze přehlédnout. Nicméně pokud jde alespoň o nepřímé propojení či ovlivnění muzea národním státem či jeho agendou, zůstává předpoklad nenaplněn. Použijeme-li míru finanční participace jako určité měřítko státního zájmu, pak fyzická antropologie ležela na stupnici jeho priorit relativně nízko. Možná i proto, že Československo nevlastnilo žádné kolonie ani nemělo výraznější zájem o menšiny,²³⁵ což byl většinou impulz, který podněcoval rozvoj antropologie v zahraničí. Československý stát samozřejmě antropologii podporoval nepřímo financováním univerzit, na ambiciózní rozvoj disciplíny to však nepostačovalo. Proto vidíme relevantní archivní fondy naplněné žádostmi o přidělení finanční podpory pro jednotlivé jednorázové projekty i na zajištění dlouhodobého provozu institucí a periodik. Stát většinou zůstával spíše u symbolické podpory, jako např. když prezident Masaryk zaštil již zmiňovaný II. Mezinárodní sjezd antropologů. Když byl přijat Hrdličkův dar na zbudování muzea, nestalo se tak ve snaze podporovat antropologii, ale spíše reprezentovat Československo v zahraničí. Mělo-li přijít na reálnou finanční podporu, byl stát podstatně skoupější, jak ukazuje i vyschnutí podpory pro *Anthropologii*, neochota jakkoliv pomoci muzeu opatřit si vlastní prostory, či konkrétní případ zrušené československé expedice do Asie, která měla muzeu výrazně napomoci s obstaráním exponátů.²³⁶

Přitom se zdá, že realizátoři smýšleli dostatečně národnostně uvědoměle, aby si sympatie státu získali, jejich zdůrazňování prospěšnosti antropologie pro národní zdraví a budoucnost ale padalo na neúrodnou půdu. Samotná expozice byla tedy již ovlivněna osobními postoji realizátorů, jejich národním a slovanským patriotizmem, stejně jako jejich anti-germanizmem. Je pravděpodobné, že výraznější podpora ze strany státu by nevedla k její výraznější proměně. Možná by jen výzdobu muzea dokreslovalo více československých vlajek a portrétů prezidenta.

---

²³⁵ Za jedinou relativně „exotickou“ državu byla považována Podkarpatská Rus, jejíž obyvatelstvo bylo podle antropologů výrazněji odlišné od populace Československa. V archivu antropologického ústavu např. najdeme výmluvnou žádost z roku 1937 na ministerstvo školství a národní osvěty, aby povolilo antropologický výzkum obyvatelstvo této lokality. Odpověď se mi nepodařilo dohledat, vzhledem k tomu, že měl být výzkum financován z Hrdličkových fondů, předpokládám, že byla kladná. Viz „Vyšetření mládeže v Podkarpatské Rusi.“ ÚDAUK, Inventář přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Fond antropologického ústavu, inv. č. 1596.

²³⁶ MATIEGKA, Jindřich. *Anthropologie*. 1934, ročník XI., č. 3-4. s. 220.

5.1 Shrnutí

V tomto ohledu se tedy výchozí předpoklad propojení muzea se státem a nacionalismem potvrdil pouze částečně a v podstatně menší míře, než jsem očekával. Největším zásahem státu do expozice HMC bylo jeho odmítnutí se na projektu podílet a zmaření nadějí na vlastní prostory. To vedlo k jistým úpravám, pokud šlo o uspořádání muzea. Po obsahové stránce ani stát, ani některé jeho zainteresované orgány (např. ministerstva školství a zdravotnictví) nijak nezasahovaly. Realizaci neovlivňovala ani samotná univerzita, která byla na státu závislá finančně. V pramenech jsem nenarazil na jediný dokument, ve kterém by kdokoliv, kdo se na realizaci muzea přímo nepodílel, jakkoliv komentoval obsahovou stránku expozice,²³⁷ či dokonce sám navrhoval její změny. Takováto debata se odehrávala pouze v rámci kuratoria a i zde dokumenty naznačují, že Matiegka měl v podstatě volnou ruku v obstarávání a instalování předmětů a celé expozice.²³⁸ Pokud vystavené předměty a jejich umístění ovlivnily nacionalistické tendence, byly to tendence samotných realizátorů. V tomto se výchozí předpoklad částečně naplnil. Z publikací a především z osobní korespondence bylo od začátku zřetelně cítit sílu národnostního a pan-slovanského akcentu a dalo se tudíž očekávat, že v některých aspektech obé expozici ovlivní. Bohužel nepřímý přístup prostřednictvím inventáře mi neumožnil analyzovat vizuální rovinu tohoto ovlivnění a mohu na něj usuzovat pouze z hlediska toho, jaké exponáty mělo muzeum k dispozici a jaké diagramy si nechalo zhotovit. Rovněž si myslím, že je poměrně ilustrativní, že ačkoliv Němci tvořili takřka třetinu populace, žili na českém území posledních 600 let a představovali nejdůležitější a nejvlivnější etnickou a kulturní skupinu v sousedství, nebylo jim na půdě expozice dáno téměř žádné místo.²³⁹

---

²³⁷ Nepočítáme-li nezbytné komplimenty ze strany zahraničních návštěv.

²³⁸ Výroční zprávy kuratoria v tomto ohledu žádnou debatu nezachycují, snad s výjimkou zmíněného nákupu soch od Foita. To samozřejmě neznamená, že žádné vyjednávání v zákulisí neprobíhalo. Matiegka si do kuratoria vybíral rozličné odborníky právě kvůli jejich znalostem a potenciálnímu přínosu pro muzeum, nicméně ale minimálně jeden z dokumentů naznačuje, že těžiště rozhodování o koupi a především o instalaci leželo právě na něm. V muzeu trávil mnohem více času než ostatní kolegové z kuratoria, kterým u příležitosti výročních schůzí dával po muzeu prohlídky, aby viděli, jak práce pokročily. „Zpráva jednatelská ke dni 8. května 1933.“ ANM, J. Matiegka, inv. č. 1364 (28).

²³⁹ Tím nijak nehodnotím relevantnost, „správnost“ či „špatnost“ anti-německých tendencí v uvažování realizátorů, pouze poukazují na to, že osobní postoje mohly v tomto ohledu ovlivnit významy především oddělení plemenné variability. Osobně si nemyslím, že by Hrdličkovy a Matiegkovy výhrady vůči Němcům a německé vědě byly nějak výrazněji odlišné od obecných postojů vlastních národům, které teprve nedávno získaly svou nezávislost, a jejichž nacionalistická hnutí se formovala a fungovala primárně v opozici vůči „Němcům“.

6. Závěr

Pokusil jsem se na Hrdličkovo muzeum člověka nahlédnout kontextem jeho vzniku, přes teoretické ukotvení realizátorů i jejich osobní postoje, vztah k veřejnosti a způsob, kterým mělo muzeum této veřejnosti předávat své významy, a vztah ke státu a národu. Doufám, že se mi podařilo ukázat důležitost všech tří rozměrů pro finální podobu expozice. Poselství o přírodě, člověku, lidské společnosti, fyzické antropologii i vědě, které muzeum šířilo, bylo zásadně ovlivněno představou realizátorů o antropologii jako primárně komparativní vědě srovnávající rozličné lidské populace pomocí antropometrických metod. Z toho plynula základní odlišnost muzea od jiných institucí přírodovědných či etnografických. Ukázalo se tu, jak zásadním je toto vědecké východisko pro rozumění předmětům, shromažďovaným pracovníky muzejních institucí, a nakládání s nimi. Nejenže předmět, čili součást vnějšího světa, ztrácí svůj původní význam při přenesení za zdi muzea, kde je transformován v exponát, ale získává význam nový, podřízený disciplině, která se jej v jeho novém „životě“ ujala. Z ostatků příbuzného, jenž byl uložen k odpočinku způsobem, který mu měl usnadnit přechod do jiného světa, se o tisíce let později stala ilustrace procesu mumifikace, příklad prehistorické chirurgie či vlivu zranění na stavbu lidského těla. A tento připsaný význam se lišil obor od oboru, není pochyb, že mumie v Hrdličkově muzeu měla sdělovat jiné významy než v Náprstkově muzeu, pokud tedy nebudeme cynicky předpokládat, že měla především nalákat návštěvníky. Podobně bychom se mohli zamyslet nad bezpočtem dalších vystavených objektů v HMČ, v případě koster živočichů, uměle deformovaných lebek, tetování, odlitků obličejů a jiných tělesných částí příslušníků „exotických“ populací nebo českých velikánů, lebek zločinců či duševně chorých, kosterního materiálu napadeného morem či leprou atd. Významy některých exponátů by se v jiném kontextu zcela vytratily, např. kostra zraněné gorily, která v muzeu ilustrovala mimo jiné i dlouhodobý vliv zranění na kostru a byla realizátory považována za velmi důležitou, by se např. v Národním muzeu stala obyčejnou gorilou. Nehledě na to, že návštěvník zpravidla sám nepozná, že se jedná o gorilí kostru nějakým způsobem defektní a musí na to být upozorněn popisným štítkem.²⁴⁰

---

²⁴⁰ Ale ani to nestačí, jak jsem se jednou při návštěvě muzea přesvědčil, kdy návštěvníci musel onen předkládaný význam potvrdit a ukázat kurátor.

Vědecké postoje a ukotvení autorů expozici ovlivnily zásadním způsobem. Promítaly se do ní jejich představy o povaze evolučního procesu, o původu člověka a jeho místě v přírodě, o zdrojích lidské variability a jejích dopadech na každou lidskou společnost. Autoři předávali „svou“ vědu, svůj pohled na to, co znamená člověk. Muzea představovala nejen místa vzdělávání a vychovávání, ale v nemenší míře byla považována i za místa konzervace, za místa, kde jsou uloženy a zachovány pozůstatky kultur a etnik, které civilizační pokrok již eliminoval nebo jim podobný osud bezprostředně hrozí. Tento úkol byl i v pozadí Hrdličkova muzea a fyzické antropologie, úkol zachovat vymírající a míšením se ztrácející fyzické typy. Stejnou měrou, i když si to sami neuvědomovali, konzervovali autoři ve svých expozicích i onu „svou“ vědu. Hrdličkovo muzeum člověka představovalo nejen „pomník československé antropologie“, jak si to Hrdlička přál, ale zároveň i hrobku, kde ležela její mumie. Byť byla značně poničená, představovala materializaci dobové fyzické antropologie i světonázoru realizátorů. A nejen jich, ale vlastně celé tehdejší společnosti. Byla to fosilie kultury vypovídající např. o náhledu na koloniální situaci, na rasovou a kulturní hierarchii, na národ a jeho roli ve světě. Muzeum bylo místem interakce mezi vědeckou kulturou a kulturou veřejnosti, místem, kde se oboje prolínalo a vzájemně ovlivňovalo, a představuje tak i nahlédnutí do uvažování lidí té doby. Muzeum mělo významný potenciál toto uvažování ovlivňovat, v jisté míře mu ale samo nejspíš vycházelo vstříc, jinak by expozice nemusela být pro návštěvníky pochopitelná.

Děni odehrávající se „za oponou“ a vlivy z oblasti „mimo vědu“ zasahovaly do expozice mnohem podstatnějším měrou, než by si návštěvník mohl uvědomovat. Nedostatek financí a stání podpory postavil realizátory před nutnost uskutečnit projekt na zlomku původně plánovaného místa, determinoval, komu byla expozice určena, ovlivnil cesty, jimiž mohly být pořizovány exponáty, a zasadil nekompromisní ránu snaze použít muzeum i jako způsob propagace a legitimizace fyzické antropologie mezi širší veřejnost. Při pohledu na realizovanou podobu Hrdličkova muzea se člověk jen těžko ubrání pocitu, že projekt byl až příliš smělý. Již na samotném počátku byly Hrdličkovy nároky na budovu velmi vysoké a je možné, že právě toto stát odradilo. Realizátoři v průběhu příprav neustále pracovali s představou pouze provizorního umístění v prostorách antropologického ústavu a stále se upínali k naději na vlastní, podstatně rozsáhlejší budovu. Prolistování inventáře napoví, že bylo pořizeno ohromné množství předmětů a ještě více diagramů a popisků, které nebylo ve stávajících podmínkách možné použít. Připočteme-li inventář antropologického ústavu, který obsahoval další stovky předmětů použitelných ve všech odděleních, plně nám vyvstane ambicióznost celého projektu.

Nicméně nepochybuji, že kdyby měli dostatek finančních prostředků, např. od dalšího mecenáše, dokázali by zrealizovat projekt mnohonásobně rozsáhlejší, než byla finální expozice HMČ.

Přestože se Hrdličkovi, Matiegkovi a dalším nepodařilo záměr uskutečnit v podobě, kterou si vytyčili, patří jim uznání. Navzdory nepříznivým okolnostem, okázalého nezájmu státu i vlastního pracovnímu vytížení dokázali Muzeum člověka úspěšně vybudovat. Pro mě osobně bylo velmi inspirativní sledovat na stránkách pramenů jejich zapálení pro věc, která se pomalu rodila nějakých 25 let. Mohu jen doufat, že jsem svou diplomovou prací alespoň malým zrnkem přispěl k revitalizaci této instituce. Snažil jsem se ze všech sil vyvarovat pouhého diachronního popisu, jak Hrdličkovo muzeum vzniklo, byť se tomu zcela vyhnout nebylo možné ani žádoucí. Zaměřením se na kontext jsem doufám dokázal vznik tohoto projektu zasadit do dobového rámce, poodhalit a především porozumět intenci, která za ním stála. Snad jsem dostatečně pochopil a popsal vědeckou kulturu i individuální uvažování autorů, bez nichž by samotná expozice, její náplň a uspořádání zdánlivě postrádaly smysl a vnitřní koherenci. Pokud se mi podařilo Hrdličkovo muzeum člověka jako historický a kulturní fenomén učinit srozumitelnějším, pak mohu být spokojen. Protože to bylo mým záměrem.

Použité archivní zdroje

Archiv Národního muzea

Hrdličkovo muzeum člověka

Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy

Seznam literatury

ANDERSON, Benedict. *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalizmu*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1490-8.

ASMA, Stephen T. *Stuffed Animals and Pickled Heads: The Culture and Evolution of Natural History Museums*. Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-513050-2.

BAKER, Lee D. *From Savage to Negro: Anthropology and the Construction of Race, 1896-1954*. Berkeley: University of California Press, 1998. ISBN 0-520-21167-7.

BLÁHA Pavel (ed.). *Aleš Hrdlička – 140. výročí narození*. Praha: Česká společnost antropologická, 2009. s. 107-110. ISBN 978-80-254-4746-8.

BOKOVOY, Mathev F. *The San Diego Worlds Fairs and Southwestern Memory, 1880-1940*. [USA]: University of New Mexico Press, 2005. ISBN-10: 0826336426.

BURROW, J. W. *Krize rozumu: evropské myšlení 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN: 80-7325-025-X.

CARBONELL, Bettina Messias (Ed). *Museum Studies: An Anthology of Contexts*. Wiley-Blackwell; 2 edition. 2012. ISBN-10: 1405173815.

FETTER, Vojtěch. *Dr. Aleš Hrdlička: světový badatel ve vědě o člověku*. Praha: Orbis, 1953.

GALTON, Francis. *Inquiries into Human Faculty and its Development*. 2nd ed. London: Dent & Dutton. 1907.

HRDLIČKA, Aleš (ed.). *American Journal of Physical Anthropology*. Washington. 1918–.

HRDLIČKA, Aleš. *Anthropological Investigations on One Thousand White and Colored Children of Both Sexes, the Inmates of the New York Juvenile Asylum, with Additional Notes on One Hundred Colored Children of the New York Colored Orphan Asylum*. New York, 1898.

HRDLIČKA, Aleš. *Anthropometry*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1920.

HRDLIČKA, Aleš. „Future of Negro.“ In *New York Times*. 28. 12. 1898.

HRDLIČKA, Aleš. *O původu člověka a lidstva i budoucnosti lidstva*. Praha: B. Kočí, 1924.

HRDLIČKA, Aleš. *Physical Anthropology, Its scope and aims: Its History and Present Status in the United States*. Philadelphia: The Wistar Institute of Anatomy and Biology, 1919.

HRDLIČKA, Aleš. „Physical Differences Between White and Colored Children.“ In *American Anthropologist*, vol. XI. 347-350.

HRDLIČKA, Aleš. *The Old Americans: A Physiological Profile*. [USA]: Arno Press Inc, 1970 (reprint). ISBN 0-405-00555-5.

HRDLIČKA, Aleš. „Úkoly a potřeby anthropologie, zvláště v Československu.“ In *Antropologie: časopis věnovaný fyzické anthropologii, nauce o plemenech, demografii, eugenice a tělesné výchově se zvláštním zřetelem k Slovanům*. Praha: Antropologický ústav Karlovy university, 1923, ročník I., č. 1. s. 3-8.

JANKA, Otto. *Příběhy českých cestovatelů zapomenutých i nezapomenutelných*. Třebíč: Akcent, 2001.

JANKO, Jan. „Diskuse k eugenickému hnutí v českých zemích.“ In *Dějiny věd a techniky*, 1997, roč. XXX, č. 4

LATOURE, Bruno. *Nikdy sme neboli moderný*. Kalligram: Bratislava, 2003. ISBN 80-7149-595-6.

LITTLE, Michael A. (Ed). *Histories of American Physical Anthropology in the Twentieth Century*. Lexington Books. 2009. ISBN 978-0-7391-3512-9.

MACDONALD, Sharon (ed.). *A Companion to Museum Studies*. UK: Blackwell Publishing. 2006. ISBN-10: 1444334050.

MACDONALD, Sharon (ed.). *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. London: Routledge. 1998. ISBN-10: 0415153263.

MAGAŇA, Linda. *Mr. America's Creator: The Race Science of Dr. Ales Hrdlicka, 1896-1943*. Columbia University. Department of History, 2011. 57 s. Thesis Advisor: Professor Mae Ngai.

MALÝ, Jiří. Jindřich Matiegka. Praha: Česká akademie věd a umění. 1949.

MATIEGKA, Jindřich (ed.). *Anthropologie: časopis věnovaný fyzické antropologii, nauce o plemelech, demografii, eugenice a tělesné výchově se zvláštním zřetelem k Slovanům*. Praha: Antropologický ústav Karlovy university. 1923-1941.

MATIEGKA, Jindřich. *Filosofie somaticko-anthropologická*. Nový Bydžov: Nákladem vlastním. 1941.

MATIEGKA, Jindřich. *Homo Predmostensis, fossilní člověk z Předmostí na Moravě*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934.

MATIEGKA, Jindřich, HAŠKOVEC, Ladislav. „Příspěvek k antropologii obyvatelstva České.“ In *Národopisný sborník československý*. 1899.

MATIEGKA, Jindřich. *Plemeno a národ*. 1.vyd. Praha: B. Kočí. 1919.

MATIEGKA, Jindřich. *Všeobecná nauka o plemenech*. 1. vyd., Praha: J. Matiegka: bursík a kohout [distributor]. 1929.

MATIEGKA, Jindřich. *Vznik a počátky národa Československého*. Praha: Vilímek, 1918.

PALIVEC, Viktor. *Aleš Hrdlička*. Praha: Orbis, 1947.

PATTERSON, Thomas C. *A Social History of Anthropology in the United States*. Oxford: Berg, 2001. ISBN 1 85973 489 8.

ROGOFF, Itit, SHERMAN, Daniel J. *Museum Culture: Histories, Discourses, Spectacles*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 2003. ISBN 0-203-26336-7.

ROQUE, Ricardo. *Headhunting and Colonialism: Anthropology and the Circulation of Human Skulls in the Portuguese Empire, 1870-1930*. 2010. UK: Palgrave Macmillan. ISBN-10: 0230222056.

SCHULTZ, Adolph H. Biographical Memoir of Aleš Hrdlička 1869-1943. In *National Academy of Sciences of the United States of America Biographical Memoirs*. Vol. XXIII. 1944.

WEIGNER, Karel (ed.). *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich ušlechtování*. Praha: Nakladatelství České akademie věd a umění. 1934.

ZIMMERMAN, Andrew. *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*. Chicago: University of Chicago Press. 2001. ISBN-10: 0226983420.